

De Godsvrucht, vereiste tot de wetenschap

(Oratio de pietate cum scientia conjungenda)

Door

Gisbertus Voetius
professor in de gewijde talen

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2004

L.S.

In het jaar 1634 aanvaardde de beroemde Gisbertus Voetius bij de oprichting van de Illustre School te Utrecht, reeds in 1636 tot een Academie verheven, zijn hoogleraarsambt met een redevoering, getiteld, Oratio de pietate cum scientia conjugenda. Voetius betoogt hierin zo duidelijk en krachtig mogelijk, dat de Godsvrucht nimmer van de wetenschap mag gescheiden worden.

Ook in onze tijd kan het zijn nut hebben, hieraan herinnerd te worden.
Op verzoek van het Bestuur van het Gereformeerd Traktaatgenootschap "Filippus" hebben we haar uit de Latijnse in de Nederlandse taal overgezet.

Moge des Heeren zegen op deze arbeid rusten!

J. Westerhuis

V. D. M.

Groningen

18 November 1901

Rede over de Godsvrucht, vereiste tot de wetenschap

Aanzienlijke en machtige toehoorders.

Plutarchus verhaalt, dat Pericles, als hij tot het volk zou gaan spreken, altijd zijn God placht te bidden, dat hem geen woord ontvallen mocht, dat niet paste bij de zaak, die aan de orde was. Waar ik thans in een zo aanzienlijke vergadering zal spreken, heb ik voorwaar geoordeeld veeleer diens voorbeeld te moeten volgen, dan door een wijdlopig opgestelde voorafspraak u op te houden, en door een geheel overbodig beroep op uw welwillendheid uw beschaafde oren te kwetsen. Niet alleen omdat elke inleiding te lang is voor hem, die nar de behandeling van het onderwerp zelf verlangt; maar vooral, wijl ik zal spreken in naam van hen, wie ik naar de wil van God zeer graag mij en al het mijne, krachtens het besef van mijn roeping, ten dienste gesteld heb.

Tot U dan wend ik mij, o Almachtige, Genadige God, Vader van onze Heere Jezus Christus, Bron van alle wijsheid en verstand! U smEEK ik ootmoedig, ons aller verstand door de genade van Uw Geest te verlichten, onze lippen en onze oren te openen, opdat woorden van waarheid en vrede tot Uw verheerlijking en de zaligheid van velen door mij bekwaam uitgesproken, door allen recht gevat en bekwaam in daden omgezet worden. Verhoor ons omwille van de Zoon Uwer liefde, onze enige Zaligmaker, aan wie met de Vader en de Heilige Geest zij de lof, de eer en de heerlijkheid tot in eeuwigheid. Amen.

Toen ik, Hooggeachte toehoorders! nadacht, over welk soort van onderwerp ik bij de inwijding van de Theologische Leerstoel aan dit ons Atheneum het liefst zou spreken, kwam mij mijn ambt en roeping voor de aandacht. Het schijnt mij toe, dat deze uiteraard niet zozeer een aanbeveling van de wetenschappen en de edelste kunsten - reeds dikwijls en op uitstekende wijze door zeer geleerde Ambtgenoten gegeven -- als wel een opwekking tot Godzaligheid eist; indien wij ten minste deze, die wel ons ontvlucht, maar niet de aarde verlaat (zoals de dichters van de Oudheid van hun Astrea zeiden) kunnen terugroepen en vasthouden. Vooral, omdat ieder, die ogen heeft, ziet, en ieder, die God vreest, het betreurt, dat een allerbedroevendst verval deze tijden van het herstelde Christendom ternauwernood dulden kan en dat, nu het bijgeloof is verdreven, het Libertinisme, het Epicurisme, de zorgeloosheid, de losbandigheid, ja de gehele wereld als een in slagorde geschaard leger op ons losstormt, zodat in waarheid van onze tijd kan gezegd worden dat er veel wetenschap, maar weinig geweten is, en wat in de oude tijd een ieder in de mond had, 'dat de eeuw vruchtbaar in godsdiensten, maar onvruchtbaar in godsdienst is.'

Zover is het gekomen dat die onmatige begeerte naar kennis, (om met Seneca te spreken) voorhoven, gaanderijen, markten, steden, velden, huizen, schepen, wagens en eindelijk alle gymnasia heeft doordrongen, en alle mensen liever willen redetwisten dan leven. Om dit alom voortschrijdende, verderfelijke kwaad naar ons vermogen tegen te staan, hebben wij besloten, deze dag allen, aan wie de eer van God en eigen zaligheid enigszins ter harte gaat, in het geweten hiervan te overtuigen, dat de Godzaligheid met de wetenschap moet verbonden worden, vooral door studenten en mannen van wetenschap en wel op de gymnasia bij de studies. Voor christenhoorders,

voor een godgeleerd redenaar, voor dit vermaard Gymnasium, een inrichting van een zeer aanzienlijke en verstandige Overheid uitgaande, voor de wensen en geoorloofde begeerten van alle weldenkenden, ouders, begunstigers, voogden en beschermers is deze stof zeer gepast; ja, zonder twijfel zal zij bij u gemakkelijk gunst en toejuiching verwerven.

Opdat dan onze rede geregeld voortga, achten wij het de moeite waard eerst met een enkel woord te verklaren wat Godzaligheid is.

Wij zullen niet dwalen, als wij met de Heilige Schrift zeggen, dat zij is het geloof, door de liefde werkende; of als wij haar inhoud stellen in die trits van deugden, namelijk, geloof, hoop en liefde. Het eigenaardig karakter van de Godzaligheid geeft Cyprianus, die heilige martelaar voor Christus, die in waarheid "handelde zoals hij sprak" en 'sprak zoals hij handelde', helder en bevattelijk, doch tevens geleerd en krachtig, met deze woorden aan: Zij bestaat in nederigheid in de omgang, standvastigheid in het geloof, bescheidenheid in de woorden, rechtvaardigheid in de daden, barmhartigheid in de werken, kuisheid in de zeden; zij weet niet onrecht te doen, maar kan het haar aangedane wel verdragen; zij houdt vrede met de broederen, heeft God lief met het gehele hart; bemint Hem als Vader, vreest Hem als God; zij stelt niets boven Christus, naardien Hij niets boven ons gesteld heeft; Zijn liefde hangt zij onafscheidelijk aan; als het gaat om Zijn Naam en eer, betoont zij standvastigheid in de belijdenis, geloof in de strijd; in de dood verwacht zij met lijdzaamheid de kroon. Dat is: zij wil het gebod Gods doen, zij wil de wil van de Vader volbrengen. Tot zover Cyprianus.

Een zodanige Godzaligheid, die inderdaad de onafscheidbare metgezel van de ware wijsheid, de koningin en beheerseres van alle deugden en van al onze handelingen is, legt de wet des Heeren zelf aan aller gewetens op, inzonderheid aan hen, die de goddelijke en de menselijke wetten bestuderen. Om op de beste wijze de wetten, die zij ingesteld hadden, bij de aan ondeugden en kwade neigingen overgegeven mensen enig gezag te verschaffen, hebben de oude wetgevers, Lycurerus, Numa en andere, voorgewend, dat zij deze uit de hemel hadden ontvangen en hebben zo haar oorsprong tot een goddelijke openbaring en de gemeenzame omgang met een of andere god of godin teruggebracht. Nu echter het licht van het Evangelie zo helder schijnt, de belijdenis van het Christendom zo duidelijk en wijd en zijd verspreid is, hebben wij aan dit luisterrijk Gymnasium, in deze kring van hoorders, aan zodanige hulp en zodanige verdedigers geen behoefte. Ik zal u, alsof ik moest twijfelen, niet vragen, wat de zalige Paulus aan Agrippa vroeg: *Gelooft gij, o koning Agrippa, de Profeten?* Neen, ik zal met vertrouwen en grote blijdschap luid zeggen: Ik weet dat gij het van God gegeven en onbetwijfelde Woord van God gelooft, dat gij Christenen, medeburgers der heiligen, huisgenoten Gods, der goddelijke natuur deelachtig, kinderen der Profeten, kinderen der Schriften bent. Hoort dan uw God, o volk van God, uit de hemel geboren geslacht; hoort, oprechte kinderen, uw Vader spreken door de mond van de apostel, 2 Petrus 1: 5-9: *En gij, tot hetzelfde ook alle naarstigheid toebrenghende, voegt bij uw geloof deugd en bij de deugd kennis en bij de kennis matigheid en bij de matigheid lijdzaamheid en bij de lijdzaamheid Godzaligheid en bij de Godzaligheid broederlijke liefde en bij de broederlijke liefde liefde jegens allen. Want zo deze dingen bij u zijn en in u overvloedig zijn, zij zullen u niet leeg noch onvruchtbaar laten in de kennis van onze Heere Jezus Christus. Want bij welke deze dingen niet zijn, die is blind, van verre*

niet ziende, hebbende vergeten de reiniging zijner vorige zonden. En elders, Jak. 3: 18: *Wie is wijs en verstandig onder u? die bewijze uit zijn goede wandel zijn werken in zachtmoedige wijsheid.*" En een weinig verder: "Maar de wijsheid, die van boven is, is ten eerste zuiver, daarna vreedzaam, bescheiden, gezeglijk, vol van barmhartigheid en goede vruchten. Dit beveelt de hoogste Wetgever, die behouden kan en verderven. Dit eist van u de Bron van alle wijsheid, van wie alle goede gave en volmaakte gift, van wie kunst en wetenschap, wijsheid en verstand, van wie het woord der tong afdaalt. Dit roept Hij u toe, die als de opperste Leidsman der Muzen de scholen en de studiën bestuurt; die in waarheid als de Behouder der vluchtende letteren de barbaarsheid van onze hoofden afwendt; die ons aanleg en vatbaarheid geeft voor de letteren die de Edelachtbare Magistraat dezer beroemde stad deze goede gezindheid heeft verleend. Indien wij onderdanen des, Heeren, indien wij kinderen der wijsheid zijn, indien wij ons in waarheid op de studie toeleggen, indien ons hart van verheven en edelmoedige liefde tot de wijsheid brandt; indien wij door een heilige zucht en ijver ons wensen te verheffen boven het algemene lot der *oningewijden* (Latijn: idiotae), ja ook van hen (Latijn: proletarii), die bij de *eerste beginselen* blijven staan, zo laten wij onze zo goedertieren Vader horen, waar Hij ons tot Zich, tot het Zijne, tot Zijn goed, ja tot ons goed, tot onszelf aanhoudend roept, opdat wij in waarheid onszelf en Hem mogen toebehoren; laten wij des te aandachtiger horen, naarmate wij door een groter en sterker band dan alle anderen aan Hem verbonden zijn.

Het is een voortreffelijk gezegde, dat verhaald wordt van een koning, de grootste, die in onze tijd heeft geleefd: *toen ik, zei hij* (Hendrik IV, koning van Frankrijk, vertaler), *geboren werd, werden ongeveer honderdduizend mensen met mij geboren. God heeft echter gewild, dat ik onder die allen geboren werd om te regeren.* Ons betaamt het dus inzonderheid, Zijn weldadigheid dank te vergelden en te bedenken, dat de zonden der Overheden niet klein zijn. Moesten niet allen, die de wetenschappen beoefenen, alzo bij zichzelf denken? Hoeveel schippers, handwerkslieden, werktuigkundigen, landbouwers, gewone soldaten, ja zelfs ook bedelaars, blinden, kreupelen, stommen, krankzinnigen, dommen, zijn met mij geboren! En God heeft mij onder die allen, tegelijk met mijn geboorte een goede aanleg, met mijn opvoeding een overvloedige gelegenheid tot ontwikkeling in scholen en gymnasia en daarbij aanzienlijke, rijke, vrijgeveige ouders of begunstigers en milde beschermers, en bij deze eervolle letterkundige loopbaan andere hulpmiddelen in overvloedige mate verschaft. Waarom dralen wij, met David te zeggen: "Wat zal ik de Heere vergelden voor al Zijn weldaden, aan mij bewezen?" (Ps. 116). En: "Maar wat zal David nog meer tot U spreken? Want Gij kent Uw knecht, Heere, Heere. Om Uws woords wil en naar uw hart hebt Gij al deze grote dingen gedaan, om aan Uw knecht bekend te maken. (2 Sam. 7). Wat, toch, is heerlijker voor het aangezicht van onze God, die de eeuwige wijsheid is, voor het aangezicht der Engelen (die vanwege hun kennis door de *Platonici daemonen*, door de *Peripatetici verstanden* genoemd worden) dan dit, dat zij, die in de geheimen der wijsheid zijn ingewijd en zij, die de gewijde en ongewijde letteren beoefenen, de stem der eeuwige wijsheid onder de hooggeplaatsten in de staat, in de straten, in de tempels, in het gymnasium, in de legers, in de studiën, in de gezelschappen, in de wandelplaatsen, ja overal horen klinken. O wat een verrukkelijk schouwspel, als wij zien, dat die edele krijgsknechten der wijsheid, voor het aangezicht van hen, die als Goden op deze aarde zijn, namelijk ouders, vrienden en begunstigers, in een verheven werkkring geplaatst, met een onwankelbaar en verheven

gemoed die roemrijke strijd voor de Godzaligheid ondernemen, en die schandelijke en verleidelijke pest van de begeerlijkheden der jonkheid, die hen tot de grootste zonden verlokten, bedwingen en de zwakken onder hen Alexander de Grote in verhevenheid en de dapperste veldheren in het behalen van overwinningen ver overtreffen. Hoe roemloos, hoe verfoeilijk, hoe diep betreuenswaardig daarentegen, dat studenten zonder vrees Gods, zonder oefening tot tedere Godzaligheid, zonder ook maar een beginsel van deugd te bezitten, als kinderen der aarde voor de aarde opgeschreven, aan de wereld overgegeven, het vlees en de ijdelheid dienen en zoals kamelen in de brandende hitte, of als schepen, die schipbreuk lijden, in de storm als in een draaikolk worden om- en omgevoerd.

Och of dat gezegde, dat reeds vanouds velen in de mond hadden, namelijk, dat de geleerden de slechtsten zijn, eenmaal begraven kon worden!

Och of wij met vereende krachten die schandvlek van de Akademies, de Gymnasia en de vergadering van de studenten eens verwijderen mochten! Reeds begint ñ wij kunnen het niet zeggen zonder schaamte en smart ñ bij velen en onder deze volstrekt niet kwaadgezinden, die heerlijke naam "studenten", welke (indien maar de daden met de woorden, de zaken met de titels overeen kwamen) nooit zonder eer moest genoemd worden, in zo grote verachting te komen, dat de studenten bij hen evenzeer geacht en geëerd zijn, als kunstmakers en onbeschaamde hansworsten of Libertijnen en Epicureëen, of een troep soldaten zonder een soldatenhart, nachtbrakers, uitschot der mensen, kinderen Belials (d. w. z. onnut), die, zoals de Schrift zegt, alle juk verbroken en alle palen van Godsvrucht, eerbaarheid en schaamte omgeworpen hebben. Zij menen toch, dat zeer velen, - in ledigheid en brooddronkenheid levende, - hiertoe slechts geboren zijn, hiertoe zich aan de studies gewijd hebben om des te doortrapter slecht te kunnen zijn, om met des te groter bevalligheid en geestigheid hun ijdelheid en dwaasheid, met een waas van wijsheid bedekt, de wereld te kunnen ten beste geven; om het goed van hun ouders, met grote inspanning, zuinigheid en spaarzaamheid verworven, in zo kort mogelijke tijd er door te jagen en als vrucht van zoveel kosten na lang uitzien niets thuis te brengen dan ijdelheid, trotsheid, spotzucht, aanmatiging, verkwisting en allerlei onmatigheid, daar zij namelijk alle godsdienst, alle eerbaarheid, alle humaniteit inderdaad afgeleerd (zo maar niet afgezworen) hebben, en niet van beesten mensen, maar van mensen beesten zijn geworden, makkers van Elpenor, zwijnen van Epicurus, door ik weet niet welke toverdranken behekt. Ik zal nu niet zeggen, met welk recht of onrecht sommigen in die mening zijn vervallen; ook laat de tijd niet toe, over deze zaak breder en in het openbaar uit te weiden, doch ik kan mijn smart en mijn vrees niet ontveinzen.

Deze zit mij diep in het hart en kwelt en beangst mij.

Welke vrees, zult u zeggen?

Ik vrees maar al te zeer, dat God, vermoeid van hun ondankbaarheid en zorgeloosheid, op vele studenten en mannen van wetenschap de zeer treurige klacht zal toepassen, welke de profeet over de voornaamsten en overheden uitstort: "Daarom zei Ik: Zeker, zij zijn arm, zij handelen dwaas, omdat zij de weg des Heeren, het recht huns Gods, niet weten. Ik zal gaan tot de groten en met hen spreken; want die weten de weg des Heeren, het recht huns Gods; maar zij had de tezamen het juk verbroken en de banden verscheurd. Daarom zal hen een leeuw uit het woud verslaan, een wolf der wildernissen zal ze verwoesten, een luipaard waakt tegen hun steden", enz. (Jer. 5:6).

Wat, bid ik u, zou ik, hoe graag ik ook zou willen, beters kunnen voorspellen aangaande hen, die vanwege hun rustige studies en vanwege hun verhevene beschouwingen dichter bij God, hun Zon, de Bron van hemelse warmte, zijn; die meer rechtstreeks en met grotere kracht door die Zon bestraald worden en toch even koud en gevoelloos zijn als dat land van sneeuw en ijs, waarin enige jaren geleden de Hollandse Argonauten een nacht van vele maanden in hun hut hebben doorgebracht. Het is hun de moeite niet waard, terwille van het heilige een voet te verzetten of een vinger op te heffen: het is hun te min en te verachtelijk met het geringe en ongeleerde volk zich te gewennen aan de huiselijke en private oefeningen der Godzaligheid, vlijtig de samenkomsten bij te wonen, zich door belijdenis bij de gemeente, d.w.z. de hemelse stad, aan te sluiten, zodat altijd door de klacht van Augustinus, in zijn "Belijdenissen" geuit, van kracht blijft: "Ziet de ongeleerden maken zich op en nemen de hemel in, en wij wentelen ons met onze redetwisten voortdurend in vlees en bloed."

Maar wij verzekeren ons van u, voortreffelijke Toehoorders, betere dingen en met de zaligheid gevoegd; daarom gebruiken wij ook grotere vrijmoedigheid in het spreken. Ik went mij zo tot u, priesters van Themis, die u toelegt op de kennis van wat recht en billijk is en straks scheidsrechters en bestuurders zult zijn; dat u tenminste diep in het hart geprent zij, wat men aanstonds bij het doorlopen van de Institutie leest: De voorschriften van het recht zijn: eerbaar te leven, een ander niet te kwetsen, een ieder het zijne te geven. Als u dit hoort en leest, denkt dan niet slechts aan het afbakenen der grenzen, het verdelen van een erfenis, de afwatering van het dakwater, de leiding van een riool en andere vaak vuile en onbeduidende zaken, waarover gewist wordt; maar ook aan de bronnen van het recht en de gerechtigheid, namelijk de liefde tot God en het plichtmatig gedrag jegens Hem, van welke liefde de liefde jegens de naaste als jegens het beeld Gods de terugslag en spiegelafdruk is.

Overweegt in heilige stemming het hoofdstuk, dat over de Drie-eenheid handelt en andere goddelijke hoofdartikelen betreffende het vaststellen en handhaven van Godsdienst en Godsvrucht, welke hier en daarin uw Codex en Novellen verspreid zijn. Terwijl u anderen voorschrijft, de God van uw vaders te dienen en de Godsvrucht der heilige vorsten tevoren, moet noch wilt uzelf zich immers aan deze voorschriften onttrekken, opdat gij niet getroffen wordt door de pijlen van de Apostel, welke hij eens afzond tegen de mannen van uw orde: "Daarom, zei hij, zijt gij niet te verontschuldigen, o mens wie gij zijt, die anderen oordeelt; want waarin gij anderen oordeelt, veroordeelt gij uzelf, want gij, die anderen oordeelt, doet dezelfde dingen, enz. En denkt gij dit, o mens, die oordeelt degenen, die zulke dingen doen, en dezelve doet dat gij het oordeel Gods zult ontvlieden?" (Rom. 2: 1-3). Wat baat het, alle kronkelpaden der wetten, alle schijntegenstrijdigheden met alzijdige scherpzinnigheid na te vorsen, door menigvuldige overrekeningen in last te brengen, indien u de schuilhoeken van uw hart niet doorzoekt; indien u de ruimten en omwegen van uw eigen leven niet afmeet; indien gij elkaar bestrijdende dobberingen van uw genegenheden en begeerten niet richt naar de maatstaf van het goddelijk recht; indien u God de schuldige eer, indien u naar de wet der gerechtigheid niet geheel uzelf aan Hem geeft? Een groot rechtsgeleerde uit vroegere tijd, verlangde in een rechter een tweeledige fijne smaak, namelijk met betrekking tot de wetenschap en met betrekking tot het geweten. De aard en natuur van de studie zelf eist, dat u in uw Akademische loopbaan vroegtijdig u beide eigen maakt, opdat, als u daar een proef hebt geleverd

van uw geloof, Godsvrucht en reinheid van zeden en men u gemakkelijker en met meer gerustheid uit de school heeft opgeroepen, om magistraats- en rechterlijke ambten te bekleden, gij naar het voorschrift van de vrome koning Josafat het gericht voor God houdt en niet voor de mensen. (2 Kron. 19.) Aristoteles, de adelaar onder de wijsgeren, dat wonder der natuur, zegt dat de jongeling vanwege zijn bruisende hartstochten van de staatkunde moet worden afgehouden. Ik wil niet zoals sommigen, deze uitspraak hekelen, maar zou liever geloven, dat die wijsgeer, toen hij dit zei, niet de jongelingschap in het algemeen op het oog had, maar jongelingen, die met misdaden en gruwelen beladen of, door dwaze begeerten gedreven, overdag dronken met hun gezellen daar heengaan, alzo het uitschot der jongelingschap, een aanfluiting voor het volk, een ontsiering van die architectonische wetenschap (zo noemt hij de staatkunde) en schandvlekken der wereld.

Het zij verre, dat die redenering op u, die christenen en echte studenten bent, zou slaan; met grote blijdschap passen wij deze uitspraak van de Apostel op u toe: "Ik schrijf u, jongelingen, want gij hebt de Boze overwonnen." En: "Ik heb u geschreven, jongelingen, want gij zijt sterk en het Woord Gods woont in u en gij hebt de Boze overwonnen." (1 Joh. 2). God heeft erewild dat u allen uit eerbare, niet weinigen onder u uit wetenschappelijk gevormde of adellijke christenouders geboren werd, en daarbij, dat gij u aan zodanige heilige studies wijden zoudt, opdat u zich boven de mensen in het algemeen zoudt verheffen, en er als het ware altijd een zaad zou zijn, waaruit de Republiek zich voor het vervolg de mannen, die zij nodig heeft, overvloedig zou kunnen verschaffen. Erkent u dan niet met een dankbaar hart Gods bijzondere weldadigheid jegens u? Bereidt u zich niet voor met alle middelen, die de Godsvrucht verleent, tot een zo verheven en zwaarwichtig ambt? De kunst der kunsten en de wetenschap der wetensnappen is, zoals Gregorius van Nazianze opmerkt, het regeren en besturen van de mens, die onder alle schepselen het meest doortrapt is om zich te wenden en te wisselen. Wie zou hier dan niet met de Apostel uitroepen: "Wie is tot deze dingen bekwaam?" Homerus, de wijste der dichters noemt de koningen voedsterlingen van Jupiter; en, indien dit niet zo was, zouden zij, aan wie de zo zware taak der regering en der rechtspraak is opgedragen, tot algehele moedeloosheid moeten vervallen. Gij ziet, welk een gemeenzame omgang, met welk een vrijmoedigheid tot God, allen zich door bekering, geloof, gebeden en andere voortdurende handelingen van geloof en liefde moeten verschaffen, die met vaste schreden dat verheven doel trachten te bereiken, indien de Doctoren in de staatkunde enig vertrouwen zullen genieten; aan wie de bewaring der beide Tafelen, aan wie de koninklijke zorg voor het heilige, namelijk de macht betreffende de uitwendige aangelegenheden der kerk, aan wie de regeermacht eens zal worden toevertrouwd. Wij weten, dat in die stikdonkere nacht, welke, voor de dag der Hervorming was aangebroken, op de meeste Kerken van het Westen gevallen was, inzake godsdienst en Godsvrucht de naam van staatkundigen en rechtsgeleerden bijna berucht was geworden, naardien men overal dit bijtend gezegde in de mond had: "Een goed rechtsgeleerde een slecht christen." Wij koesteren echter het geenszins ongegrond vermoeden dat de Staatkundigen en Rechtsgeleerden niet om hun Atheïsme of Epicurisme of vanwege de verachting welke de ware christenen die stand toedroegen, met dit gezegde zijn gedoodverfd, maar veeleer om hun goede zorg voor de godsdienst, om hun moedige verdediging van de vrijheid en de rechten van Kerk en Staat tegen de aanmatiging van hen, aan wie zulks naar uitwijzen van het goddelijke, oude kerkelijke en burgerlijke Romeinse recht, het minst

betaamde. Hoedanig ook de oorsprong van dit gezegde is en wat er aanleiding toe gegeven heeft, de gelukkiger tijden van de Hervorming hebben in het licht gesteld, dat geen mannen meer geschikt zijn, om de Godsvrucht te behartigen, te verdedigen en te verbreiden dan de ware Staatskundigen en Rechtsgeleerden.

Hiervan geven overvloedig bewijs de voorbeelden van Bugenhagen van Pommeren, Theodorus Beza, Olevianus, Anthonius van Sadeele, Bonaventura, Cornelius Bertram, vooral de zeer diepzinnige en Godzalige theoloog Johannes Calvijn, die vroeger rechtsgeleerde geweest was; de namen en werken van dezen zijn bij de ware vromen in gezegend aandenken en zullen dit altijd blijven. Wat zal ik zeggen van de Rechtsgeleerden of de Staatskundigen, die blijvende in hetgeen waartoe zij geroepen zijn, het vaandel van Godsvrucht en godsdienst hebben kunnen opheffen tot opwekking en aanvuring zelfs van de herders, die krachtens hun ambt de heilige dingen bedienen?

Zodanigen waren Andreas Gorrutius, Innocentius Gentiletus, Franciscus Hotomannus, Joachim Vadianus, burgemeester van St. Gallen, en dat Neurenberger raadslid, dat onder de naam van Leidhresser die in de theologische wereld zo beroemde gedenkschriften heeft uitgegeven. Vervolgens de adellijke heren Philips van Morne, heer van Plessis; Philips Marnix, heer van St. Aldegonde; de edelen Otto Grunradius en de ridder Humfred Linde, die ook thans nog in Engeland leeft en schrijft, insgelijks Johannes Haiwardus, een Engels Rechtsgeleerde, schrijver van een zeer Godvruchtig boekje, dat thans onder de titel van "Kabinet van een verlegen of aangevochten ziel" niet slechts in het Engels, maar ook in het Hollands in het licht is gekomen. Ook mogen wij niet voorbijgaan de Rechtsgeleerden, die licht verspreid hebben over de gewijde letteren en studies, n.l. Conradus Heresbachius, Conradus Ritterhusius, Johannes Seldenus, Christophorus Justellus, Desiderius Heraldus, Melchior Goldastus en die nieuwe ster, welke over ons Holland is opgegaan, namelijk Claudius Salmasius; bij deze moet, ofschoon hij nooit openlijk de Roomse zijde heeft verlaten, terecht geteld worden de beroemde Andreas Masius, een Rechtsgeleerde en raadsman van de hertoor van Kleef. Voegt bij al deze mannen zovele standvastige martelaren van Christus, zovele moedige belijders, zovele pilaren van Kerk en Staat, die deze klasse der wereld te aanschouwen heeft gegeven en dan zullen zij, die zich waarlijk op het Recht en de Staatskunde toeleggen, zien, dat zij door een aanzienlijke wolk van tot hun stand behorende getuigen omringd zijn, opdat zij des te vuriger en gelukkiger mogen lopen de loopbaan der Godzaligheid, die hun is voorgesteld.

Ook wend ik mij tot u, geliefde Wijsgeren, die onze Theologie in de naaste graad van bloedverwantschap bestaat, en aangaande wie ik altijd heb toegestemd en toestemmen zal, wat de beroemde wijsgeer Jakobus Sczegkius van Schorndorf gezegd heeft: "Ik oordeel, dat de Kerken dan eerst gelukkig zullen zijn, als de ware Wijsgeren de Theologie of de Theologen Godzalig de wijsbegeerte beoefenen." Ook u, Medici, behoort tot het geslacht van de wijsgeren (omdat, naar het getuigenis van een wijsgeer, de Geneeskundige aanvangt, waar de Natuurkundige ophoudt). U zult mij getuigenis geven, dat er geen deel van uw studie is, dat niet het hart langs de trappen der geschapen dingen tot de hemel opheft; dat niet, door de oorzaken na te speuren, tot de eerste Oorzaak van alles, tot de eerste Beweging, zoals Aristoteles zei, tot het Middelpunt van dit Heelal, tot de Maker en het Einde van alles opleidt; of zij misschien Hem tasten en vinden mochten, want Hij is niet ver van een ieder van ons;

in Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij; zoals de Apostel, toen hij te Athene in het midden van Wijsgeren was, met woorden, geheel aan de Wijsbegeerte ontleend, gesproken heeft. Gewoonlijk beschrijft men de Wijsbegeerte als de kennis van goddelijke en menselijke zaken, Plato als een nadenken over de dood, anderen op andere wijze. Niemand is zo klein van verstand of hij bemerkt wel, dat hij, zelfs reeds door de naam, maar veel meer door de studie der wijsbegeerte, die hem daartoe de schoonste gelegenheid biedt, tot verachting van de wereld, tot overdenking van de hemelse dingen, tot eerbied voor de Godheid, tot waarneming van de godsdienstplichten wordt opgewekt. Want, hoe dikwijls hij ook wijsgerig nadenkt over de stof en de vorm der wereld, over alles, wat het heelal vertoont, over de mens, die een wereld in het klein en een samenvatting van het gehele heelal is, over de staartsterren, de winden, de bliksem en andere luchtverschijnselen; hoe dikwijls hij ook de harmonie der hemelen en der dingen omhoog en omlaag - het woord "harmonie" genomen in de zin van David, niet in die van Pythagoras - met een aandachtig oor beluistert, het kan niet anders of hij aanschouwt zichzelf en de andere mensen in dezelfde spiegel en wordt naar hetzelfde beeld in gedaante veranderd; overeenkomstig het gezegde van Boëthius: Dat de liefde, waardoor de hemel bestuurd wordt, ook onze harten moet besturen.

Zal hij niet met David uitroepen: "Als ik Uw hemelen aanschouw, het werk Uwer vingers, de maan en de sterren, die Gij gemaakt hebt: wat is de mens dat Gij zijner gedenkt? of de zoon des mensen, dat Gij hem bezoekt?" (Psalm 8).

Augustinus zei: de hemel en de aarde, en al wat in dezelve is, herinneren mij zonder ophouden, dat ik mijn Heere moet liefhebben." (Libr. 2 de arca Morali, hoofdst. 4). Hugo van St. Victor zegt, dat er van alle schepselen een drievoudige stem uitgaat, namelijk: ontvang, geef terug, ontvlucht: ontvang de weldaden, geef liefdedienst terug, ontvlucht de straf. Het zou een onbegonnen werk zijn, als wij hier wilden opsommen, hoeveel duidelijke stemmen der Heidenen, evenals de zegetekenen van Miltiades, niet toelaten, dat onze wijsgeren slapen.

Ja, zelfs aan Galenus, die niet ver van het Atheïsme was, ontsnapte zijns ondanks die waarheid: "Deze heilige rede," zei hij, "stel ik samen als een ware lofzang voor onze Schepper, en volgens mijn overtuiging dienen wij Hem *dan* in waarheid, niet als we Hem vele offeranden van stieren offeren of reukoffers van olie of kassia brengen; maar als we zelf erkennen en ook aan anderen verkondigen, hoe groot Zijn wijsheid, Zijn kracht, Zijn goedheid is." (Lib. 3 de usu part.). Doch laten wij ons in onze toespraak breidelen; want als wij de school en het boek der natuur wilden openen, al de bladen van dat boek omslaan en de stemmen van alle schepselen van naderbij beluisteren, onze rede zou zeker gemakkelijker een aanvang dan een slot vinden. Over het beoefenende deel van de Wijsbegeerte zal ik hier niets bijvoegen, want dit is of geheel gebrekkig of louter theologisch. Sommigen toch maken het tot een deel der Godgeleerdheid; anderen werpen enige meer gewichtige onderwerpen bij wijze van ostracismus uit de wijsgerige staat uit en verwijzen ze naar de Theologie, nog anderen verwijderen wel niet al die onderwerpen uit de plaats, die zij vanouds hebben ingenomen, maar zoeken ze toch aan te vullen en te versieren uit de Schrift en de godgeleerdheid. Hierin hebben onder andere de voortreffelijke mannen Johannes Althusius, een rechtsgeleerde, in zijn Zedekunde, Staatkunde en Rechtsgeleerdheid, Lambertus Danaeus, een godgeleerde, in zijn Zedekunde en christelijke Staatkunde, uitnemende dienst bewezen. Deze wijsbegeerte dan, welke, naar men zei, door Socrates uit de hemel naar de aarde gebracht was en welke de Godgeleerden, Rechtsgeleerden,

Letterkundigen, Geschiedkundigen, Dichters, d.w.z. in één woord bijna allen die studeren, in de eerste plaats beoefenen of beoefenen moeten; deze alleen, zeg ik, moest wel aller harten van de aardse onreinheid aftrekken en tot de overdenking van een meer heilig leven en tot het beoefenen van de plichten van de Godzaligheid en van de eerbaarheid opwekken.

Zij voorzeker moest allen er toe brengen, de sekte van de Nominalisten vaarwel te zeggen en naar de legerplaats van de Realisten te wijken, opdat hun ook niet in nog erger mate overkomt, wat aan de wijsgeren uit de oude tijd gebeurd is, van wie we lezen, dat ze slechts trots waren op hun baard, mantel en enige diepzinnige spreuken, waarmee ze pronkten: en dat zij in alle toneelstukken en schimpdichten ten toon gesteld werden. Aangaande hen vinden wij ook bij A. Gellius dit puntige gezegde: "Ik haat de mens, die zich slap aanstelt in de arbeid en wijsgerige uitspraken in de mond heeft"; en bij Hieronymus: "Omdat zij dieren zijn geweest, zijn zij slaven van de roem en de volksgunst."

Ook zal ik niet nalaten melding te maken van u, die zich toelegt op de talen, de *Dichtkunst de Redekunst, de Geschiedenis, de Oudheden en de historische en wijsgerige Kritiek*, welke zich aan alle wetenschappen ten dienste stelt.

U, Critici, beoordeelt alles tot de geringste tittel en jota toe; haast zouden we u evenals de oude wijzen van de Hebreëen *Sopherim* d.w.z. *tellers* noemen, waar u met het tellen, overwegen en uitwissen van woordjes, lettergrepen en letters bij goede schrijvers in een niet zelden onnutte en vervelende arbeid uw leven doorbrengt; waar u voor uw gevatte en gewaagde gissingen tegen uw collega's, en dat zonder einde en zonder mate, zo niet bloedige, dan toch scherpe gevechten met de pen voert, alsof het om het heil van het Romeinse volk ging; waar u op scherpzinnige wijze de goede schrijvers zonder de handschriften te bezitten, dikwijls dwingt te spreken naar uw inzicht, alsof ze op de pijnbank waren uitgestrekt.

Neemt er, bid ik u, enige tijd af en besteedt die om de godsdienst na te speuren en uw geweten te onderzoeken. Gaat uw gebreken na, verbetert de verdorven neigingen van uw hart; zo iemand, dan moet gij uit die Codex der eerbiedwaardige oudheid de onderscheiden lezingen optekenen en aan deze al de tijdperken, de toestanden en de daden van uw leven vlijtig toetsen.

Nooit voorzeker zal u deze arbeid berouwen.

Ik weet, dat er zeer ouderwetse critici uit uw orde zijn geweest, die zich aan het jacht maken op verouderde namen van de moeder van Euander, aan het verklaren van Martialis, Petronius, Apulejus, en dergelijke dichters, aan het uitpluizen van hetgeen goed of kwalijk gesteld was, zo geheel hebben gewijd, dat zij meenden, geen uren slechter te hebben besteed dan die welke zij met het lezen van de Heilige Schrift hadden doorgebracht. Lodewijk Vives verhaalt dit van Domitius Calderinus en Angelus Politianus; iets dergelijks deelt de schrijver van het leven van die ontuchtige Gaspar Scioppius mee, namelijk, dat het lezen van Plautus boven dat van de Heilige Schrift heeft gesteld. Maar met welke beschouwingen hebben die goede Critici hun leven gesleten? Met het navorsen of men lezen moest Virgilius of Vergilius, Carthaginienses of Carthaginienses, preimus of primus en met dergelijke wanklinkende en straatse beuzelingen meer; ja, wat nog slechter is, met het verklaren van wellustige schrijvers en het maken van zogenaamd aardige verbeteringen en schandelijke opmerkingen, die uit de volheid van het onreine hart opborrelden. Als zodanigen zijn

Calderinus en Politianus door Lodewijk Vives en Scioppius (de Munsterse Hypobolimaëus) door Varro in zijn Satyra Menippea voor het oog van alle mannen van wetenschap gebrandmerkt.

O, u in de aarde verwarde zielen, die ontbloot bent van al wat hemels is, zullen in plaats van die vuiligheden, die drek van de Duivel, ons die kuise lekkernijen van de Schrift (zoals Augustinus ze noemt) verachtelijk zijn? Zij is in waarheid nectar en ambrozijn, de oceaan van alle wetenschappen, de schatkamer van alle welsprekendheid, de voorraadschuur van alle kunsten en van alle oudheden, de wetsteen en vijl, de bouwmeesteres en regel, het beginsel en einde van alle studies. Weest ook u welkom, zonen van de dichters, van wie de beeltenissen door het zich graag uitbreidende klimop omrankt worden, en die, naar men zegt, de kransen, om hun geleerde hoofden gevlochten, aan de hemelgoden gelijk gemaakt hebben. Versiert uw hoofden met die onverwelkelijke kroon der Godzaligheid; moge God zijn het begin en het einde van uw lied, bezingt Hem bij het aanbreken en bij het scheiden van de dag. Laat niet toe, dat ellendige heidenen u de psalm van de Godsvrucht (indien maar van de Godsvrucht) ontroven. Hoort, hoe zij altijd en overal met hun goden, met Jupiter, de vader der goden beginnen.

U zal ik niet vergeten, zo zingt Theognis, noch als ik aanvang, noch als ik ophoud. Wat zal ik de geschriften van Aratus, Ovidius, Hesiodus en anderen; wat zal ik Orpheus, Callimachus en dergelijke liederenschrijvers, wat de doorlopende dichtkundige voorschriften, die over deze gaan, aanhalen? De dichters van de oudheid werden godgeleerden genaamd, omdat de mensen van hen de voorschriften om onberispelijk te leven, van hen de vroomheid, van hen de godsdienstplechtigheden, van hen de kennis van goddelijke zaken plachten te ontlene, zodat een dichter, d.w.z. een openbaar leraar en voor voorganger van het volk, zonder godsdienst en zonder Godsvrucht, in die tijd iets onnatuurlijks zou geweest zijn. Vandaar, dat een dichter (moge men hem kunnen vertrouwen!) in de tijd van verval zich durfde beroemen: Mijn liefde voor de Goden en de Muze mij ter harte. (Horatius).

Zo onafscheidelijk, meenden zij, was de dichtkunst met de Godsvrucht verbonden, of moest zij ten minste zijn. Indien ik op Christendichters het oog sla, voorwaar, zij hebben door hun voorbeeld getoond, dat de dichtkunst der heidenen, evenals de aan de Egyptenaren ontroofde vaten, uitstekend tot nut van de tabernakel kan worden aangewend, en bij het uiteenzetten van de leer van de Godzaligheid en bij het bezingen van de lof van de Heere zeer doeltreffend gebruikt kan worden. De gedichten van Apollinarus, Gregorius van Nazianze, Synesius, Nonnus van Panopolis, Prudentius, Prosper, Paulinus, Boethius, Sedulius, Juvencus, Arator en Proba Falconia hebben ook nu nog hun waarde niet verloren en bewijzen overvloedig, hetgeen ik zeg. Ik ben niet van mening, dat bij de nieuwere dichters de dichterlijke ader geheel is opgedroogd; ook onder hen zijn er, die niet meegedaan hebben, om, evenals zovelen, die de ijdelheid najagen, wellustelingen, dwaze windbuilen, eerloze en laffe dichters of rijmelaars, de onzedelijkheid, de goddeloosheid, het bijgeloof, de beeldendienst en de uitgelaten losbandigheid, tegelijk met de zinledige schoonklinkende uitdrukkingen, spreekwijzen en beelden der heidenen, in hun eigen gedichten en alzo door middel van een zeer ongepaste na-aperij, in de ontvankelijke harten van de jongelingen over te

brengen, of het zedenbederf, dat onzer henzelf zeer sterk was doorgedrongen, met dit leugenachtige versje als met een vijgenblad te bedekken:

"In ons schrijven losbandig, in ons leven onberispelijk"

Volgt, zeer waarde Toehoorders, als u namelijk brandt van ijver voor die Goddelijke kunst, bovenbedoelde dichters: wees liever wijs met weinigen, dan dat u in gezelschap van velen dit strenge oordeel over u haalt: "Indien iemand schijnt godsdienstig te zijn en zijn tong niet in toom houdt, maar zijn hart verleidt, diens godsdienst is ijdel." (Jak. 1:26). En: "Van elk ijdel woord, hetwelk de mensen zullen gesproken hebben, zullen zij rekenschap geven in de dag des oordeels." (Matth. 12: 36). Dat Apollo, ik bedoel, uw aanleg voor de dichtkunst, Christus niet uit uw hart verdrijve! Dat de overigen zozeer geprezen beoefening van de dichtkunst u niet verhindre te doen, wat de Apostel vóór alles aanbeveelt: "Oefen uzelf tot Godzaligheid." Dat éne is nodig: laten wij dat leren, laten wij dat in beoefening brengen. Laten wij, gelijk Hieronymus vermaant, op aarde die dingen leren, welker kennis ons bijblijft in de hemelen. De wereld gaat voorbij en haar begeerlijkheid; de sierlijkheid der gedichten zal voorbijgaan, hun zoetvloeiendheid en bevalligheid zal niet geacht worden en hun heerlijkheid zal eens als een damp verdwijnen, hoezeer ook Pelignus, die de Metamorfosen samenvoegde, op de eeuwigheid rekent: "Nu heb ik", zegt hij, "een werk voleindigd, hetwelk noch de toorn van Jupiter, noch het vuur, noch het ijzer zal kunnen verteren"" enz. - Christenen, niet het bloed van Christus gekocht, met het beeld Gods getekend, door zijn Geest verzegeld, in het verbond opgenomen, gelijk zij met nieuwe tongen spreken, zo zingen zij ook liet lied des Lams, het nieuwe lied, dat een voorspel is van dat hemelse en eeuwige lied, waarvan allen, die geroepen zijn tot de bruiloft des Lams, het hemelse Jeruzalem zullen horen weergalmen.

Ook u, **Redenaars**, bid ik, gedachtig te zijn aan het doel, waartoe de goedertieren God u die voortreffelijke gave en bekwaamheid om anderen te overreden verleend heeft; immers om in de eerste plaats uzelf, vervolgens ook anderen tot Godzaligheid en deugd te bewegen. Bedriegt uw hart niet door een ijdele overredingsleer; meent niet, dat het voldoende is, over deugden en ondeugden, over roemrijke daden of plannen gepast en in schone orde te spreken en met redevoeringen, die niets te wensen overlaten, anderen genoeg te doen, terwijl u zelf in uw ondeugden rustig voort slaapt. Niet de rede overtuigt, maar de eden van hem, die ze uitspreekt. Ei toch, wilt liever, en dat wel met de uiterste nauwgezetheid, het begin en het slot van een beter leven, die bevestiging van uw ziel in alle goed werk, alle omgangingen van uw sterfelijk leven en uw vreemdelingsreis, de schikking van al uw plichten jegens God en de naaste, alle vormen en bloempjes van deugden, al de versiering van een onbevlekt geweten en reine levenswandel, de gehele opluistering van een welgevoeglijke en teerhartige handel, met aanwending van de meest nauwgezette betrachtning ñ wilt dit alles liever op de weegschaal leggen, opdat u bij God en mensen de goedkeuring wegdragen mag.

Spitst ook u, die u toelegt op de geschiedenis en oudheidkunde, uw oren. Of geeft de wetenschap en de methode van de geschiedenis u niet aan de hand, dat er natuurlijke, menselijke en goddelijke geschiedenissen zijn? De goddelijke nu leiden rechtspreekt en langs de kortste weg tot God; de natuurlijke langs een omweg tot de Formeerder van de natuur op. Wat bij de dichter door Aeneas, bij de ondergang van Troje verhaald, gezegd wordt, kunnen wij met meer recht zeggen aangaande de goddelijke

geschiedenissen, aangaande de wonderen van de natuur, aangaande de verwonderlijke heilsgeschiedenis: "Wie zou zich bij het uitspreken van zodanige zaken van tranen kunnen onthouden? Wie zal God als een leeuw horen brullen en zijn oordelen als een donder horen uitspreken zonder te vrezen? Wie zal lezen, dat de hemel en de aarde en als uit hun plaats gerukt zijn, zonder zelf bewogen te worden?

Zijn wij, o Vader, wanneer uw bliksems zonder reden afslingert en zijn het doelloze vuurstralen, die de zielen verschrikken, en veroorzaken zij ijdel geklag?"

Maar laten wij de goddelijke, de natuurlijke, de kerkelijke en eindelijk de algemene geschiedenis van alle tijden en volken voor het ogenblik daar, en strekke zich onze scherpzinnigheid en zucht om te onderzoeken niet verder uit dan tot **de geschiedenis van het Romeinse rijk ten tijde zijn bloei, alsmede van de vorige en van onze eeuw.**

Worden ons daar niet overvloedige gelegenheden, als wij ze maar zoeken, aan de hand gedaan, die ons tot Godzaligheid opwekken? Zullen wij niets tot ons nut aan haar ontlennen, geen partij van haar trekken voor onze kennis en ons geweten, waar wij in het belonen van de goeden en het straffen van de bozen als in een spiegel van de wijsheid, macht, gerechtigheid en goedertierenheid van God aanschouwen, (zich openbarende) in de opkomst, de ondergang en de jammerlijke tijdperken van de Rijken? Waar al de geschiedenissen afzonderlijk en iedere afdeling ervan van alle kanten uitroepen: Laat u waarschuwen, leert gerechtigheid en veracht de Goden niet!

Men heeft, alsof dit het hoogste doel van de historische studie was, enige oude geldstukken, brokstukken van zuilen, half uitgewiste grafschriften, hier en daar verspreide stenen, borstbeelden van gestorvenen, ongeluksplaatsen en bomen, tafels en rustbanken, teerlingen en dobbelstenen, schoenen en mutsen, en broeken van de slechts met een schort beklede Cethegen, voorhoven en gaanderijen, tempels en schouwburgen en eindelijk (het zij zonder kwetsing der oren gezegd) nachtspiegels, riolen en bordelen der Romeinen, zo nauwkeurig mogelijk nagespeurd, maar zij hebben niet opgemerkt, hoe de voorzienigheid langs allerlei wegen haar nader kwam, ja zelfs hebben ze geen acht gegeven op die schitterende gedenkstukken van altoos durende lof en gedenkwaardige deugd der uitstekendste mannen en deze niet tot vorming van hun karakter gebruikt. Het is kinderwerk, enige geschiedenissen of fabels in het geheugen te prenten, die slechts geschikt zijn om de gastmalen, op kransjes, op de wandeling of in de wintertijd bij de haard ten beste te geven en gelach en verwondering te verwekken bij huns gelijken. Iets hogers en groters wordt van studerenden, van staatkundigen, van aanzienlijken., van edelen gevraagd, vooral van hen, die in het genot van rijke inkomsten en ver van zorgen, drukte en openbare ambten, zich rustig aan de studie van de geschiedenis hebben gewijd. Vóór alle anderen betaamt het voorzeker hun, niet slechts de eerstelingen, maar ook de zeer grote oogst van hun gelukkig en rustig leven aan hun God, aan de openbare oefeningen van de Godzaligheid, aan de private lezing van de Schriften, aan overdenkingen en gebeden te wijden. Als toch op alle mensen, hoe ook met werk overladen, die verplichting rust, zich aan bespiegeling en beoefening over te geven, hoeveel te meer op hen, aan wie God deze tijd van rust heeft verleend! In waarheid zijn *zij* edelen, in waarheid zijn *zij* aanzienlijken, evenals die van Berea edeler dan de anderen, een heldengeslacht, een uitverkoren volk, een verkregen volk, kinderen van God, die, de kinderen van de wereld, welke voor de wereld leven, niet achtende, zich onafgebroken met edelmoedige inspanning uitstrekken naar de prijs van de hemelse erfenis. Zij

voorzeker, met alles behalve opgeschikte ordesiersels van geslacht of stad, halen hun oudste recht op van het ingelijst zijn in of het samengelichaamd zijn met Christus, men verschone de gekunstelde uitdrukking, van wie alle verwachtschap genoemd wordt in de hemel en op de aarde, van de aanneming tot kinderen van de Allerhoogste, van hun inschrijving in de hemelen, in het boek des levens, in de hand van God voor de tijden van de eeuwen, voor de grondlegging van de wereld. Indien er edelen, indien er staatkundigen, indien er aanzienlijken zijn, die slechts nieuwsgierig naar hun oudheden en naar het geslacht van deze en gene, de eeuwigheid en de hemel, God en Christus, van wie het geslacht van de helden en het stamregister van de goden afgeleid wordt, óf niet kennen óf achterstellen en niets anders kunnen en willen dan: de geschilderde gezichten en de op pronkwagens staande beelden van hun voorvaderen vertonen, aan zulken zou ik niets anders antwoorden dan het gezegde van de zalige Ambrosius, die, uit een edel en een betrekking van Hoofd bekleedend politiek man bisschop geworden, zo spreekt: Wat beroemt u zich op uwe afkomst van de adel? U pleegt ook de adel van uw honden evenals die van consuls uit te roepen. Deze is uit deze vader geteeld en uit deze moeder voortgebracht, deze mag bogen op deze grootvader, op deze voorouders zich verheffen, maar dit helpt hem toch niet, als hij lopen moet. De palm van de overwinning wordt niet uitgereikt voor, maar voor het lopen. Een overwonnene, in wie ook de adel van het geslacht in gevaar is gebracht, heeft des te groter schande. Wacht u dus, o rijke! dat uw voorvaderen, die zich verdiensten hebben verworven, zich over u niet behoeven te schamen. (Over Naboth de Israëliet, hoofdst. 13).

Ik voeg hier nog een gezegde bij van Johannes Gerson, die in zijn tijd meest beroemde Doctor van Parijs: De heldenadel, zegt hij, komt de mens toe krachtens de bovennatuurlijke genade, waardoor een mens in de weg van de aanneming een kind van God, de bruid van Christus, een tempel van de Heilige Geest wordt; zonder deze betekent alle andere adel niets, deugt nergens toe, staat soms eerder in de weg, omdat hetgeen hoog is bij de mensen, verachtelijk is bij God. (Deel 4. Over de Adeldom).

Thans wend ik mij tot u, Godgeleerden, die u toelegt op ***de hemelse wijsbegeerte, het goddelijke recht, de geestelijke geneeskunde, de heilige letteren, de oudste en volkomen geloofwaardige geschiedenis en de verheven welsprekendheid.***

U bent de grondslag en het toppunt, de samenvatting en de volmaking, het richtsnoer en het paslood van alle studiën en studenten, wagen Israëls en zijn ruiters. Welke gewichtige redenen en bewijsgronden zal ik aanvoeren, om vooral u aan te sporen, naardien zoveel gunstige gelegenheden om zalig te worden, zoveel prikkels tot deugd, zoveel middelen tot betrachtning der Godzaligheid, van de zijde van elk deel van uw studie, zich dagelijks als opdringen. Alle bespiegelingen toch, alle vergelijkende studiën, alle redekavelingen, alle voorbereidingen voor de openbare samenkomsten der gemeente en voor de herderlijke arbeid: alle dogmatische of stellige, alle weerleggende, alle beoefenende, alle bespiegelende, alle op de tekst betrekking hebbende, alle geschiedkundige en kerkelijke, alle wijsgerige of scholastieke Theologie (als ik het zo zeggen mag), alle delen, alle vormen, alle trappen werken samen tot en bedoelen niets anders dan de verering Gods. Ja zelfs de titels, de foedralen en ruggen van uw boeken, zelfs de wanden der gehoorzalen en bibliotheken, zelfs het geboomte in de tuinen roepen de naam van God, die heerlijke God, uit. Beschouwt eens uzelf: wat anders bent u dan echte Rechabiten, dan Nazireeërs Gods,

blanker dan melk, roder dan parelen, wat anders dan het zout der aarde, dan het licht der wereld, die alle andere vereerders der Muzen tot Godzaligheid, eerbaarheid, matigheid en zedigheid moet voorlichten. Welk een schande, als wij ooit zagen, dat u, die de gezondheid en om zo te zeggen, de kern van de studies van de wijsheid en van ons Gymnasium bent, de andere studenten door uw verontreinigende invloed aansteken en bezoedelen en door schandelijk verraad de poorten voor het vlees en de wereld openen en, alsof u priesters des duivels was, de ongelukkige zielen aan de duivelen offeren zoudt. Reeds voorlang verkeren enige studenten van deze heilige orde in grote verachting, en ik vrees maar al te zeer, dat het ten dele waar is, dat zij voormannen zijn in de legerplaats van de wereld, vaandragers van de ijdelheid, voorgangers in traagheid en nalatigheid, die zelf niets schoons kunnen verrichten en ook niet toelaten, dat andere studenten van hun orde, of die zich op andere en wetenschappen toeleggen, dit doen; ik vrees, dat zij bij de oefeningen van de Godzaligheid de laatste, bij het spel de eerste, voorgangers bij brasserijen en drinkgelaten, aanvoerders bij het zwieren langs de straten, makelaars in ondeugden, vervreemd van alle deugd, spotters met de Godsvrucht, in het kort, voorlopers niet zozeer van de Antichrist als van het indringend Epicurisme en Libertinisme zijn. O ongelukkige scholen, die door deze boze geesten aangevochten worden! O ongelukkige herders en professoren, die zo lang hun krachten ijdel verteren en de parelen voor die zwijnen werpen! O nog ongelukkiger ouders, die dergelijke manke, verminkte en schurftige offeranden aan hun God offeren, om hun zielen aan een dubbele pijniging in de hel tot de slachting over te geven, alsof een enkelvoudige veroordeling tot de rampzaligheid niet voldoende was! Met hun voorbereiding tot de bediening immers doen zij niets anders, dan God onderwijzen, hoe Hij, zoals één der Ouden aangaande de onheilige bedienaren spreekt, hen verdoemen moet. Voorwaar, indien mij lustte, zodanige kandidaten van de Theologie met verdiende kleuren te schilderen, ik zou zeggen dat zij wereldse hemelingen, onheilige priesters, zich aan geen regel storende canonici, geestelijken van deze wereld, geheel vlees en bloed, geheel buik en spijze, geheel wellust en zinnelijkheid zijn, onnutte lasten voor de aardbodem, lastposten voor scholen en kerken, kankers voor hun orde, een ramp voor het kerkelijk erf, een smart voor de goeden, een vreugde voor de kwaden, een schande voor de huisgenoten, een spot voor degenen die buiten zijn, een oorzaak van beschaamdheid voor de ouders, een walging voor hun begunstigers en beschermers, een voortdurend voorwerp van de kerkelijke tucht, waardige slachtoffers voor de roeibanken, kandidaten voor werkhuizen, om onder de makkers van Raspijn, als de vierdagen invallen, dit hun liedje: "Drink of ga heen", te zingen en dat andere: "Reik, knaap! het ontstoken lampvat aan de verkoren bruidegom, opdat ik de dichtgeest met volle teugen drinke!"

Dan zouden zij ten minste die heiligen stand door hun onrein uitbraaksel niet bezoedelen. Och of alle Kerken en haar voorgangers en wachters, och of de christelijke Overheden, van ijver voor het huis des Heeren brandende, eensgezind mochten willen samenwerken, om de beginselen van dat kwaad tegen te staan! Och of zij hen, die zulk een eerwaardige titel, zo'n verheven studie onwaardig zijn, bijtijds uit het album van de Theologen mochten uitdoen, en hun plaats mochten geven aan anderen, die beter zijn dan zij, maar dikwijls wegens behoeftige omstandigheden het zo ver niet kunnen brengen! Terwijl intussen deze hulp en die geneesmiddelen verwacht worden, moet u, studenten in de Theologie, die het eerst dit Gymnasium

bezoekt, om in de Theologische legerplaats te dienen, u wakker betonen. Bevrijdt, bid ik u, onze naam en stand van het schandelijke en steeds aangroeiende gerucht: geeft een proef van Godvruchtige geleerdheid en geleerde Godsvrucht: dat niemand u deze kroon mag ontroven: vertoont door uw woorden daden en studies, ja in geheel uw wandel het levende en ware beeld van een Theoloog, opdat allen, die in het vervolg dit Gymnasium zullen bezoeken, zich zonder aarzelen en met opgewektheid naar u, als een schoon voorbeeld, mogen richten. Hoort de Apostel: "Niemand verachte uw jonkheid, maar wees een voorbeeld voor de gelovigen in het woord, in wandel, in liefde, in de geest, in geloof, in reinheid: Houd aan in het lezen, in het vermanen, in het leren, enz. Bedenk deze dingen, wees hierin bezig, opdat uw toenemen openbaar zij in allen." (1 Tim. 4 vs 12, 13, 15).

Hoort de Abt Bernard van Clairvaux, een man, die, ofschoon hij in een ongelukkige eeuw leefde, van ijver voor de Godzaligheid brandde. "Het meest wék ik u tot goede werken op, die herders der zielen bent, die anderen niet moet afbreken, maar opbouwen. U, zeg ik, het meest, omdat u, die door leer en wandel moet voorgaan, niet alleen voor uw eigen personen verloren kunt gaan. Velen zijn Katholieken in hun prediken, maar ketters in hun werken. Wat de ketters deden door slechte leringen, dat doen heden ten dage meerderen door hun slechte voorbeelden. Zij verleiden namelijk het volk en voeren hen tot dwaling, en zij zijn zoveel erger ketters, als werken meer invloed oefenen dan woorden." (In Serm. ad fr. in sijnod. Congreg.) Tot zover Bernard.

Doet, zoveel in u is, uw best, dat de Kerk niet weer terugzinkt in het vuil en de schande, in de goddeloosheid, de traagheid en de onwetendheid van de vorige tijd, toen het spreekwoord in zwang was: "Het geloof der leken is het beste; de ledige tijd der priesters en de buiken der monniken zijn bokalen van Bacchus"; toen het bewijs, zowel wat de stof als de vorm aangaat, steek hield: "Dit is een monnik en dus leugenachtig"; toen het gezegde: "Ongeleerder dan een monnik" even waar was als het orakel van Apollo; toen men zei, dat de duivel de geestelijken drie dochters had geschonken, n.l. trotsheid, vraatzucht en gierigheid; toen David van Bourgondi", zoon van Philips de Goede, Bisschop van Utrecht, uit driehonderd kandidaten, die zich voor kerkelijke ambten aanboden, slechts drie aannam en, zoals Erasmus, verhaalt, al de overigen als onwaardigen afwees, toen volgens Bernard de Kerk gedrongen was te klagen over de smart, haar aangedaan, bittere smart in het doden der martelaren, bitterder in de strijd der ketters, maar de bitterste in de zeden van haar dienaren (namelijk van de der geestelijken). "Heden ten dage," zegt hij, "kruipt een verachtelijke kwaal door het lichaam der Kerk, hoe meer zij zich uitbreidt, des te hopelozener is de toestand en des te gevaarlijker, naarmate zij de inwendige delen aantast. Want indien een vijand openlijk aanviel, zou hij buiten de deur gezet worden en alle kracht verliezen; indien het een geweldige vijand was, zou de kerk zich misschien voor hem verbergen. Maar wie zal zij nu uitwerpen of voor wie zal zij zich verbergen? Allen zijn vrienden en allen zijn vijanden; allen zijn bloedverwanten en huisgenoten en onder hen geen enkele vredeftichter; allen zijn naasten, allen zoeken het hunne: dienaren van Christus zijn zij, en zij dienen de Antichrist." Wel beken ik, zeer geachte Toehoorders, dat wij door zo grote kwalen niet gedrukt worden, en hiervoor zeggen wij God, de Hervormer en Beschermer van Zijn Kerk, dank; maar niemand zal ontkennen dat een overvloedige voorzichtigheid niet schaadt en het altijd veiliger is, ver te blijven van het geroffel der trom of de verschijning van een

gloeïende meteor of de ontploffing van een krijgswerktuig, ja de vijand ook als het twijfelachtig is, of hij u zal aanvallen, af te weren, dan handgemeen te worden en bij de grachten of voor de muren bij onzekere oorlogskans zijn aanval te ondervinden en af te slaan.

Nogmaals en nogmaals dring ik bij u aan, *o zonen der profeten, kandidaten tot de heilige dienst, kostelijke stenen bestemd en uitgehouwen tot pilaren der Kerk*. Het is uw plicht met alle macht de oorlog te verklaren aan de begeerte van de jeugd, de aanhitsingen tot ondeugden, de verloksele van de wereld, het verkeren bij drinkgelagen en in kroegen, de ontijdige tabakzuigerijen, dronkenschappen en dobbelarijen, de onbetamelijke kluchtspelen, en het rondslechteren langs de straten: al welke zaken niets anders zijn dan een verspillen van de kostbare tijd tot studie. Het is uw roeping, door uw voorbeeld te tonen, dat het Evangelie, waarover u dagelijks spreekt en denkt, dat u ziet en hoort, waarlijk een innerlijke kracht heeft; het is uw roeping, op het ernstigste te preken, dat de liefde van Christus en Zijn kracht, die u uit de duisternis heeft getrokken en overgebracht in het licht, meer vermag dan de wijn en het bier, dan: "De onschuldige bokalen en het kruid, dat de dichters welgevallig is. En de kracht, die aan het blad is gegeven en de wonderen van de rook, die vrolijk maakt." *Wij zullen u*, zegt de gelovige ziel in het Hooglied, *uw liefde herinneren, die beter is dan de wijn*. Want de zaligmakende genade Gods is verschenen aan alle mensen, en onderwijst ons, dat wij de goddeloosheid en de wereldse begeerlijkheden verzakende, matig, rechtvaardig en Godzalig leven in deze tegenwoordige wereld. (Titus 2:11).

Wee u, wee mij, wee alle Theologen, als wij ijveren voor de godsdienst en anderen de Godzaligheid inprenten, terwijl wij er zelf niet eens de smaak van gekregen hebben; als wij bij spel en scherts, zo hard als wij kunnen, tegen de zonden van anderen uitvaren en zelf vol verborgen ondeugden zijn, als wij willen, dat anderen wenen, en toch in ons huis of onder elkaar aan allerlei zinnelijk genot ons overgeven; als wij anderen onrustig maken en zelf onbewogen blijven; als wij met woorden voor het geloof strijden en met ons leven tegen het geloof ingaan; als wij in de school over de Antichrist handelen en zelf de Antichrist in de boezem dragen; als wij als moedige strijders die afgezaagde vijf Artikelen geheel en al verslaan en twee of driemaal vijf ondeugden zorgeloos laten geworden; als wij de bijgelovige gebedjes van anderen bespotten en niet vurig zijn in het opzenden van betere gebeden; als wij tegenover de tegenstanders de noodzakelijkheid van de goede werken betuigen, maar metterdaad betonen, van een tegenovergesteld gevoelen te zijn; als wij op hoogdravende toon de schandelijheid van de zonde, de onkreukbare rechtvaardigheid van God, het beven voor Zijn oordeel, de verschrikkelijkheid van de eerste en de tweede dood spreken en allen schrik aanjagen, maar zelf op zo vriendschappelijke en gemeenzame voet met de zonde omgaan. Wat zal het baten, spitsvondig over God, over de werken naar buiten en naar binnen, over de Drie-eenheid van de Personen, en dergelijke mysteries te hebben geredetwist, als wij de ware ootmoed hebben gemist en zo aan de Drie-eenheid mishaaagd? Wat zal het baten, een juiste bepaling en onderscheiding van de zonde te hebben aangegeven en van de zonde niet bekeerd te zijn? Of menen wij, dat de eeuwige en Éénegeboren Zoon van God, de grote God en Zaligmaker Jezus Christus zijn bloed gestort, een eeuwige verlossing teweeggebracht, voor zichzelf en gemeente geheiligd, uit de schoot van de Vader de volle raad van God tot zaligheid aan de mensen geopenbaard heeft en de Theologen met een hemelse zending bij de mensen

heeft willen belasten, tot geen ander doel, dan dat wij door te spreken en door in een schitterende rede het licht van het Evangelie te laten schijnen, dit leven onbezorgd zouden doorbrengen, onze hongerige buik vullen met hetgeen onze bediening ons oplevert en zoals die dichter in een hekeldicht, getiteld: "De veile Sardiërs", verwijtend heeft gezegd: *Laat ons een vrouw trouwen en kinderen opkweken in de hoop, niet om ze te leren, maar, zoals hij sarcastisch spreekt, om ze honger te laten lijden.*

Dit zij verre, verre van ons, geliefde Broeders! Iets anders eist het kostelijke bloed van Christus, iets anders de kostelijke koopwaar der zielen aan ons (om het zo eens uit te drukken) als kooplieden aanbevolen, iets anders onze roeping, iets anders de verwachting van de Kerk. Tenzij wij onze zielen overgeven, om zielen te winnen, tenzij wij door woord en daad stichten, zijn wij huurlingen, zijn wij verraders, die, zo al niet altijd anderen, ten minste onszelf en onze zaligheid verraden. Ziet hoe zware verplichting op u rust, om goed te leven, om bijtijds en naarstig te overwegen, dat u zich tot een regel stelt, om, zoals Gregorius van Nazianze verstandig opmerkt, óf niet te onderwijzen óf te onderwijzen door uw wandel? Laat ik hierover niet breder uitweiden. De tijd herinnert mij, tot alle geletterden en studenten terug te keren.

Meent niet, geliefde Toehoorders, dat ik, waar ik zoveel in het belang van de Godzaligheid spreek, paradoxen opeenhoop en zekere nieuwe en ongewone zaken tot uw oren breng, alsof het verbinden van de Godzaligheid met de wetenschap hetzelfde zou zijn als het samenvoegen van grijpvogels met paarden of het leggen van pakzadels op een os of het veranderen van alle studenten in monniken. De naam van student zelf overtuigt van de billijkheid van onze eis. Dit toch is de echte beschrijving van een student, n.l. dat *hij* een student is, die zich op het onderzoeken van de moeilijkste zaken toelegt en zich met behulp van God en mensen voorbereidt, om de hoogste ambten in Staat of Kerk te bekleden. De ware wijsheid, welker voedsterlingen en beoefenaars zich op de Gymnasia bevinden, is die, welke niet slechts het verstand verlicht, maar ook het hart verwarmt, welke niet slechts blote begrippen van de waarheid en vluchtige beelden in of van buiten op de hersenen schildert, maar ook innerlijk doordringt tot het binnenste van het gemoed en de genegenheden, die geheel en al heiligt en op het krachtigste bekeert; zij maakt niet slechts geleerder, maar ook beter. De wijsheid, die deze uitwerking niet heeft, is in waarheid een onverstandige wijsheid, is vleeselijk, aards, duivels, zoals de Apostel spreekt, (Jakob. 3). Zij kan u wel opgeblazen maken, niet volmaken en zaligmaken. Want gelijk een zwaard in de hand van een razende, alzo is alle kennis en wetenschap, indien niet de godsdienst als leidsman en beheerder van de gemoederen het roer in handen houdt. Dit Gymnasium zelf, het huis, dat de wijsheid hier gebouwd heeft, herinnert alle studenten hun plicht. Het is een oefenschool van de Godzaligheid en gewijd aan de God van onze vaders en aan de Heere Jezus Christus, niet aan Bacchus, niet aan Venus, niet aan Mercurius, niet aan Mars. Verre blijven de gemeenheid, de zwetserij, de dronkenschap, de laatdunkendheid, de onbeschoftheid en alle heiligschennis. Wie zal dulden, dat de Academie, die en moeder is, in een hoer; het huis van de wijsheid in een krot van windbuilen of een spelonk van rovers; de vergaderingen van hen, die wijsheid zoeken, in dronkemansgastmalen; de samenkomst van geleerden in koren van dansende saters, Bacchanten en Corybanten; onschuldige en vreedzame bijeenkomsten in troepen van joelende en tierende bandieten veranderd werden? Indien wij, zoals een zeker Wijsgeer terecht opmerkt, door rust wijsheid verkrijgen, past voorzeker de studenten

niets minder dan rumoer, geschreeuw en geslenter, indien een nuchtere ziel een wijze ziel is, wat is dan ongerijmder dan gehele dagen of gehele nachten vol wijn te zijn, dan zo verzet te zijn op het roken, dat men damp, alsof, zoals de Schrift, Genesis 19, aangaande de verbranding van Sodom en Gomorra spreekt, de rook van een oven opsteeg. Indien in de oorlog, als namelijk de wapens het hoogste woord voeren, de wetten zwijgen, zo moeten wederkerig hier, waar de wetten heersen, de wapenen, de twisten, de gevechten zwijgen. Hier moet de tempel van Janus voortdurend gesloten zijn.

Als een kien van een soldaat een wond in het hart omdraagt en door "verholven vuur verteerd wordt," indien iemand door eerlijke liefde voor de krijgsmansstand gedreven wordt, indien hij haar kracht niet weerstaan kan, indien hij de drang van zijn hart meent te moeten volgen, hem zou ik aanraden, zijn geweten niet langer geweld aan te doen; zijn tijd, zijn kracht, zijn bloed hier niet roemloos te verspillen, maar in overleg met zijn ouders of begunstiger zich bijtijds naar de legerplaats van de zeer vermaarden Vorst of naar Maastricht of is Hertogenbosch of het mij dierbare Heusden, mijn geboorteplaats, te begeven, waar dagelijks Hannibal voor de poorten staat; waar zeer bloeiende scholen van de gewapende Pallas geopend zijn; waar het werk van de slachting op uitstekende wijze met ijver verricht wordt; dat hij daar voor altaren en haarden de oorlogen van de Heere voere; dat hij daar dagelijks en zoveel hij kan als een held overwinne; of, indien zijn laatste uur gekomen is, daar liever met eer valt, dan zijn geweten, naam en familie door schande, en dit heiligdom van de Muzen met zijn eigen bloed en dat van anderen bezoedelt. Wij benijden hem de roem niet, ja beloven hem plechtig, dat dit beroemde Gymnasium, zijn vroeger verblijf, zal zorgen voor een grafschrift en een altijddurend gedenkteken van zijn dapperheid. Alzo zal een ieder het land, dat hij verkregen heeft versieren: de Eèn door dappere daden te verrichten, door voor het vaderland, de kerk, voor de scholen, ja ook voor dit Gymnasium te strijden, te waken, te ijveren, de ander door in een rede, een lied of een geschiedkundige verhandeling de krijgsdaden te schilderen. Alzo vereist de ene zaak de hulp van de andere en werken zij op liefelijke wijze samen.

En (opdat ik nu eens termen gebruike, aan de Mythologie ontleend) Pallas zal, hoewel op verschillende plaatsen heerschappij voerende, zowel de schutsvrouw van de oorlog als van de studies zijn. Misschien zullen sommigen echter deze onze vermaning krachteloos trachten te maken door de laffe uitvlucht, dat zij, die studenten in de vrije kunsten zijn, niet zo nauw en streng als de anderen aan de voorschriften van het Christendom en aan een strenge tucht en levenswijze gebonden worden; dat aan hen een grotere vrijheid, een grotere toegevendheid, een minder strenge levenswijze moet worden toegestaan. Alsof een student aan het Christendom de wet zou kunnen stellen, het vormen en vervormen en naar zijn welgevallen als een wassen neus of een lesbisch voorschrift buigen. Een komisch dichter laat iemand zeggen: De wijn moet niet over de mensen, maar de mensen over de wijn heersen. Geheel anders is het gelegen met de Godsvrucht en de Godsdienst; die voert heerschappij over het gewetens, de vrijheid, de roeping, de staat en de toestand van alle mensen zonder onderscheid. De Apostel zegt: Gij zijt van harte gehoorzaam geworden aan het voorbeeld der leer tot hetwelk gij overgegeven zijt. En vrijgemaakt zijnde van de zonde, zijt gemaakt dienstknechten der gerechtigheid (Rom. 6.). Want gelijk was of vloeibaar metaal de uitwendige vorm van het voorbeeld ontvangt en niet omgekeerd, alzo heeft elke bijzondere roeping en stand, hetzij van de student of van de aanzienlijke, de edelman, de soldaat en de

koopman zich te richten naar die algemene en hemelse roeping, waardoor wij geroepen zijn uit het rijk der duisternis tot dat verwonderlijk licht, tot de aanneming tot kinderen Gods. Anders zou het Christendom zijn als Proteus (die allerlei gedaanten kon aannemen) of als een kameleon of als een gemakkelijk te bewegen toneelschoen en er zouden zooveel vormen van godsdienst en Godsvrucht moeten verzonnen worden, als er staten en toestanden onder de mensen zijn; er zou alsdan in de christelijke kerk een meer dan Asdodische of Babylonische spraakverwarring heersen: men zou spreken van een godsdienst van edelen, een godsdienst van studenten, van een godsdienst van staatkundigen, van een godsdienst van soldaten en zo tot in het oneindige toe. Dit zou niets anders zijn dan de godsdienst te versnijden tot stof of tot een in potentie oneindig iets, naar de leer van Aristoteles en zou de deur wagenwijd worden opengezet voor alle Libertinisme en Atheïsme.

Het schijnt mij echter toe, dat ik sommigen hoor vragen: *Is er ook loon aan verbonden? Wat is de vrucht en het nut van die arbeid en zorgverwekkende Godsvrucht? Wat draagt zij bij om ereambten en rijkdom te verwerven, om gemakkelijk en schitterend te leven?*

Behalve dat dit, hooggeachte Hoorders, een al te ongepaste vraag is, waar het de Godsvrucht geldt, die haar prijs en loon, waarmee al de schatten van de wereld niet vergeleken kunnen worden, in zichzelf heeft, wil ik van u weten, wie van u, zoals de Heere bij de profeet (Maleachi 1) spreekt, ooit om niet de deuren van het huis toegesloten of het vuur op het altaar Gods ontstoken heeft. Voorwaar, de Godzaligheid is een groot gewin met vergenoeging. (1 Tim. 6). Salomo die zowel het natuurlijke als het geestelijke goed deelachtig was en dus een zeer betrouwbaar scheidsrechter is, zegt: "Uw hart zij niet nijdig over de zondaren, maar wees te allen dage in de vrees des Heeren, want zeker er is een beloning en uw verwachting zal niet afgesneden worden. (Spreeken 23). De Godzaligheid, zegt de Apostel, is tot alle dingen nut, hebbende de beloften van de tegenwoordige en van het toekomstige leven. God zelf is het loon zeer groot; en als ik zeg "God", zeg ik dan niet: "een overvloed van goederen, het toppunt van wellusten, de onmetelijke oceaan van alle rijkdommen?" Met hoeveel meer recht dan Catilina, de aanvoerder der samenzweers, wekken wij onze christenmedestrijders tot deze roemrijke strijd op? Rijkdom, eer en roem wordt u voorgesteld. Het is wel een traag hart, dat door geen beloningen geprikkeld wordt. Het eerbewijs voedt de kunsten, en de roem vuurt allen tot de studiën aan. Maar hoe ruim is onze soldij, hoe eervol de titel, onder welke wij in het leger van Christus dienen! *Of weet u niet*, vraagt de Apostel, *dat zij, die in de loopbaan lopen, wel allen lopen, maar dat één de prijs ontvangt? Loopt alzo, dat gij dien moogt verkrijgen. Voorts een iegelijk die om prijs strijdt, onthoudt zich in alles. Deze dan doen wel dit, opdat zij een verderfelijke kroon zouden ontvangen, maar wij een onverderfelijke.* (1 Kor. 9). Op deze plaats heeft Tertullianus het oog, als hij zegt: De worstelaars worden afgezonderd tot een strengere tucht, opdat zij gelegenheid hebben, hun krachten te versterken. Alle weelde, kostelijke spijzen en aangename dranken worden hun onthouden; hoe meer zij zich in de oefeningen hebben ingespannen des te groter is hun hoop op de overwinning. En dezen, zegt de Apostel, doen dit, opdat zij een verderfelijke kroon verwerven. Zouden wij, die een eeuwige kroon hopen te erlangen, de rustplaats voor de kampplaats nemen?

Toen Alexander van Macedoni" van de rijkdom van Indi" gehoord had, heeft hij terstond zijn goederen te Macedoni" onder zijn strijdmakkers verdeeld, wijl hij die schatten, welke hij slechts hoopte machtig te worden, veel hoger schatte, dan al de goederen, welke zijn vader Filippus hem had nagelaten. Ulysses wilde liever de rook van zijn eigen haard, dan een hel van vlamvend vuur in den vreemde zien, en zullen wij dan, aan wie het zal worden in deze heilige tempel der wijsheid de menselijke en de goddelijke, de aardse en de hemelse dingen te beschouwen en in een rechte weegschaal te wegen, aarzelen, die eeuwigen en onbegrijpelijke glans van het hemelse vaderland boven de nevel onzer vreemdelingschap te stellen? Het is de stem van een liefhebbende ziel, die wij horen in de brieven van de zalige martelaar Ignatius: "Mijn liefde is gekruisigd." Het is een meer dan heldhaftig woord, als diezelfde martelaar spreekt: "Laten het vuur, de galg, de wilde beesten, de verbreking van de beenderen, de uiteenscheuring van de leden, ja alle kwellingen van de duivel op mij aanstormen, als ik mijn Heere Jezus en Zijn Koninkrijk maar geniet!"

Het is een vurig woord, dat wij in die verzuchting van Gregorius van Nazianze beluisteren: "O mijn ziel, zie naar boven en vergeet al het aardse." Het is een woord van verrukking, dat Thomas á Kempis (och of hij in een betere eeuw geleefd had) door Goddelijke liefde vervoerd, ons doet horen: "Ik wil liever met Christus op aarde bedelen, dan zonder Hem de hemel bezitten." De voortreffelijke dichter Jul. Caes. Scaliger houdt deze heerlijke toespraak tot zijn ziel, als ze van hier verhuizen zal: "Ga uit, o, mijn ziel, eindelijk bent u van vele gevaren verlost. Ga uit en laat het gebied, dat slaven past, aan slaven over. Het is een edelmoedig woord, dat, naar men zegt, de adellijke markies Caraccioli, toen hij, na uit ijver voor de ware Godsvrucht, Italië, zijn familie en al zijn goederen verlaten te hebben, aangespoord werd, zijn geloof vaarwel te zeggen, minstens af te laten van zijn vurige ijver, geantwoord heeft: "Hun goud zij met hen ten verderve, die het goud der gehele wereld zoveel waard achten als de gemeenschap van ook maar één dag met Christus en zijn Geest." Waartoe meer? Hen, die met volharding in goeddoen heerlijkheid en eer en onverderfelijkheid zoeken, wacht in het leven zegen en licht, in de dood overwinning en zaligheid, na de dood triomf en blijdschap, God en alles in allen. Daarentegen zijn slechts moeite en smart, benauwdheid en kommer, een verschrikkelijke verwachting des goddelijke oordeels, alle tijdelijke en eeuwige vervloekingen, hun bereid, die door hun onkuise zeden en hun tergende verachting der Godheid eerst de Academiën, daarna de Staten en de Kerken en alle goeden, zoveel en zolang zij kunnen, plagen.

Eens zal God tot de wraak opwaken, als een held, die juicht van de wijn en zal ontelbare rampen nog in dit leven over hen brengen, opdat ze niet menen, dat alles tot de toekomstige eeuwen wordt uitgesteld. Agathias verhaalt, dat een gedenkwaardig oorbeeld hiervan in de tijd van Justinianus heeft plaats gehad, toen een aardbeving drie duizend studenten aan de bloeiende Academie te Baireuth, die zich aanhoudend aan goddeloosheid en broeddronkenheid overgaven, in ÈÈn nacht op zeer jammerlijke wijze deed omkomen. Hier komt weer een dwaze gedachte van de vleselijke mensen tegen op. Wie zal zich die moeite getroosten, wie die ongebaande weg betreden, wie de Godsvrucht voor zo grote prijs kopen? Hoe onsmakelijk, hoe slaafs, hoe dor, hoe gekruid met een nare saus van droefgeestigheid is alles, wat gij ons niet zo grote aanbeveling voorziet. Och of ik, zeer geliefde Toehoorders, nu kon spreken de talen der Engelen en der mensen en in een vloed van liefelijke woorden kon uitstoten, wat in het diepst van mijn hart is besloten en als nieuwe wijn daar gist! Och of ik zo duidelijk en

krachtig, alsof het met de stralen van de zon geschreven was, in de harten van allen kon inschrijven het genot, de zoetheid en lichtheid van de dienst van God! Och of allen een geestelijk begrip mochten ontvangen van die last, welke algemeen zwaarder geacht wordt dan de Etna en toch lichter is, dan een veer: welke niet slechts niet bezwaart, maar zelfs opheft en opvoert hem, die hem op zich neemt, evenals een vogel. Mijn juk is zacht en mijn last is licht, zegt de Zaligmaker. (Matth. 11). "Zijn geboden zijn niet zwaar", namelijk voor hem, die een geestelijk verstand heeft, voor de wedergeboren mens, voor de liefhebbende ziel, die met vleugelen der ware vrijheid opgevaren, de loop voortzet, om de voorgestelde hoop vast te houden; de liefde van Christus neemt haar geheel en al in; door Zijn liefde gewond, is zij ontvlamd, ja krank en weggesmolten van liefde: die goddelijke liefdedrank, welke, als ze in het hart ontwaard wordt, de vreemde en overspelige liefde van de wereld bant, is in haar uitgestort. Allen hebben de vrijheid lief, eisen onafhankelijkheid; vooral *onze* studenten, die, behalve dat zij in de vrijheid het levenslicht aanschouwd hebben, ook omdat zij wijsheid zoeken, eisen, dat men hen met meer vrijgevigheid beschouwt en behandelt. Ziet echter toe, dat uw vrijheid geen losbandigheid is. Broeders, gij zijt tot vrijheid geroepen, alleenlijk gebruikt de vrijheid niet tot een oorzaak voor het vlees. (Gal. 5 13). Als vrijen en niet de vrijheid hebbende als een deksel der boosheid, maar als dienstknechten Gods. (1 Petr. 2: 16). De hoogste vrijheid is: de wetten te dienen, de Heere der heren te dienen, die alle schepselen dienen. Hem te dienen is eer, macht, heerschappij. Toen Adam Hem alleen diende, was hij heer over alles, toen hij zich van zijn dienst afkeerde en de valse vrijheid zocht, verloor hij en de vrijheid en zichzelf en werd met al zijn nakomelingen een knecht der knechten. O hoeveel heren hebben zij, die niet die Ene hebben! Bij een zekere blijspeldichter klaagt een slaaf:

*"Bij Jupiter en de goden! hoe hard is de dienstbaarheid,
als een slaaf een dwazen heer dient!"*

Met hoeveel meer recht moeten wij klagen over het ijzeren juk der zonde, over de Egyptische dienstbaarheid der boze hartstochten en dwaze begeerten., en onze ogen en harten opheffen van die slaafse vrijheid tot de edele en koninklijke dienst van onze God, om Hem te dienen in nieuwigheid des geestes. Wie zal ons de vleugelen der ware vrijheid geven, om eenmaal losgemaakt van de strikken en uit de netten van de wereld, op te vliegen tot de vrijheid van de kinderen Gods, tot dat rijk der vrijheid!

De voorrechten lachen onze studenten toe; en ik zou wensen, dat hun, voorzover de vrede en de rust van het vaderland en de staat dat gedogen, alle voorrechten werden toegestaan.

Maar dwaalt niet, hooggeschatte jongelingen; aan niemand is het 'voorrecht' verleend, om te zondigen, om God niet te vrezen of losbandig te leven, tenzij iemand het een voorrecht acht, buiten de hemel gesloten, aan de duivel overgegeven en aan het eeuwige helse vuur prijsgegeven te worden. Gij kent dat verstandeloze woord van die zeer slechte vrouw tot de keizer Caracalla, dat geen verstandige onder u zal goedkeuren: "Als het u gelust is het geoorloofd." En dat algemeen verbreide gezegde: "Kuisheid, Godsvrucht en geloof zijn private zaken, de koningen mogen gaan, waar het hun behaagt." Er is geen schoner en meer eervol voorrecht, er is niets, dat met vuriger liefde en groter zorg moet bewaard worden, dan de liefde tot en de dienst van God. Wat een groot wonder, wat een verbazingwekkende weldadigheid, dat die God, die zo heerlijk is, door ons, ellendige en nietige mensenkinderen heeft willen bemind

en gediend worden, niet om iets ons te ontvangen, nademaal Hij aan niets behoefte heeft, maar om ons de volheid Zijner goedheid mee te delen. De oprechte vriendschap onder de mensen achten wij niet naar de moeite of het gemak, niet naar het voordeel of de schade, welke zij aanbrengt, maar om de lieflijkheid en de volmaaktheid der wederkerige liefde zelf. Al was het ook, dat God onze arbeid met geen beloning vergoedde, door geen heerlijkheid verzoette, zo zou Hij toch waardig zijn, om Zijns Zelfs wil boven alles bemind en gediend te worden. "Indien gij een liefhebber van God wenst te zijn, heb Hem lief met een oprecht hart en welgemeende verzuchtingen, heb Hemzelf lief, brand van liefde tot Hem, snak naar Hem; gij zult niets vinden wat aangamer, beter, bestendiger is." (Over Ps. 85).

Dit zijn woorden van Augustinus: 'Wat is Christus, onze Zaligmaker, die zeer getrouwe Zielbruidegom? Is Hij niet geheel zoetheid, geheel barmhartigheid, geheel weldadigheid? Is Zijn genade niet beter dan het leven voor hen, die slechts eenmaal geproefd hebben, hoe zoet de Heere is?'

Hoort hoe die liefelijke Bernardus, die midden in die duistere eeuwen leefde, alle liefde en toewijding tot iemand of iets anders vergetende, zijn reine liefde tot die Enige verkondigt: 'De Naam van Jezus, zegt hij, is niet slechts licht, maar ook spijs. Hij is de olie, zonder welke alle zielspijs droog is; Hij is het zout, zonder hetwelk, al wat ons voorgezet wordt, onsmakelijk is; eindelijk, hij is honig in de mond, gezang in het oor, blijdschap en tevens medicijn in het hart en al wat gesproken wordt, is zouteloos, zo deze naam niet wordt gehoord.'

Alzo spreekt hij op zeer schone wijze. Wie zou dan niet met de psalmist uitroepen: mijn ziel kleeft u aan! (Ps. 63). *En het is mij goed nabij God te zijn* (Ps. 73). En met de liefhebbende bruid: *Mijn Liefste is mijn en ik ben Zijne. Mijn Liefste is mijn, als een bundeltje mirre, dat tussen mijn borsten vernacht. Als een appelboom onder de bomen des wouds, zo is mijn Liefste onder de zonen; ik heb grote lust in Zijn schaduw en zit er onder, want Zijn vrucht is mijn gehemelte zoet.* (Hoogl. 2: 16; 1 13 en 2 2.)

Welaan dan, o jongeling! verblijd u in uw jeugd; heb de ijdelheid lief; jaag die bedrieglijke schaduw, welke u ontvlucht, na; koop tegen zo grote prijs, voor zoveel moeite dat eeuwig naberouw, hecht uw hart aan die ijdele en vergankelijke dingen om met dezelve als op het rad van Ixion voortdurend rondgedraaid te worden: geef toe aan uw lusten; keer u af van de tucht en verwacht het einde van uw loop, het loon op uw werk, dat Augustinus op deze wijze uitdrukt: Het vermaak heeft kwelling veroorzaakt en is voorbijgegaan; heeft gewond en is doorgedaan; heeft ellendig gemaakt en is weggegaan; heeft ongelukkig gemaakt en heeft verlaten. (Rede 3 over de Tijd); in overeenstemming met dit woord van de Apostel: Wat vrucht had gij toen van die dingen, over welke gij u nu schaamt? Want het einde derzelve is de dood. (Rom. 6).

Welaan dan, edelgezinde en hooggeachte hoorders, sieraden van dit Gymnasium, onze blijdschap en kroon, hoop van het Vaderland, hoop van de Staat, hoop van de Kerk, legt af alle last en de zonde, die ons lichtelijk omringt, loopt met lijdzaamheid de loopbaan, die u is voorgesteld, ziende op de overste Leidsman en Voleinder des geloofs, Jezus. Heden indien gij Zijn stem hoort, verhardt uw harten niet. Bedenkt, dat niet Apollo, niet Pallas noch de andere droombeelden van de mythologische Theologie, maar de Wijsheid van God zelf, de Zoon van God, de Zoon der Gerechtigheid dit beroemde Gymnasium, deze studies, deze onze oefeningen bestuurt, dat Hij alle wetenschap, alle geestesbeschaving in Zijn handen draagt; dat Hij die

studenten het rijkst beloont, van wie het verlangen om Hem te kennen en te dienen het grootst is geweest. Indien die zeer heerlijke God, die zeer liefhebbende Vader, die zeer toegenegen Broeder, die allerliefste Bruidegom, die zeer getrouwe Borg, Middelaar en Voorspraak, dat onbevleete Lam, geheel en al met Zijn Eigen bloed besprengd, met zoveel wonden bedekt, dat de beker van de toorn van God heeft uitgedronken, ja tot de hel toe om onzentwil is vernederd, iets groots of ongewoons van ons eiste, wie zou zich niet schamen, het te weigeren?

Waar Hij nu slechts een reine geest, een recht hart, een gemoed, doordrongen van wat edelmoedig en eerlijk is, van ons vraagt; waar Hij slechts eist en zelf zorgt, dat wij voor onze zaligheid, ons voordeel, onze eer zorgen, waar die hemelse Beminnaar van onze zielen des daags en des nachts waakt aan onze deurposten en ons, Zijn beminde, zo vurig zoekt dat Zijn hoofd van nachtdruppels is bevochtigd, hoe onbeschaamd en verhard zou het van ons zijn, als we Hem, die ons smeekt, bezweert en met ijver zoekt, afwezen en zoveel wij konden, het bezit en het bestuur van dit Gymnasium, van onze studies, van onze harten ontroofden?

Laten wij veel liever de hoogmoed en de eigenwaan, de traagheid, en de vadsigheid, de brasserijen en de drinkgelagen, de twisten en de krakelingen, de mouterijen en de partijschappen, de onreinheden en de hoererijen, als gezworen vijanden van de wijsheid van God, als pesten van alle Gymnasia en studies, door een leven in matigheid, rechtvaardigheid en Godzaligheid overwinnen! Laten wij aan de heilige en openbare godsdienstoefeningen vlijtig en met opgewektheid deelnemen, de dag des Heeren, met terzijdestelling van onze gewone studies geheel wijden aan de oefeningen van de Godzaligheid en het onderzoek van de Schriften; laten wij bovenal elke dag gelukkig beginnen en eindigen met het lezen van Gods Woord, met gebeden en overdenkingen en het vernieuwen van de bekering en het geloof, die als voertuigen van onze studies zijn; opdat wat de heilige dingen betreft geen dag voor ons voorbijgaat, zonder de regel in acht te nemen, dat de beste orde bij al wat wij ondernemen, hetzij wij spreken of handelen, is: van God te beginnen en in God te eindigen. Tevergeefs toch hoopt hij op een gelukkigen en heilzamen uitslag van zijn studies, die zijn God vergeet, die met ongewassen handen, d.w.z. zonder de verschuldigde heiliging van zichzelf, daarop aanvliegt. Zoals wij in God leven, ons bewegen en zijn, laten wij alzo God zoeken in al onze studies, Zijn goedheid smaken, Zijn wonderen tasten, tot Hem telkens zuchten met schietgebeden en smekingen; daarmee alles, hetzij wij lezen of schrijven, of ons aan beschouwingen overgeven, als met honigzoete liefelijkheden, als met geestelijke artsenijen en specerijen kruiden.

Dit is, zeer geliefde Toehoorders, de koninklijke weg tot die betere hoop, dit is de poort van de hemel, dit is de ingang tot dat onbeweeglijk koninkrijk, waarin de Drie-enige God Koning, de liefde de wet is, de eeuwigheid op alles haar stempel drukt; dit is de kampstrijd, dit is de wedloop naar de eindpaal, naar de kroon der rechtvaardigheid.

Maar omdat onze pogingen, onze raadgevingen, onze overredingen, onze redevoeringen vanuit de Theologische kathedraal niets vermogen, zo niet de Heilige Geest inwendig onderwijst, (want, zoals Augustinus terecht heeft gezegd, is de kathedraal op aarde, maar de Onderwijzer in de hemelen),
zo wenden wij ons weer tot U, o God, Vader, Zoon en Heilige Geest, die onze Schepper, Ontfermer, Verlosser en Heiligmaker bent; wij bidden U, verlicht ons

verstand op krachtige en lieflijke wijze, buig onze harten, regel onze hartstochten, kruisig ons vlees, scheld de wereld en de satan, die ons verzoeken en aanvechten, bekeer ons en wij zullen bekeerd worden, trek ons en wij zullen U nalopen; werk in ons, opdat wij werken; geef wat Gij beveelt en beveel wat Gij wilt en Gij zult niet tevergeefs bevelen. Ontferm U over ons Vaderland, ontferm U over de Kerk, ontferm U over ons Gymnasium, bekeer de ongelovigen, versterk de gelovigen, richt ons allen op de weg des vredes naar het vaderland van de eeuwige heerlijkheid. U zij de lof, de eer en de heerlijkheid tot in alle eeuwigheid. Amen. Amen.

**De scholastieke Voetius
Een luisteroefening aan de hand van
Voetius' Disputationes Selectae**

**Onder redactie van
W.J. van Asselt
E. Dekker**

**Boekencentrum, Zoetermeer
1995**

IV De praktijk van het geloof

Tekst: De praxi fidei

VERTALING

schap [per accidens], en 4e de graduele verschillen binnen de ondersoorten.

[Afbakening van het thema]

Het voornaamste deel van de ascetische theologie zoals wij die in openbare colleges aan de orde stellen, wordt gevormd door de praktijk van de bekering en van het geloof. De eerstgenoemde zullen wij bij een andere gelegenheid behandelen;² thans zullen wij een schets van de laatstgenoemde geven en daarbij eerst enige distincties aan de orde stellen, waarna wij nader op de praktijk en de ontwikkelingsgang zullen ingaan.'

[497] Naar ik aanneem zullen de studenten van mij niet verwachten dat ik in algemene zin [thetice] een beschouwing geef van de natuur en de eigenschappen van het geloof. Dat is namelijk reeds in ruime mate gedaan door schrijvers van loci communes. Bovendien zijn deze zaken ook in afzonderlijke academische disputaties behandeld. Van de verhandelingen die ik nu onder handbereik heb, noem ik die van Matthias Flacius Illyricus, die voorzien is van een voorrede door Philippus Melancthon, gericht tot aartsbisschop Cranmer van Canterbury.' Voorts die van Petrus Baro Stempanus, hoogleraar te Cambridge.' Hier volgen daarom slechts enkele onderverdelingen, gerangschikt naar vier hoofdgroepen: 1e de homoniemen van het woord 'geloof' in hun betekenissen; 2e de soort [genus] univook of analoog gebruikt, [verdeeld] in haar ondersoorten [species]; 3e de delen, momenten en daden van het geloof als geheel, op zichzelf bezien [per se], of als bijkomende eigenschap en 4e graduele verschillen binnen de soorten

1 Respondent: Petrus Johannes Saenvliet, 24 november 1638, Disp. Sel. II, 496511.

2 Zie Ta Askètika sive Exercitia Pietatis, Gorichemi 1664, cap. V, 157-222.

De laatstgenoemde twee elementen worden aan de orde gesteld in §§ 5-8. Voetius hanteert vaak een tautologische formulering, waarbij de twee elementen toch telkens een onderscheiden aspect van het geheel aanduiden. Praxis is de praktijk an sich, terwijl methodus doelt op de (systematische) ontwikkeling van het onderhavige onderwerp (zie § 8); soms duidt deze laatste term ook op de systematische aanbieding van de leerstof. Zie daarvoor de beschouwing over technometria in Keith L. Sprunger, *The learned Doctor William Ames. Dutch Backgrounds of English and American Puritanism*, Urbana/Chicago/London 1972.

3 Dit is *De Voce et re fidei contra pharisaicum hypocritarum fermentum*, Basileae 1555 (Bron: catalogus van de Bibliothèque Nationale te Parijs).

4. Vgl. Auctiecat. II T 8° 79: P. Baro de fide ejusque ortu & natura. 1.

[Homoniemen van het woord 'geloof']

De onderverdeling volgens de eerste hoofdgroep houdt in dat 'geloof' opgevat kan worden in eigenlijke en in oneigenlijke zin. We spreken van geloof in de eigenlijke en strikte zin van het woord als het gaat om een overtuigd zijn van en instemmen met een waarheid omwille van het gezag van degene die spreekt; geloof in ruimere zin is elke overtuiging van de ziel ten aanzien van de waarheid van enige zaak. Philoponus noemt dit in zijn commentaar op het derde boek van De anima 'de kennis van iemand die overtuigd is'⁶; Tertullianus spreekt met betrekking tot het geloof in God van gelovig zijn [credulitas], terwijl Quintilianus ten aanzien van het vertrouwen dat mensen in elkaar stellen, spreekt van overtuigd zijn [persuasio]. Augustinus noemt het in De spiritu et littera, c. 31: 'Erkennen dat wat gezegd wordt, waar is.' Dergelijke omschrijvingen kan men overal bij gewijde en ongewijde schrijvers tegenkomen. (Alleen Cicero in De partitionibus oratoris,⁷ en Scaliger in Exercitia 107,⁸ hebben een afwijkende mening.) Zie Joh. 3:33-36 en 1:12; 1 Tim. 1:15; Jes. 7:9; Hebr. 11:1; Rom. 4:18-26 en 8:38; Jak. 1:6; 2 Kron. 20:20; Ex. 14:31. De oorspronkelijke betekenis van de woorden voor 'geloof' in het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws kan men achterhalen via etymologische verhandelingen en woordenboeken, alsmede via de definities van filosofen, waarover Alsted beknopt spreekt in zijn Praecognita philosophica in hexilogia,⁹ en Ruvius in een verhandeling De habitibus, die hij achter zijn Logica opgenomen heeft en waarin hij ook andere auteurs aanhaalt.¹⁰ Voorts noem ik Melanchthon,

6 De anima van Aristoteles werd veelvuldig becommentarieerd, evenals andere teksten van zijn hand. Vgl. B. Altaner, A. Stuiber, Patrologie, Freiburg 19788, 507.

7. Niet in Auctiecat. De verwijzing is vermoedelijk ontleend aan het hierna genoemde werk van Scaliger. Vgl. de Teubner-editie: W. Friedrich (ed.), De partitionibus oratoris, Leipzig 1914.

8. Vgl. hierboven Tekst I, p. 36 noot 9.

9 Dit 'hexilogia' wil zeggen dat de genoemde Praecognita philosophica een inleiding vormden op het z.g. Organon van Aristoteles. Het ats Organon aangeduide 'werkmateriaal voor zuiver denken' bevatte de volgende zes geschriften van Aristoteles: Categoriae; De interpretatione; Analytica priora; Analytica posteriora, Topica; De sophisticis elenchis. Vgl. A. Lesky, Geschichte der griechischen Literatur, Bern/Munchen 19713, 625-626. t0 Vgl. Auctiecat.: Ruvius in Aristotelis Dialecticam, Londini 1641 (I M 4° 68) en Ruvius in octo tibros Aristotelis de Physico audite, Colon. Agrip. 1610 (I M 4° 127).

118 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

VERTALING 119

Dialectica;" Laurentius Valla, Elegantiae boek 5, c. 30;12 Augustinus, op. cit. , c. 31 en 34, en Retractationes boek 1, c.,.44.; Isidorus, boek 8, c. 2.13

In oneigenlijke zin wordt het woord als een synecdoche of als een metonymia gebruikt.¹⁴ Het eerste is het geval in Rom. 14:20-23, naast 2:14, waar het gaat over een zekere overtuiging ten aanzien van de christelijke vrijheid.

Metonymisch gebruik van het woord kent vijf varianten:

1. Als metonymische aanduiding van het subject duidt het woord op het geweten, Rom. 14:15, waar er gezinspeeld wordt op iets wat tegen het oordeel van het geweten ingaat.
2. Als metonymie voor het object is het gebruikt in Gal. 1:23; 1 Tim. 1:19 en 2:1815, waar het

gaat over de zaak die men moet geloven.

3. Als metonymie voor het effect komt het voor in Rom. 1:8 waar het duidt op het belijden van het geloof.

4. Van metonymie voor de oorzaak is sprake in Hand. 17:31 en 1:3 waar het woord duidt op een bewijs voor de zaak.

5. Een andere metonymie voor de oorzaak komt voor in Mat. 23:23; Rom. 3:3 en Tit. 2:10, waar het duidt op betrouwbaarheid en waarachtigheid, die zeer geschikt zijn om tot een bepaalde overtuiging te brengen.

Over het woord 'geloof' heeft Illyricus omstandig gehandeld in zijn verhandeling *De fide*; daarin toont hij breedvoerig aan dat het woord bij religieuze en profane Hebreeuwse en Griekse schrijvers wijst op 'vertrouwen'.¹⁶ Wie daartoe in de gelegenheid is, kan in dit opzicht vooral goed terecht bij het *Lexicon philologicum* van M. Martinus.¹⁷

Vgl. *Auctiecat. II T 4° 91* (*Opuscula*, z.p., z.j.).

12 Vgl. *Auctiecat. I M fol. 96: Vallae Elegantiarum ejusdem annotat. in Ant. Raudens &c.* (z.p., z.j.).

13 Isidorus van Sevilla (± 570-636), *Etymologiae*. Vgl. Altaner/Stuiber, *Patrologie*, 495. "Onder 'synecdoche' (letterlijk: mede verstaan, mede opnemen van een betekenislement) wordt de retorische figuur verstaan waarbij twee begrippen uit hetzelfde betekenisveld verwisseld worden. Het kan hierbij gaan om bijv. de verwisseling van geheel en deel (totum pro parte of pars pro toto), het enkelvoud en het meervoud, klasse en soort, soort en exemplaar. 'Metonymie' (letterlijk: naamsverwisseling) is een vorm van beeldspraak waarbij niet een overeenkomst tussen beeld en object, maar een andere relatie bedoeld is, zoals die tussen maker en produkt ('Wij lezen al jaren Voetius'), vorm en inhoud ('Geef nog maar een kopje'), bezitter en bezit ('De burens zijn ondergelopen'). De begrippen 'synecdoche' en 'metonymia' worden in het gebruik niet altijd strikt onderscheiden. Ook Voetius lijkt hier de termen tamelijk indiffernt te gebruiken.

15 Lees: 2 Tim. 2:18.

16 Vgl. noot 4.

¹⁷ Vgl. *Auctiecat. I M fol. 21 en 24: Matth. Martinii Lexicon Philologicum* (annex

2. [Onderscheidingen binnen het begrip 'geloof']

Als distincties binnen de tweede hoofdgroep kunnen gelden:

1. Het geloof is ofwel contingent, ofwel [498] noodzakelijk; het laatstgenoemde hangt af van wat noodzakelijk is, het eerstgenoemde van wat contingent is, dat wil zeggen, van een argument of getuigenis dat louter menselijk en feilbaar is, 1 Kor. 11:18, hetgeen men kan rekenen tot de categorie van de opinie.

2. Het noodzakelijk geloof betreft ofwel God, ofwel de mens. Het eerste gelooft het getuigenis of de autoriteit van God, waarom het wel 'geloof in God' genoemd wordt (Mar. 11:22); het tweede gelooft hetzij een geloofwaardig uitgangspunt, hetgeen aangeduid wordt als het redelijk denken [nous]; hetzij een daaruit naar behoren afgeleide conclusie, hetgeen aangeduid wordt als kennis [epistèmè]; hetzij de zintuigen, hetgeen waarneming [aisthèsis] of ervaring [empeiria] genoemd wordt. Zie daaromtrent filosofische commentaren op *Ethica* [Nicomacheia], boek 6, en [Analytica] Posteriora, boek 1, c. 2,¹⁸ alsmede inleidingen tot de filosofie.¹⁹

3. Het geloof met betrekking tot God wordt naar zijn object onderscheiden in een geloof in te geven of te verkrijgen²⁰ tekenen of wonderen (Mat. 17:20; 1 Kor. 12:9 en 13:2; Mar. 9:21 en 22; Hand. 14:9), en een geloof in dogmata of het evangelie (Fil. 1:27; Joh. 20:31), hetgeen een vaste overtuiging van de waarheid van het evangelie is. Dit onderscheid maakt Chrysostomus

naar aanleiding van 1 Kor. 12:9.21 Ook de beperkte, metonymische opvatting van het woord waarvan wij zojuist melding maakten, behoort tot deze categorie; het duidt dan op een bepaalde overtuiging ten aanzien van de leer van de christelijke vrijheid (Rom. 14).

4. Het geloof in het evangelie is hetzij levend of rechtvaardigend, hetzij dood of onwerkzaam. Het eerstgenoemde is het geloof dat krachtens de bijzondere genade door de Heilige Geest wordt ingegoten; dit is

Lexicon Etymologicum; z.p., z.j.) en I M 8° 169: Matthiae Martinii Cadmus GraecoPhenix, seu Etymologicum Graecum (z.p., z.j.). Zie ook J.A. Cramer, De theologische faculteit te Utrecht ten tijde van Voetius, Utrecht z.j. (1932), 160vv.

19 O.a. deze werken van Aristoteles werden veelvuldig van commentaar voorzien; vgl. noot 6 en 9.

19 Latijn: et in prolegomenis seu praecognitis philosophicis. Wellicht bedoelt Voetius de reeds eerder genoemde Praecognita Philosophica van Alsted.

20 Deze dichotomie vormt eenzelfde relatie als de actio en de passio van de daad van het geloof; Vgl. § 3, ad 2 (p. 123). God is actief in het bewerken van wondertekens, de mens is passief in het verkrijgen van deze tekens.

21 Vgl. Altaner/Stuiber, Patrologie, 325.

120 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

VERTALING 121

kenmerkend voor de verkorenen, maakt deel uit van de herschepping of de wedergeboorte, is onlosmakelijk verbonden met de hoop, de liefde en andere delen en daden van de herschepping en treedt door die delen en daden aan den dag, anders gezegd: is daardoor werkzaam. Daarom wordt het wel een werkzaam, ongeveinsd, en het geloof bij uitstek genoemd. Het dode of onwerkzame geloof is de loutere en onwerkzame kennis van de waarheid van het evangelie in niet-wedergeborenen (Jak. 2:17; Tit. 1:26; 2 Petr. 1:8), hetgeen daarom wel in algemene zin een louter verstandelijk geloof genoemd kan worden, en gewoonlijk (wellicht met een wat al te beperkte benaming) aangeduid wordt als een historisch geloof.

5. Dit laatste wordt weer onderverdeeld in een onmiskenbaar dood, en een geveinsd geloof. Het eerste treedt openlijk aan den dag in een slecht leven, Jak. 2:18-20; Tit. 1:16; Hebr. 6:7-8. Het tweede is een geloof dat een indruk van geloof maakt en misleidend werkt door de belijdenis van de erkende waarheid, gepaard gaande met het vermijden van een al te onzuiver leven in deze wereld, en zelfs met een kiem, uiterlijke schijn of gedaante, van godzaligheid en ijver.

Naar de mate van misleiding of naar de omstandigheden wordt het geveinsd geloof weer onderverdeeld, 1e in een grove vorm die alleen maar op anderen die indruk maakt, maar de persoon zelf onberoerd laat (Mat. 23), en een subtielere vorm waardoor ook de persoon zelf geraakt wordt (Jak. 1:26); zie daarvoor de disputatie De simplicitate et hypocrisi (Over oprechtheid en geveinsdheid).²³ 2e in een duurzame en blijvend aanwezige vorm, en een vorm die slechts zo nu en dan naar voren komt. De eerste houdt stand tot aan het einde van het leven en komt openbaar bij het laatste oordeel, maar niet zelden ook bij het sterven van zulke mensen, Mat. 7:22-23. De tweede wekt althans voor een tijd de indruk van geloof en wordt door Gods rechtvaardig oordeel in dit leven ontmaskerd. Dit doet zich voor wanneer zij het geloof uit vrees voor tegenstanders, door verlokkingen van het vlees en de wereld, of naar aanleiding van hun boosheid om, of ruzie met de kerk, haar dienaren, of ijverige gelovigen (omdat zij namelijk menen dat die de vinger leggen op hun verborgen kwalen en zonden, of

omdat hun vormendienst niet genoeg in ere gehouden wordt, of omdat hun heimelijke en geliefde ketterijen, althans hun libertijns-vleselijke houding van neutraliteit ten opzichte van kettters, hun gematigde opstelling, syncretisme en tussende-klippen-doorzeilen geen [499] waardering genieten) laten varen, ver-

22 Lees: Tit. 1:16.

23 Te vinden in Disp. Sel. II, 468-496.

loochenen en tenslotte zelfs, als dat zo uitkomt, lasteren en zeer bitter vervolgen. Dit alles zou toegelicht kunnen worden met voorbeelden van afvalligen en geveinsden uit vroeger en later tijd, indien dat in onze opzet zou passen. Thans volstaan we ermee te wijzen op de teksten Mat. 13; Luc. 8:13; 2 Tess. 2:10-11; 2 Tim. 2:18; 2 Petr. 2:18-21, en voorts op de voorbeelden Saul, Jerobeam, Jehu enzovoort.

6. Het levend of zaligmakend geloof wordt onderscheiden gezien als een potentie, een dispositie, een habitus en een actus.

1e Onder potentie verstaan we de wortel, het vermogen, het bovennatuurlijk beginsel, het zaad of de kiem waaruit te zijner tijd het geloof gewekt wordt. Dit wordt door de eerste wedergeboorte—die als zodanig in strikte zin opgevat moet worden—ingedrukt en ingeplant. Het is ook aanwezig in kinderen die zalig zullen worden, en wordt door sommigen aangeduid als de geest van het geloof. Wij wijzen er hier echter op dat dit geloof slechts naar analogie, in oneigenlijke zin en als metonymia voor de oorzaak of het beginsel 'geloof' genoemd kan worden; wezenlijk is het namelijk evenmin geloof, als een zaadje een boom, een ei een kip, of een knop een bloem is.

2e Het geloof als neiging of dispositie wordt gewoonlijk door de krachtadige roeping [vocatio efficax] en dadelijke²⁴ bekering ingegeven en ingestort; dat wij deze dispositie kunnen onderscheiden van de habitus die daarna door tussenkomende daden en oefeningen tot stand gebracht wordt, lijkt ons afgeleid te kunnen worden uit 1 Kor. 3:1-2, naast Fil. 3:15 en Hebr. 5:14.

3e De habitus in strikte zin (want in ruime zin is ook de dispositie een habitus) is het bevestigde en volgroeide geloof dat door oefeningen van de godsvrucht bevorderd, en door verzoeken beproefd steeds gemakkelijker en volkomener tot geloofsdaden komt. Wij menen dat dit geloof in de Schrift onderscheidenlijk aangeduid wordt als de volmaaktheid van het geloof, een bevestigd geloof, een groot geloof en als de geloofshabitus.

Problema: Zijn sommigen reeds bij het eerste moment van de bekering, of in ieder geval kort daarna, door een buitengewone genade begiftigd met deze habitus van het geloof, bijvoorbeeld de apostel Paulus? Wij antwoorden: dat is inderdaad onze mening. Daarvan geldt 24 Het gaat hierbij om de tegenstelling habitus - feitelijk/dadelijk (conversio habitualis - actualis). De bekering kan worden gezien als habitus of als daad. Hetzelfde geldt voor 'dadelijk' geloof: geloof als daad, of feitelijk geloof tegenover geloof als habitus. Ook andere verbanden met 'dadelijk' komen voor, met dezelfde betekenis.

122 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

VERTALING 123

hetzelfde als ten aanzien van de bijzondere genadegaven van het spreken in tongen, de profetie enzovoort.

4e Wat de actus fidei is, is bekend.

3. [Eigenschappen van de geloofsdaad]

Zeer veel delen, momenten of daden van geloof worden genoemd in dogmatische en

praktische geschriften en ze worden op onderscheiden wijze aangeduid, onderverdeeld en verklaard, met name wanneer ze ons via een benadering van buiten af [exoterice] in breedvoerige beschrijvingen voorgesteld worden, gericht op de praktijk en het gaande maken van de gemoedsbewegingen. Om te voorkomen dat studenten hierdoor in verwarring geraken, of bij gebrek aan het juiste inzicht daden van geloof met goede werken, en zo de rechtvaardiging met de heiliging gaan verwarren, of het een voor het ander aanzien (wat menigeen in heden en verleden overkomt), zullen wij op academische wijze en volgens de scholastieke methode²⁵ alles nader beschrijven, zodat zij geholpen worden bij hun begripsvorming en, mochten ze afdwalen of meegesleept worden, tot de kern van de zaak teruggeleid zullen worden.

De eigenlijke, en om intrinsieke redenen zo genoemde rechtvaardigende geloofsdaad moet worden onderscheiden van andere geloofsdaden; deze laatste worden alleen in een zeker opzicht en met een [afgeleide] benaming zo genoemd.²⁶

le Er is één daad van het geloof, die onderscheiden kan worden naar verschillende aspecten en graden. Men kan en mag echter niet meer dan één daad van het geloof aannemen; immers hij is naar wezen en soort [species] één, en bijgevolg is er ook maar één wezenlijk en direct eraan gekoppeld effect (namelijk [500] de vereniging met Christus en de rechtvaardiging). Deze daad nu houdt in de vaste overtuiging of toestemming dat Christus mijn Zaligmaker, en dat God mijn God in Christus is, en dat ook alle beloften van het evangelie op mij betrekking hebben. Dit wordt ook wel genoemd het aannemen, aangrijpen en toeëigenen van Christus, het bijzondere of toeëigenende geloof, alsmede de volheid of zekerheid van het geloof; verder een gelovig toestemmen [assensus fiducialis] en vertrouwen, maar dat is een benaming op grond van extrinsieke redenen.²⁷ Deze daad van het geloof moet men, om strikt

25 Het Grieks/Latijn tuidt: 'akroamatikoos et scholastice'. Theologia acroamatica is de term voor wetenschappelijke of academische theologie. Zie Muller, Dictionary, s.v. ze Vgl. de volgende noot.

26. Lat.: per denominationem extrinsecam. Een andere vertaling zou zijn 'vanwege een

en zuiver te redeneren, localiseren in het verstand, hoewel hij niet kan bestaan zondegreen voorafgaande daad van de wil; hij heeft als eigenlijk object de beloften van het evangelie en als wezenlijk effect de rechtvaardiging (daartoe met name is hij door God als instrument geordineerd). Ertegenover staat ongelooft en twijfel. De kenmerkende belijdenis en spreekwijze van dit geloof is: 'Mijn God, mijn Zaligmaker, Gij zijt voor mij gestorven, Gij zijt mijn beminde en ik ben-de Uwe, ik ben er vast van overtuigd en ik weet dat Gij U voor mij hebt opgeofferd en voor mij als borg optreedt, ik grijp U aan en houdt U vast als de mijne', enzovoort.

2e Deze ene en ongedeelde daad van het geloof wordt onderscheiden of onderscheidenlijk beschouwd naar (maar geenszins feitelijk verdeeld in) zowel diverse aspecten als graden.

Gelet op de aspecten wordt hij gezien hetzij meer als een dadelijk optreden, hetzij meer als lijdelijk ondergaan (zoals ook de bewegingen en zintuiglijke waarnemingen door natuurwetenschappers aangeduid worden als actio en als passio, terwijl ook het intellect zowel agens als patiens genoemd wordt). Op de eerstgenoemde wijze beschouwd, zoals hij van ons uitgaat en door ons tot stand gebracht wordt, is het een daad die zich richt op, en van ons uit leidt tot God en zijn beloften. Op de tweede manier wordt hij beschouwd als een daad die van God uitgaat en gericht is op ons; dan is het van Gods kant gezien een goddelijk handelen, indrukken en aanraken, maar van onze zijde gezien een ontvangen en ervaren, dat echter leidt tot de reflexieve daad van toenemende zekerheid en verzekerd zijn. Onder dit oogpunt gezien

pleegt de daad van het geloof met name aangeduid te worden als verzegeling, en daarop wordt naar wij menen gedoeld in Rom. 5:5; 2 Kor. 1:22 en 1 Petr. 3:21

In de tweede plaats wordt hij gezien ofwel op zichzelf en in absolute zin, ofwel in relatie tot degenen die verzet bieden en strijd leveren. Op de laatste wijze beschouwd wordt hij wel aangeduid als strijd, als overwinning, enzovoort. Zie daarvoor de hoofdstukken over de geestelijke krijgsmacht, de verzoeken enzovoort in het kader van de ascetiek,²⁸ en voorts Fil. 1:30; 2 Tim. 4:7; Judas 3; 1 Joh. 5:4.

afgeleide [niet uit het wezen voortkomende] benaming' (Vgl. Tekst I, Q. I).

²⁸ Vgl. Ta Askètika, 446-451, resp. 451-524. Voetius bedoelt hier uiteraard niet deze publicatie, maar verwijst naar de colleges ascetiek (c.q. praktische theologie) waarover hij in de inleiding (zie boven, p. 116), spreekt. Uit de voorrede 'Ad lectorem' van genoemd werk blijkt overigens dat ascetiek-dictaten wel onder Voetius' studenten circuleerden.

124 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF VERTALING 125

Gelet op de graden wordt de daad van het geloof onderscheiden naar een aanvankelijke, allereerste of onvolkomen, .:een volkomen daad. De eerste is een toestemmen met vrees, de tweede een zeker toestemmen; de eerste is verward en onduidelijk, de tweede meer helder en klaar; de eerste is als het ware onwaarneembaar (zoals men ook spreekt van onwaarneembare poriën, en van veranderingen door groeien of verminderen, en andere verborgen veranderingen in het natuurlijke die er toch werkelijk zijn of plaatsvinden), de tweede waarneembaar; de eerste is meer verbonden met verlangen en komt voort uit een verlangen van de wil, de tweede is meer een gevolg van verkiezing en bevel. Zo dient ook de uitspraak bij praktische schrijvers opgevat te worden dat het verlangen naar genade en geloof reeds genade en geloof is. Dit verlangen nu is, gezien zijn object, tweevoudig van aard: er is zowel een verlangen naar de zaak die men gelooft, als naar de daad van het geloven zelf. Elk van beide vormen van verlangen (als dit tenminste echt is en niet van voorbijgaande aard) is een teken dat er geloof is en vormt een wederzijdse verzegeling, zowel van de zijde Gods als van onze zijde, hoewel het tengevolge van de eigen duisternis [501] en zwakheid, en de grote weerstand niet als zodanig ervaren wordt. In het eerste begin van de bekering, in de smarten en barensweeën van de herschepping, alsook in verzoeken en verlaten komt zulk een toestemmen van het geloof voor.

3e Andere daden die in de praktische verklaring van het geloof genoemd worden, zijn onderscheiden van deze eigenlijke daad van het geloof en mogen niet met het rechtvaardigend geloof als zodanig verward worden (al deze daden sluiten wij in strikte zin uit van het werk van de rechtvaardiging en wij leggen ook geen instrumenteel-oorzakelijk verband daartussen).²⁹ Wij verdelen deze in voorafgaande of vooronderstelde en opvolgende daden.

Van de eerstgenoemde bestaan twee soorten: algemene en bijzondere die kenmerkend zijn voor hen die bekeerd en zaliggemaakt worden. Deze laatste categorie staat in een onmiskenbaar verband met de zaligheid, hetgeen voor de eerste groep niet geldt. De algemene voorafgaande daden zullen wij voor de duidelijkheid betitelen als voorbereidende disposities; het gaat dan om het acht slaan op, en geloven in wonderen, Gods oordelen over zondaren en andere motieven, het horen van de wet en op grond daarvan overtuigd raken van zonden, alsmede smart en een wettische vrees; het horen van het evangelie, en op grond daarvan verwondering; onderzoek en een algemeen of historisch geloof, alsmede een zeker voorwaardelijk ofwel niet-werkzaam verlangen (Hand. 26:28; Num. 23:10); bovendien een

algemeen en oppervlakkig genieten dat louter voortkomt uit een neigen [ex nuda velleitate] tot de genade en het geloof, Joh. 5:35 naast Mat. 13:20 en Hebr. 6:4. De voorbereidende daden die kenmerkend zijn voor hen die zalig worden, zijn de droefheid naar God over de zonden, en het verlangen naar de volkomen toestemming en ervaring van het geloof, met name langs de weg van de reflexieve daad en het oordeel van het geloof.

Opvolgende daden van geloof verdelen wij in tot stand gebrachte en bevolen daden. Een tot stand gebrachte daad is als het ware de resultante van de daad van het geloof die naar zijn natuur eraan verwant is, of vergezelt die als een kenmerkende eigenschap. De resultante van de daad van het geloof is de reflexieve zekerheid van het geloof, dat wil zeggen de toestemming waarmee wij als zeker aannemen dat Christus voor ons gestorven is, dat onze zonden ons vergeven zijn, dat wij gerechtvaardigd zijn, krachtens het volgende geestelijke syllogisme: Allen die in Christus geloven, dit is: dat Christus de Zaligmaker, en wel hun Zaligmaker is, voor diegenen is Christus gestorven, en aan diegenen zijn de zonden vergeven, enzovoort. Dit geestelijk principe, dat in de Heilige Schrift tot uitdrukking gebracht is, vormt de major propositie. Dan plaatsen het geweten en het geestelijke gevoel van iedere gelovige daaronder: Ik geloof in Christus, en dat vormt de minor propositie. En zo volgt daaruit vanzelf de conclusie: Dus enzovoort.

De begeleidende kenmerkende eigenschap van de daad van het geloof is tweevoudig van aard (en alles wat eventueel in andere bewoordingen daarover gezegd wordt, is hiertoe te herleiden):

le Vertrouwen, berusting, rust, vrede, stilheid en geestelijk roemen, Rom. 5:1-2; Ef. 3:12. Zie over deze teksten Beza, Zanchius en Piscator die de mening bestrijden van hen die in dit vertrouwen de eigenlijke daad [actus formalis] van het rechtvaardigend geloof als zodanig willen zien. Over dit punt zal nog nader gediscuteerd worden.³⁰

20 Vreugde, vertroosting enzovoort, 1 Petr. 1:8.

Bevolen opvolgende daden van geloof zijn die daden die het geloof niet in zichzelf werkt, maar in andere theologische deugden die aan het geloof hun activiteit, werking, maat en gerichtheid in het handelen ontlenuen; zulke deugden zijn het betrachten van hoop, betonen van 29 Hier wordt bedoeld dat de aanwezigheid (realiter of in specie) van deze daden niet tot de veronderstelling mag leiden dat de actus fidei ook werkelijk aanwezig is. Zie ook § 7, p. 137.

30 Vgl. 'Problematum de justificatione pars secunda', Disp. Sel. V, (283-293) 290-293.

126 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF VERTALING 127

liefde, nieuwe gehoorzaamheid, volharding, hernieuwde bekering, Rom. 5:2-5; Gal. 5:6.

De daad [502] van het geloof is dus, uit welk oogpunt men hem ook beziet, drieledig: hij is voorbereidend of disponerend, hij is daad van het geloof zelf, en hij brengt gevolgen teweeg.

In het eerste geval betreft hij de waarheid in algemene zin van de beloften: Christus is de Zaligmaker»van allen die Hem aannemen zoals Hij in het evangelie voorgesteld wordt, en die Hem zich toeëigenen; Hij is en zal ook mijn Zaligmaker zijn indien ik Hem aanneem. Deze daad bereidt voor op de rechtvaardiging, te weten in ruimere zin; in strikte zin echter geldt als begeleidend kenmerk ervan: de droefheid naar God en het ware verlangen, die er ook het zekere teken van zijn.³¹

In het tweede geval houdt de daad van het geloof in: Ik neem Hem in geloof aan en eigen Hem mij toe. Dit is de eigenlijke rechtvaardigende daad van het geloof; immers alleen hiervan—en nergens anders van—is het effect de dadelijke en gevoelige vereniging met Christus en de rechtvaardiging. Want hij die dit gelooft, wordt, zolang en zo vaak hij dit

geloof, met Christus verenigd en gerechtvaardigd, zoals iemand die zonder iets te bezitten gekomen is, door zijn hand uit te strekken en een gave te ontvangen, deel krijgt aan de weldaad.

In het laatste geval houdt de daad van het geloof de uitspraak in: Het is zeker dat mij de zonden vergeven zijn en dat Christus mijn Zaligmaker is; ik heb Hem namelijk in geloof aangenomen en op mij toegepast. Deze reflexieve daad geeft zekerheid aan het geweten en brengt vrede aan; hij rechtvaardigt niet, maar veronderstelt dat de rechtvaardiging heeft plaatsgehad.

De eerste daad grijpt een toekomstig goed aan, op conditie van geloof. De tweede daad grijpt het goede (of: de oorzaak van het goede, nl. Christus als de zijne) hier en nu aan. De derde daad grijpt de weldaad die in het verleden tot stand gekomen is aan, en brengt de zekerheid teweeg dat die nu, in de toekomst, ja tot in eeuwigheid genoten zal worden.

Het is hier niet op z'n plaats om alle andere daden van geloof aan de orde te stellen, waardoor het geloof laat blijken een levend geloof te zijn en waardoor het werkzaam is ten opzichte van alle denkbare daden van godsdienst, gerechtigheid enzovoort, in voor- en tegenspoed, bij verzoeken, in het stervensuur enzovoort. Anders zouden we de hele dogmatische en praktische theologie van voren af aan moeten behandelen. Deze zaken worden door ons ter bestemde plaatse behandeld. Wie een
3' Vgl. boven, p. 125.

overzicht ervan wil hebben, kan terecht bij de Engelse verhandelingen over het geloof van Rogers,³² John Ball³³ enzovoort. Een Latijns overzicht is uitgegeven door Caspar Streso.³⁴ Ik wijs de jongeren echter met nadruk erop dat ze niet, wanneer ze bij deze en andere praktische schrijvers lezen over opvolgende daden van geloof, het geloof met de gehoorzaamheid, en de bijzondere gewerkte en bevolen daden van die beide vermengen of verwarren, en op die manier zonder het zelf te beseffen terecht komen in iets wat grenst aan de dwalingen van socinianen of remonstranten. Het is wel zeker dat de genoemde zeer geleerde heren niets in die richting bedoeld of geschreven hebben, maar in hun adviezen met betrekking tot de praktijk en de ijver van de godzaligheid en in hun verklaring van de vereiste kenmerken van het geloof blijken ze in de gloed van hun betoog bepaalde formuleringen te gebruiken waarmee minder gevorderden in de studie niet bepaald voorzien worden van een helder verweer tegen ketterse insluipsels.

Door, zoals we tot hier toe gedaan hebben, nadere onderscheidingen aan te brengen, proberen wij de weg te banen naar een veiliger lectuur van praktische schrijvers, de beslissing in bepaalde gevallen, de oplossing van vraagstukken en de beslechting van geschillen. Bij de behandeling van problemata met betrekking tot de rechtvaardiging zullen wij op een en ander nog nader ingaan, daar men niet voorzichtig genoeg kan zijn.³⁵

4. [Graduele verschillen in het geloof]

Het geloof kan naar graden ook onderverdeeld worden in een sterk en een zwak geloof, een kinderlijk en een volwassen geloof, een volkomen en een onvolkomen geloof. Die zwakheid is er [503], en van die zwakheid kan worden gesproken, hetzij wordt gelet op de vooronderstelde daad, namelijk die van instemmen met de geloofswaarheden in algemene zin (zoals in 1 Kor. 3:1), hetzij op de bijzondere instemming daarmee.

³² Vermoedelijk Timothy Rogers (1589-1650); vgl. FATY 1596vv., speciaal 1600.

³³ A treatise of faith (1654; 16573); vgl. D. Wing (ed.), Short-title Catalogue of Books Printed in England, Scotland, Ireland, Wales and British America, and of English Books Printed in Other Countries 1641-1700, 3 vols, New York 1972-1982 (1945-1951), B 577v.

34 Zie voor Caspar Streso (1603-1664): F.S. Knipscheer, 'Streso, (Caspar[us])', Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek 10, P.C. Molhuysen, P.J. Bloke.a. (red.), Leiden 1937, 984-985.

35 Er is een serie van zes disputaties aan deze problemata gewijd. Zie Disp. Sel. V, 277331.

128 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF VERTALING 129

Dit onderscheid is in de praktijk zeer bruikbaar. Want omdat 'meer' en 'minder' geen verschil van soort constitueren, volgt daaruit dat een zwak geloof het ware geloof is.

Problema: Gaan zwakheid in de algemene en bijzondere instemming altijd gelijk op, of kan de een sterker zijn, terwijl de ander zwakker is en andersom? Ten aanzien van het eerste deel van de vraag is mijn antwoord ontkennend, het tweede deel bevestig ik, met dien verstande dat die twee vormen van instemming dan niet over één, maar over verschillende geloofsdelen, of over verschillende geloofswaarheden moeten gaan. Ik zie namelijk niet in hoe iemand die zwak is in de algemene toestemming--bijvoorbeeld van de verkiezing uit genade, de rechtvaardiging, de volharding der heiligen enzovoort—sterk zou kunnen zijn in de bijzondere instemming met, en zekerheid van zijn eigen verkiezing uit genade enzovoort.

5. [Wording van het geloof]36

De praktijk van het geloof behelst zowel de wording en de bevordering ervan, als de semiotiek, ofwel het vaststellen en beoordelen ervan aan de hand van bepaalde aanwijzingen en kentekenen, alsmede de bijzondere werkwijze en voortgang in die wording en bevordering. Wat het eerste aangaat, hebben wij te letten op de motieven en de middelen waardoor het geloof tot stand gebracht, vermeerderd, opgewekt, tot uiting gebracht en beoefend wordt.

De motieven worden ontleend aan:

1e De noodzakelijkheid van het geloof met het oog op de zaligheid. Deze noodzakelijkheid is tweevoudig, namelijk een noodzakelijkheid van gebod (zie 1 Joh. 3:23), en van middel (zie Hebr. 11:6; Joh. 3:15, 16, 33 en 3437).

2° De voortreffelijkheid en de waardigheid, en daaruit voortvloeiend de zeldzaamheid van het geloof; deze voortreffelijkheid is de resultante van de effecten en het nut van het geloof:

- In de eerste plaats ten opzichte van God, die door ons geloof geëerd, en wiens waarachtigheid daardoor bezegeld wordt—zie Joh. 3:33, naast Rom. 4:20—en in het tegenovergestelde geval beledigd wordt—zie 1 Joh. 5:10.

36 Hier begint het tweede hoofddeel van deze disputatie (§§ 5-8), dat in de eerste atinea van de tekst door Voetius werd aangekondigd (p. 116).

37 Wetlicht is mede (of bij uitsteking) bedoeld: Joh. 3:36.

- In de tweede plaats ten opzichte van de gelovige zelf, die met Christus verenigd, met God verzoend, gerechtvaardigd, aangenomen, geheiligd en verheerlijkt wordt, en vrijheid, vrede, en geluk geniet in welke staat ook van rust of beroering, leven en dood, en die dit alles na dit leven tot in eeuwigheid genieten zal; hij vermag alle dingen door het geloof, hij trotseert en overwint alle tegenspoed, en is in alles meer dan overwinnaar en triomfator. Het ongeluk van de ongelovigen, dat daartegenover staat, is zo groot dat het niet genoegzaam beschreven en beweend kan worden. De staat van ongeluk en van geluk worden beide uitvoerig besproken in de desbetreffende hoofdstukken van de loci communes, die men in dit verband kan raadplegen. Indien men daartoe in de gelegenheid is, kan men ook terecht bij de zojuist genoemde praktische schrijvers, alsmede bij Prestons predikatie over 1 Tess. 1:3;38 de catechismus van P. Baynes;39 de Catechesis en Varia Opuscula van Perkins,' en de

verhandeling over het geloof, alsmede de predikatie over Op. 7:8 van Sam. Ward.⁴¹

- In de derde plaats ten opzichte van de engelen, die zich erover verblijden dat door deze wonderlijke band de hemel met de aarde, God met de mens, en de zondaar⁴² met de volmaakte gerechtigheid en heiligheid verenigd wordt, als iemand die, in zijn burgerrecht hersteld, naar zijn vaderland terugkeert [postliminium]. Hierop is van toepassing wat in Luc. 15 gezegd wordt over de blijdschap van de engelen over een zondaar die zich bekeert.

- In de vierde plaats ten opzichte van de naaste, die door het voorbeeld van ons geloof aangespoord wordt en voor Christus gewonnen wordt, 2 Tim. 1:5, of—indien hij het geloof reeds bezit—daarin versterkt wordt, Fil. 1:29-30, of tenminste tot eer van God overtuigd, van zijn fundament beroofd en des te minder te verontschuldigen [anapologètos] gemaakt wordt. Mutatis mutandis is hierop van toepassing Joh. 15:22-24. Daartegenover staan de effecten van het ongelooft.

38 John Preston (1557-1628); vgl. FATY 1546-1548. De Auctiecat. noemt van hem: The Saints Submission and Sathans Overthrow (I T 12° 63) en Preparation to the Lords Supper (I T 12° 112).

39 P. Baynes (j 1607), A Helpe to true Happiness, London 1622; vgl. FATY 186.

4° Uit Ian Breward (ed.), The Work of William Perkins, Appleford 1970, 621 blijkt dat de Catechesis (Hanoviae 1608') een samenvattende compilatie is van andere werken. Breward noemt een Opuscula Theologica Varia (Hanoviae 1608); *ibid.*, 631.

41 De Auctiecat. noemt van S. Ward (1577-1640), Determinationes theologicae (...), London 1658 (II T fol.58) en A Collection of Sermons (z.p., z.j.; I T 8° 174). Vgl. FATY 1802.

42 Lees: peccatorem i.p.v. peccatorum.

130 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

VERTALING 131

3e De gemakkelijkheid, dat wil zeggen: de rijke overvloed⁴³ van gelegenheden en middelen tot het geloof, [504]-.R., 13:11-13; Hand. 14:1444 en 17:30-31; Hebr. 2:3; 2 Kor. 6:1-2. De in deze teksten aangewezen middelen kunnen nader toegepast en uitgewerkt worden naar gelang van plaatsen, personen, tijden enzovoort.

4e De voorbeelden genoemd in de Schrift, Hebr. 12:1, zowel als daarbuiten, in geschriften van oude en jongere auteurs, met name in martelaarsgeschiedenissen, levensbeschrijvingen van heiligen, godgeleerden enzovoort.

6. [Bevordering van het geloof]

De middelen om het geloof (nl. het dadelijke⁴⁵ geloof) op te wekken en te ondersteunen zijn in ruimere en algemene zin de gebruikelijke voorbereidende disposities waarover wij hierboven gesproken hebben. Als middelen in de strikte zin van het woord, die ook het meest werkzaam zijn, noemen wij:

le Armoede van geest, vrees en heilzame wanhoop in en aan alle andere middelen, met name ten aanzien van de eigen persoon, en bijgevolg een uitgaan uit en zich niet verlaten op de eigen persoon, de eigen krachten, en zelfs de eigen tegenwoordige onwillekeurige daden van boetvaardigheid en bekering, ja ook die van het geloof, hoe goed die ook zijn, alsook die welke in het verleden zeer klaar en zeer volmaakt aan de dag getreden zijn (voorzover enige zaak volmaakt genoemd kan worden in het perspectief van de onvolmaaktheid van dit leven). Op deze zaken mag men evenmin vertrouwen en steunen als op andere goede werken, maar men moet in dit opzicht van al deze dingen afzien, Fil. 3:6-9; Rom. 10:3. Zie over deze heilzame wanhoop en afwijzing boven alle anderen (voorzover mij bekend) het schitterende anonieme Engelse tractaat (van de hand van Thomas Hooker, zoals aangegeven door degenen

die hem goed kennen) over de verootmoediging van de ziel, naar aanleiding van Luc. 15:14vv.⁴⁶

43 De tekst bevat een slecht leesbare letter (ligatuur?) aan het begin van het Griekse woord. De vermoedetijke lezing aopta lijkt hier niet plausibel. Wij lezen derhalve: εμ~ροπία.

44 Lees: Hand. 14:15 (?).

45 Vgl. noot 24.

46 The Soules Humiliation (1638); vgl. FATY 1074.

2e Droefheid naar, en beschaamdheid voor God; dit komt ter sprake bij de behandeling van de praktijk van de bekering.⁴⁷

3e Vurig verlangen naar de genade, met het oog gericht op de beloften van het evangelie, en op de genade in Christus die zo volkomen teweeggebracht, zo mild aangeboden aan hen die vermoed en belast zijn (Mat. 11:28; Joh. 7:36-37), en zo terstond betoond is, hetgeen duidelijk blijkt in de voorbeelden van de moordenaar, de zondares (Luc. 7), Petrus toen hij Christus verloochende (Luc. 22), Paulus toen hij de gemeente vervolgde (1 Tim. 1:16-17), David toen hij zijn zonden beleed (Ps. 32:5) enzovoort, alsmede in de gelijkenissen van het verloren schaap en de verloren zoon (Luc. 15).

Dit zijn de middelen die bij het begin van de bekering geschikt zijn om tot de eerste daden van het geloof te komen. Er zijn ook andere middelen die erop gericht zijn om bij gelovigen die reeds tot bekering gekomen zijn, het geloof in stand te houden, te doen groeien en te versterken. Daartoe behoren bijvoorbeeld gebeden en dankzeggingen; het beluisteren, lezen en overdenken van het Woord; de ijver voor de godzaligheid en het geestelijke leven; het beschouwen van de ellende van de zonde, en de plicht tot het beoefenen van de vermaning; het beschouwen van de ellende waarmee het kwade gestraft wordt, en de praktijk van de vertroosting. Onder de kwade zaken zijn het met name de geestelijke verlatingen, verzoeking, de doodsstrijd van stervenden en het martelaarschap die het geloof merkbaar vaak hernieuwen en tot leven wekken.

7. [Semiotiek van het geloof]

De semiotiek van het geloof geeft aan hoe wij onszelf hebben te onderzoeken of wij in het geloof zijn. De beoefening van dit onderzoek is wel bijzonder nuttig en noodzakelijk, 2 Kor. 13:5, naast 1 Kor. 11:28 en 2 Tim. 1:12. Daarom moet hierin ook vaak, welonderscheiden, zorgvuldig en met nadruk in predikaties, colleges en catechisaties, zowel in het hogere en lagere onderwijs als in de kerk onderricht gegeven worden, op een wijze en manier die het beste past bij het bevattings- en herinneringsvermogen van de toehoorders. Enkele auteurs die dit onderwerp uitvoerig behandeld hebben, hebben wij genoemd in de disputatie *De simplicitate et hypocrisi*.⁴⁸ Wij maken hier ten dienste van het acade-

⁴⁷ Vgl. *Ta Askètika*, 157-222. ⁴⁸ *Disp. Sel. II*, 468-496.

132 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

VERTALING 133

misch en ander onderwijs enkele opmerkingen over de kenmerken le van geloof als zodanig, dus in [505] algemene zin; -.-_ van een sterk en levend geloof in het bijzonder, en 3e van de bijzondere bezegeling van Godswege en het getuigenis van de Heilige Geest in de harten van de gelovigen.

De kentekenen van het geloof (nl. de tekenen, die stuk voor stuk onfeilbare signalen van het geloof zijn, daar zij daarmee in onderlinge betrekking staan) zijn, gelet op de aan het geloof voorafgaande stadia:

1. Heilzame wanhoop; Mat. 11:28 en 5:3.
2. Droefheid naar God over de zonden; Mat. 5:4, Ps. 51:18.
3. Oprecht verlangen en ten gevolge daarvan onuitsprekelijke verzuchtingen, en een angstig, gedreven en rusteloos zoeken van Gods aangezicht; Mat. 5:6. Hoe dit verlangen te onderscheiden valt van het ijdele en vruchteloze verlangen van de ongelovigen, laten de hierboven en elders aangehaalde praktische schrijvers zien; Amesius heeft in Casus conscientiae boek 2, c. 6, daarvan een samenvatting gegeven die wij hier niet willen overschrijven. De studenten moeten zelf maar dit uitermate nuttige geschrift lezen.

Gelet op de gevolgen zijn er de volgende kentekenen:

1. IJver voor de godzaligheid en een algehele betering van het leven en gehoorzaamheid, althans het willen, bedoelen, voornemen, beginnen en pogen daarvan; Ps. 119:6, Jak. 3:17-18. Mocht iemand dit kenmerk uitvoeriger willen behandelen, dan kan hij het analyseren in object- gebonden delen, zoals dat door Amesius, loc. cit. gedaan is.

2. Strijd tussen vlees en geest; Gal. 5:17, Rom. 7:14-15, enzovoort. 3. Volharding.

Bijzondere kentekenen van een levend en krachtig of volkomen geloof (dat vrij is van de smeltkroes van de verzoeking, geestelijke verlating en andere uitwendige beproeving, alsmede van ernstige terugval in zonden of een andere belemmering) zijn:

1. Het getuigenis van de Heilige Geest die met onze geest getuigt.

2. Het getuigenis van ons wedergeboren geweten of onze geest, Rom. 8:16-17, alsmede het zien en bemerken van het eigen geloof met onuitsprekelijke blijdschap, vrede en vertroosting. Want, zoals Augustinus terecht opmerkt: 'Ieder die dit geloof bezit, ziet het en houdt het vast met een volkomen zekere kennis, waarbij het geweten een onmiskenbaar getuigenis geeft.' Dat en hoe dit een zeker getuigenis is, en dat de zekerheid en de verzegeling van de gelovigen niet bestempeld kan worden als het produkt van geestdrijverij of onterechte veronderstelling, hebben wij elders tegenover de pausgezinden aangetoond.

Het is hier op zijn plaats de onderscheidende kenmerken aan te geven; wij doen dit aan de hand van de volgende conclusies.

1. Elke geest die een zodanige getuigenis en verzegeling geeft, dient zorgvuldig en nauwkeurig onderzocht en onderscheiden te worden van de geest van de wereld, het vlees en de duivel, of van melancholie, geestverblindings enzovoort; 1 Joh. 4:1 naast Jak. 2:25.

2. Welke vormen van misleiding men in dit verband ook voorwendt, toch kan deze geest met zekerheid onderkend worden; zie Joh. 14:17.

3. Maar alleen door hem die de Geest heeft; 1 Kor. 2:12, 14 en 15, Op. 2:17 naast Joh. 14:17. Zoals namelijk schapen het geblaas van hun eigen lammeren uit dat van honderden andere onderkennen, zo onderscheiden de ware gelovigen de verborgen inblazing, ingeving en het spreken van de geest van het lispelen van de slang, en de zekerheid en verzegeling van de aanneming tot kinderen van satans ingevingen en van de misleiding door het vlees.

4. De primaire, meest algemene en in ruime zin opgevatte kentekenen zijn:

le Dit spreken en fluisteren van de Heilige Geest vindt meestal het duidelijkst plaats wanneer ons zieleleven juist verkeerd heeft in de wervelwind, het noodweer, de stormvlagen en de overslaande golven, Ps. 51:10; Zach. 12:10 naast 12:1. [506] De satan zal namelijk zulke vlagen van klein-geloof, wanhoop, vernedering, verwerping, schuldverslagenheid, smart en schaamte over de zonden—namelijk, die wij blijvend en diep in ons gevoelen (Ps. 38:8; Ezra 9:6; 2 Kor. 7:9-11)—in zijn kinderen door het aanschouwen van de beweegredenen van met name de beloften van het evangelie niet opwekken, en ons vlees evenmin. Hij zal die ook niet tot rust en bedaren brengen. Immers, de duivel en het vlees willen of kunnen niets van dit

alles.

2e Deze Geest scheidt, om die verzegeling en kalmering te bewerken, niet de heiliging van de rechtvaardiging, noch het geloof van de bekering; Hij rukt die niet uiteen, maar Hij is en maakt vol van dadendrang en verlangen, van ijver en een ingespannen streven naar betering van het leven en nieuwe gehoorzaamheid, met name ten aanzien van de vruchten van het geloof zoals die beschreven worden in Gal. 5:18-19;49 zie ook Rom. 8:1-2, 13-15 en 46,5° en Ps. 119:101-104.

3e Dit getuigenis van de Heilige Geest en van ons geweten spreekt, getuigt en verzegelt alles in, vanuit en met Gods Woord (hetgeen de waarheid is), en doet niets buiten dat Woord om. Wanneer dus een

49 Lees: Gal. 5:18 en 22.

50 Lees: Rom. 8:1-2 en 13-16.

134 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF VERTALING 135

dergelijke werking van de Geest bij u niet de eerbied voor en het gebruik van het Woord verdrijft, maar die vermeerdert, u meer gespist doet zijn op de uitwendige middelen die door God geheiligd zijn, evenals op de oefeningen van het lezen, luisteren en mediteren enzovoort, en u toegewijder, ootmoediger, preciezer en innerlijk rustiger maakt; en als omgekeerd de Heilige Geest door het godsdienstig gebruik van de middelen klaarder en vaker in u gaat roepen, dan bent u in ieder geval verre van geestvervoeringen en zinsbegoochelingen en van misleidingen door de satan. Dit derde kenteken moet in de eerste plaats wel toegepast worden op het getuigenis van de Heilige Geest ten aanzien van de grondslag van ons geloof, het Woord van God, de zuivere interpretatie daarvan en geloofsartikelen die daaruit afgeleid zijn. Men moet dit goed in het oog houden tegenover de lasterpraatjes van pausgezinden en anderen.

De kentekenen van het geloof of van de verzegeling door en het spreken van de Heilige Geest zouden ook als volgt opgesomd kunnen worden.

1. Reiniging van hart, Hand. 15:9.

2. De Geest der gebeden, Rom. 8:15-16 en 26-27.

3. Het rust en vrede krijgen in het hart, Rom. 5:1, hetgeen zich ook uitstrekt over de tijdelijke dingen, Rom. 5:3-5, Fil. 4:6-7, 1 Petr. 5:7, Hebr. 13:5, Ps. 23:1, Mat. 6:25-34. Zie ook de vragen 1 en 26-28 van de [Heidelbergse] Catechismus.

4. Volharding; het geloof hangt namelijk met kracht en volharding Christus aan, Hoogl. 8:6; het laat zich niet afschrikken door weigering en afwijzing, Mat. 15:27-28, Gen. 32:26, en in zijn verwachten raakt het niet vermoeid en laat het niet af, Rom. 4:18. Bekend is het woord van Luther (als ik me niet vergis) dat het 'het onzienlijke gelooft, wat nog niet is verwacht, God aangrijpt als de Vader, al betoont Hij zich een vijand.' Een andere uitspraak van hem is: 'God vertoont zich soms aan de zijnen achter een masker, maar het geloof rukt Hem dat mombakkes af.'⁵¹

5. Vier begeleidende kenmerken van het geloof, namelijk de liefde tot God, de hoop, de blijdschap en de ootmoed.

Desgewenst kan men ook een andere en beknoptere weergave hiervan geven. De kenmerken die het ware en levende geloof onderscheiden van het onwaarachtige en dode geloof, en het getuigenis van de Heilige Geest met onze geest van de ingeving van satan of de bedrieglijke overtuiging, van vleselijke gerustheid, bestaan uit innerlijke bewegingen en uitwendige daden. De innerlijke bewegingen betreffen ofwel onze zonden, ofwel Gods barmhartigheid. Met

betrekking tot vroegere zonden is er droefheid, 2 Kor. 7:11; met betrekking tot huidige zonden: worsteling en strijd, Gal. 5:17; met betrekking tot toekomstige zonden: waakzaamheid en vrees, Spr. 4:23, Jak. 1:26, 2 Petr. 1:4. [507] Op Gods vroeger betoonde barmhartigheid heeft de herinnering betrekking, Ps. 77; op de tegenwoordige barmhartigheid, zelfs al gaat het maar om flauwe afglans of zeer geringe hoeveelheid daarvan, de liefde en de hoogachting, Ps. 36:8 naast Fil. 3:8, Jer. 9:24, Ps. 101:1, Klaagl. 3:2-23;52 op de toekomstige barmhartigheid het verlangen en de verwachting, Mi. 7:7, Hab. 2:3, Ps. 63: 2-4. De uitwendige daden zijn goede werken die als lichten schijnen voor de mensen, Luc. 3:8, Jak. 2, Tit. 2:11-12.

Eerder heb ik in mijn colleges de kentekenen van de verzegeling van de Heilige Geest als volgt gerangschikt.

We spreken van kentekenen van een onmiskenbare en door een persoonlijke toepassing van het *praktisch syllogisme vastgestelde verzegeling*:

I. Ontleend aan voorgaande situaties:

1. Gelovige aanvaarding van Gods Woord.
2. Diepgaande verootmoediging en zelfverloochening.
3. Gevolgd door vertroosting en overwinning.

II. Ontleend aan begeleidende omstandigheden:

1. Grotere waardering en achting voor de uitwendige middelen, bijvoorbeeld de prediking van het Woord enzovoort, alsmede een grotere en nauwere afhankelijkheid daarvan.
2. Grotere vrijheid en vrijmoedigheid in het naderen tot God en de troon der genade.
3. Aanslagen van de satan en aanvallen op de nieuw-getekenden en verzegelden.

III. Ontleend aan de gevolgen:

1. Grotere ootmoed.
2. Groei in geestelijke vaardigheid en kracht.
3. Blij en onbekommerd uitzien naar Christus.

Eerder verdeelde ik de kentekenen van het geloof in twee algemene klassen; de eerste daarvan bevatte de kentekenen zoals die af te leiden zijn uit het afsterven van de oude mens, en de tweede de kenmerken die af te leiden zijn uit de levendmaking van de nieuwe mens.

De eerste categorie behelsde twee soorten:

51 Zie ook Ta Askètika, 549, en vgl. W.J. Kooiman, 'Gods maskerspel in de theologie van Luther', in M.A. Beek e.a., Maskerspel. Voor Dr W. Leendertz, Bussum 1955, 49-83.

52 Lees: Ktaagl. 3:22-23.

136 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

VERTALING 137

1. Tekenen die op zichzelf geen onbedrieglijke herkenningstekens zijn, hoewel zij in samenhang met andere wel iets zeggen, zoals: het erkennen en belijden van de zonde; een begin van schuldverslagenheid, verdriet en een slaafse of wettische vrees. Deze vergeleek ik met een hamer die verbrijzelt en de wind die de rotsen scheurt, en met de sterren die aan de nachtelijke hemel schijnen en aan het aanbreken van de dag voorafgaan.

2. Tekenen die op zichzelf wel adequate en onderling samenhangende kenmerken zijn, zoals: droefheid naar God, haten en verfoeien van de zonde, kinderlijke vrees en begeerte naar de genade; deze beschouwde ik als tekenen die direct aan het geloof voorafgaan, zoals de opkomst van de morgenster voorafgaat aan het opkomen van de zon en het aanbreken van de dag, en daarvan een onbedrieglijke aankondiging is.

Aan de levendmaking van de nieuwe mens ontleende ik de volgende twee tekenen:

1. Een ijver tot de nieuwe gehoorzaamheid, in overeenstemming met het bekende woord van Ambrosius: 'Gerechtigden worden vrienden van de wet gemaakt.' Hiertoe rekende ik de beoefening en ervaring van geloofsvertrouwen, blijdschap, vrede, geestelijke rust, alsmede het beoefenen van hoop, lijdzaamheid, liefhebben, eren en vrezen van God, en tenslotte het liefhebben van de naaste, enzovoort. Deze tekenen kunnen indien nodig in samenhang met de desbetreffende leerstukken nader beschreven worden aan de hand van de bijbehorende oorzaken, genegenheden en daden.

2. Geestelijke krijgsdienst, met name de strijd tussen vlees en geest. Deze tekenen zijn vergelijkbaar met het licht en de warmte die wijzen op de aanwezigheid en de opkomst van de zon in ons halfronde. Men zie ook wat wij ten aanzien van de tekenen van het geloof en het getuigenis van de Geest vermeld hebben in de disputatie *De simplicitate et hypocrisi*.⁵³

Dit over de semiotiek van het geloof; tot beter begrip daarvan moeten we voorzichtigheidshalve nog aandacht schenken aan enige punten, die wij aan de orde stellen in de volgende problemata.

Problema 1: Moet het onderzoek van deze kentekenen geschieden met betrekking tot de daad van het geloof, met betrekking tot de dispositie en habitus daarvan, dan wel met betrekking tot de wortel en de kiem daarvan? Wij antwoorden op alle drie bevestigend; dit houdt in dat vanuit deze tekenen conclusies getrokken kunnen worden ten aanzien van een toekomstige daad [508] die evenwel nog niet (althans niet merkbaar en volledig) bestaat, ten aanzien van de dispositie of de habitus die niet bestaat, alsmede ten aanzien van de wortel en de kiem die eens in de verbondskinderen die zalig zullen worden, gelegd is. Hetzelfde geldt ook ten aanzien van in het verleden gerealiseerde daden, indien iemand eraan twijfelt of die wel ware en echte geloofsdaden geweest zijn.

Problema 2: Kan men aan de hand van deze tekenen een zekere en absolute proef op de som nemen van andermans geloof? Wij antwoorden ontkennend: Iemand die het geloof bezit, kent alleen zijn eigen geloof, en niemand weet wat van de mens is, enzovoort. (1 Kor. 2).

Problema 3: Is er ook een verzegeling door de Geest van een onvolkomen en zwak geloof, en kan iemand op grond daarvan enige geestelijke blijdschap bezitten? Wij antwoorden bevestigend op grond van Joh. 16:22. Maar omdat die zo schaarse, en zo onduidelijke, ongevormde en onvolkomen innerlijke bewegingen nauwelijks merkbaar zijn, kunnen er geen kentekenen aan ontleend worden, althans geen tekenen die de zaak evident maken. Daarom kennen praktische schrijvers het onderscheid van geloofszekerheid in volkomen zekerheid en nabijkomende zekerheid.

8. [Proces van het geloof]

Het tweede deel van de praktijk van het geloof behelst de beschrijving van de bijzondere methode en procesgang waardoor het geloof in ons tot stand gebracht wordt.⁵⁴

Deze totstandkoming van het geloof kan gezien worden:

1e In relatie tot de geestelijke faculteit en de wortel van het geloof, die door de wedergeboorte in eigenlijke zin ingeplant wordt; zie daarvoor de disputatie *De regeneratione*.⁵⁵

2e In relatie tot de dispositie die door de krachtadige roeping en dadelijke bekering ingedrukt wordt; zie daarover de aangehaalde disputatie.

3e In relatie tot de tweede daad.

Ten aanzien van het eerste en het tweede punt wijzen wij hier er alleen op dat het geloof met alle andere daden van het nieuwe schepsel op één en hetzelfde moment ingegeven wordt, al kan de ene daad qua

⁵³ Disp. Sel. II, 468-496.

⁵⁴ Vgl. boven, noot 3.

138 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

orde of structureel aan een andere voorafgaan.⁵⁶ Ten aanzien van het derde punt moet toegegeven worden dat in tijdco ede ene daad eerder is dan de andere en dat het gevormde, volkomen en waarneembare geloof komt na bepaalde andere bewegingen van het nieuwe schepsel.

Verder wordt deze ontwikkelingsgang van het dadelijke geloof bezien, hetzij in het begin van de dadelijke bekering, hetzij in het verder verloop daarvan, hetzij in het sterven. In het eerste geval betreft het de allereerste totstandkoming van de eerste daad, in het tweede en derde geval gaat het om de herhaling, de vernieuwing en de versterking daarvan.

I. De gang en het leven van het geloof bij de aanvang van de dadelijke bekering houdt het volgende in. Gegeven de mogelijkheid tot geloof zoals die door de wedergeboorte ingedrukt is, en uit kracht daarvan de dispositie of habitus zoals die door de dadelijke bekering tot stand komt, leeft het geloof als het ware eerst het leven van een plant, daarna dat van een dier, en tenslotte dat van een mens. Zo geef ik door deze vergelijking een indruk van deze geestelijke activiteit. Onder het leven van een plant en van een dier versta ik alle bewegingen en daden die in ruime of engere zin disponerend van karakter zijn. Dit zijn:

1e Horen van de wet, waarnemen van Gods oordelen, of te maken krijgen met een andere, gewone dan wel buitengewone beweegreden, bijvoorbeeld iemands marteldood, het sterven van heiligen, of de plotselinge en vreeswekkende dood van goddelozen, enzovoort.

2e Overtuigd worden van de zonde, en in het bijzonder het op de eigen persoon toepassen van de vloek van de wet.

3e Daarna verslagen van hart, bevreesd, en op wettische wijze bedroefd worden enzovoort, en dit wel door de werking van de geest van dienstbaarheid, Rom. 7:9-10 naast 8:15.

4e Horen en vernemen van de redding voor zondaren in Christus. 5e Getroffen en aangetrokken worden door de goedheid, genoegzaamheid en voortreffelijkheid die er in Christus is.

6e Daardoor de geneigdheid en het bevel van de wil om die waarheid te omhelzen.

7e Een algemeen geloof [509] hechten aan deze waarheid.

8e Twijfel of er in Christus wel redding voor deze zondaar is.

⁵⁶ Latijn: 'actus unus alio prior sit ordine seu momento naturae.' Het gaat om een gangbare middeleeuwse terminologie die ontwikkeld is om een prioriteitsrelatie tussen twee zaken die op hetzelfde moment bestaan, aan te geven. Zo kunnen we bijvoorbeeld zeggen dat de relatie van oorzaak en effect een structurele prioriteitsrelatie is. Beide kunnen tegelijkertijd optreden, maar de oorzaak is 'eerder' in de structuur dan het effect. Vgl. CV, 44-45, 152-153.

VERTALING 139

9e Omzien,, naar, zoeken, en aangrijpen van alle middelen, en het ijverig betrachten van alle plichten, om toch maar de beloften van het evangelie op onszelf te kunnen toepassen.

10e Afgestoten worden van al die middelen, en vaak in nog grotere innerlijke benauwdheid terecht komen, omdat Jezus, de Zaligmaker en de zaligheid niet de onze zijn, zelfs niet voor een heel gering deel.

11e Daarna strijd tussen hoop en vrees, tussen het willen geloven enerzijds, en de twijfel en het ongeloof anderzijds, ongeveer zoals wanneer iemand de crisis van een ziekte doormaakt.

12e Daarna de kolkingen van droefheid naar God en heilzame wanhoop, gepaard gaande met het hopen op Gods genade in Christus, althans een hopen dat bewaart voor de wanhoop.

Dit is het leven van een wedergeboren en bekeerde mens dat ik vergelijk met het leven en de vegetatieve en sensitieve levensverrichtingen van levende wezens in de wel levende, maar nog ongebooren menselijke vrucht.

Dan volgt het leven zelf (dat ik vergelijkenderwijs aanduid als het leven van een mens), dat wil zeggen: het leven en de daad van het zaligmakende en rechtvaardigende geloof als zodanig, met de daarbij behorende begeleidende effecten en gevolgen. Dit leven en deze werkzaamheid [energeia] van het geloof, anders gezegd: deze eerste levende daad van het geloof die tot stand gebracht wordt, kan gezien worden in relatie tot zijn effectief principe, namelijk de Heilige Geest die tot bekering brengt, en in relatie tot zijn formeel principe, namelijk de wedergeboren en bekeerde mens.

Wanneer we letten op het eerste punt, stellen we vast dat de verwezenlijking of de totstandkoming ervan de volgende structuur⁵⁷ heeft.

1' Door de werking van de tweede genade doet Hij Christus⁵⁸ in de geest oplichten, doet Hij, objectief en moreel gezien als morele oorzaak, zijn kracht, en stelt Hij de geest de persoonlijk toegespitste waarheid voor: 'Christus is uw Zaligmaker, en God is omwille van Christus uw God.'

2e Hij buigt met een fysieke en krachtdadige werking, werkzaamheid en voorbeschikking de wil, verlicht het verstand en verzekert dat met

57 Lat.: *ordine naturae*. Vgl. noot 56.

58 Uit het verband blijkt dat hier een drukfout in het spet is. Eerst zou namelijk het leven van het geloof gezien worden in relatie tot het effectief principe, t.w. de Heilige Geest. Indien 'Christum' i.p.v. 'Christus' getezen wordt, kan als subject 'Hij' (d.i.: de Heilige Geest) getezen worden, hetgeen hier, ook blijkens de slotzin van deze perikoop, bedoeld moet zijn.

140 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF VERTALING 141

een krachtige en zoete overtuiging van deze waarheid: 'Christus is uw Zaligmaker enzovoort.'

Door een niet alleen morele, maar ook fysieke werking en overtuiging verzekert Hij de geest die nu krachtig overtuigd is, tot geloven gekomen is, en Gods trekking [tractio] volgt, en bewerkt Hij dat deze onmiskenbaar weet en gevoelt dat hij Christus in het geloof aangenomen heeft en terecht zijn instemming betuigd heeft met die waarheid: 'Christus is uw Zaligmaker enzovoort.' Dit is het getuigenis van de Geest waarover gesproken wordt in Rom. 8:15-16.

Letten we op het tweede punt, dan gezien we het formeel principe als beginsel dat en als beginsel waardoor.⁵⁹ Het eerste is in ruimere zin de nieuwe, dat wil zeggen: de wedergeboren en bekeerde mens; in engere zin: de wedergeboren en bekeerde geest. Het tweede is het nieuwe schepsel, of de nieuwe hoedanigheid, het nieuwe licht, waarmee de geest van Godswege begiftigd en voorzien is. De bekeerde mens nu ontvangt in deze orde de goddelijke en geheime aanraking, aandrijvende en bewegende kracht van de Geest of de tweede genade, en komt tot daden, dat wil zeggen: hij komt tot de daad van het geloof; en in deze orde, volgens deze structurele prioriteit (want een 'eerder' en 'later' in de tijd onderscheiden wij in dit verband niet; wij doen daar althans geen uitspraak over⁶⁰) wordt de ingedrukte habitus van het geloof van potentie tot act geleid:

1e Eerst vormt zich het oordeel van de geest—en dan treedt het naar buiten—over deze waarheid die in een krachtige overtuiging omhelsd moet worden: 'Christus is [510] mijn, of uw Zaligmaker.' Het argument of beginsel waarop dit oordeel steunt (opdat het geloof niet iets gelooft wat onwaar of onzeker is), luidt: 'want ik ben vermoeid, ik ben belast; mijn hart is verslagen en verbroken enzovoort', waarbij de waarneming van ons geestelijk leven gelegd

wordt naast het Schriftgetuigenis in Mat. 11:28, Joh. 7:36-37, Op. 21:17, Ps. 51:19. Zo zet de Heilige Geest ons alleen maar tot toestemmen aan, wanneer het oordeel van de Schrift daaraan voorafgaat en dat vergezelt.

2e Een positieve wilsdaad: 'Ik zal opstaan en tot mijn vader gaan; geloof in Jezus Christus en grijp Hem aan' enzovoort.

3e De daad van het geloof grijpt, al is het met vrezen en beven, Christus aan; onlosmakelijk als effect daarmee verbonden is de dadelijke en ervaarbare vereniging met Christus en de rechtvaardiging.

4C Daarop volgen hernieuwde, maar duidelijker en krachtiger daden.

5e Dan volgt de verzegeling door het spreken, antwoorden, roepen en getuigen van de Heilige Geest met onze geest.

6C Vervolgens komen er daden van geloof in eigenlijke zin die meer ervaarbaar zijn en met grotere geestelijke blijdschap en smaak genoten worden; zo wordt het geloof sterker naarmate het voortgaat, te vergelijken met het rijzen van de morgenzon naar het hoogtepunt in de middag.

7e Reflexieve daden waarmee wij ons eigen geloof bezien, oordelen over de oprechtheid daarvan, en ons verzekeren van onze gemeenschap met Christus en zijn weldaden.

8e Strijd, overwinning, zege en triomf van het geloof over de zonden en het kwade in dit leven. Zoals de macht van de zonde tweevoudig van aard is, namelijk verdoemend en heersend, zo behaalt het geloof ook de overwinning op die beide aspecten ervan; het wordt sterker door een soort confrontatie met zijn tegendeel, waarbij het op zichzelf teruggeworpen wordt, Christus met des te meer kracht aangrijpt en zich des te sterker aan Hem vastklemt. Daarom luidt een praktische regel: 'Het geloof wordt door kruis en beproevingen gesterkt, schiet wortel, verkrijgt kracht en leven.' Zie Rom. 8 in zijn geheel.

90 Hernieuwing van het geloof en dagelijkse beoefening ervan in gebeden, meditaties, gewetensonderzoek, hetgeen des te vruchtbaarder en werkzamer is, wanneer er de levendige herinnering is aan kastijdingen of zegeningen van God ten opzichte van onszelf of van anderen, of aan een vallen in een zware zonde. Ook het beluisteren van de openbare Woordverkondiging, de sabbatsviering en het vasten bieden gelegenheid daartoe.

10e De praktijk van het geloof wordt opgewekt, vermeerderd, versterkt, herhaald en vernieuwd door de praktijk van bekering en godzaligheid, en door alle bevolen daden van geloof, hetzij individueel, hetzij samen met andere ijverige ware gelovigen.⁶¹ Dat dit laatste een heilzame ondersteuning ervan is, kan afgeleid worden uit Rom. 1:11-12, Hebr. 3:12-13 en 10:22-24.

Zo staat het met de voortgang van het geloof bij de aanvang van de bekering.

II. De voortgang en het leven van het geloof in de loop van de bekering wijkt daarvan niet veel af; er is normaal gesproken alleen niet meer zo'n grote geestelijke onrust, twijfel en worsteling met de wanhoop als er vaak, zo niet meestal, in de aanvang van de bekering is. Dit komt nu alleen nog voor bij een ernstige terugval in zonde, wanneer het

59 Vgl. Muller, Dictionary, s.v. Principium.

60 Vgl. boven, noot 56.

61 Vgl. de 'Tabella Asceticae seu exercitiorum pietatis' in Ta Askètika, 18-19.

142 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

geweten gewond raakt, en voorts bij een zware verzoeking enzovoort, zoals de voorbeelden van Job, David en anderen laten zien.

III. De voortgang en het leven van het geloof bij het sterven heeft als bijzonderheid dat het, staande op de grens, als het ware op een punt tussen hemel en aarde, wanneer het weldra de

kroon ontvangen zal, veelal geleid wordt door een zeer sterk gevoel van zekerheid en daardoor ook door een zeer grote blijdschap, liefde, verlangen [511] en uitzien naar God. Dit blijkt uit de sterfbedgetuigenissen die opgetekend staan in martelaarsgeschiedenissen, levensbeschrijvingen van heiligen, en voor een deel ook vermeld zijn door Perkins in zijn *Euthanasia*,⁶² met name ook door Samuel Ward, in zijn Engelstalige verhandeling over het leven van het geloof, en door anderen die wij noemen in het hoofdstuk over het wel-sterven in onze *Ascetiek*.⁶³

De voortgang van het geloof bij baby's en jonge kinderen die zalig zullen worden, zoals dat van kiem tot plant, en vervolgens tot de vruchten opwast, kan nauwelijks beschreven worden. Voorzover wij echter enige trekken en lijnen van de kinderlijke gedachten uit hun bewegingen, woorden en daden in leven en sterven door ondervinding geleerd leken te kunnen vaststellen, hebben wij op basis daarvan enkele overwegingen en onderscheidingen getracht te vormen; deze hebben wij zonder verder commentaar vermeld in de disputationes *De statu electorum ante conversionem* en *De regeneratione*.⁶⁴

vertaling: C.A. de Niet

⁶² Een werk, oorspronkelijk in het Engels geschreven: *A Salve for a Sicke Man* (Breward, *The Work of William Perkins*, 625-626: London 1595'). Hetzelfde werk kent een (Duitse?) editie onder de titel *Euthanasia* (Basel 1605).

⁶³ *Ta Askètika*, 561-610, m.n. 561-563.

⁶⁴ *Disp. Sel. II*, 402-432 resp. 432-468.

Commentaar

door C.J.J. Clements

1. Praktische theologie

Aan het einde van het debat met Testard, over de reikwijdte van Christus' verdienste, beroept Voetius zich op de praktijk van het geloof. Hij veronderstelt dat de universele genadeleer van Arminius de aanleiding is tot een geloofsbeschouwing die niet overeenstemt met zijn opvatting van de praktijk van het geloof. De geloofsinhoud lijkt namelijk samen te vallen met de 'uitwendige' verkondiging. Daarin worden alle hoorders opgeroepen te geloven dat Christus voor hen gestorven is. Met een 'toepassende' daad van het geloof (waarin het verkondigde woord voor zich wordt aangenomen) wordt deze oproep 'onmiddellijk' beantwoord: 'ik geloof dat het waar is dat Christus voor mij gestorven is'. Dit is volgens Voetius 'eenvoudigweg onwaar'.⁶⁵ Het geloof werkt zo niet. Hij heeft vooral bezwaar tegen de 'onmiddellijkheid' van de, in wezen reflexieve, geloofsdaad bij Arminius. De reflexieve daad van het geloof waardoor ik weet dat Christus voor mij gestorven is, volgt op een andere, directe daad van het geloof. In de disputatie over de praktijk van het geloof geeft Voetius uitleg bij de vraag hoe deze reflexieve zekerheid verkregen kan worden.⁶⁶

Het onderwerp van de disputatie brengt ons op het terrein van de praktische theologie of de *Ascetica*. Praktische theologie wordt door Voetius omschreven als een theologische wetenschap, en wel die wetenschap, die 'een systematische beschrijving van de praktijk der godzaligheid bevat'.⁶⁷ Deze pas ontwikkelde tak van wetenschap is in Engeland onder leiding van Perkins—de *Homerus* van de praktische theologie—tot bloei gekomen. Overtuigd van het belang ervan en geruggesteund door verzoeken van synoden en classes heeft Voetius hieraan een volwaardige

⁶⁵ Vertaling, p. 105.

⁶⁶ De disputatie is eerder besproken door C. Steenblok in *Gisbertus Voetius. Zijn leven en werken*, Gouda 19762 (Rhenen 1942), 58-68, en door C. Graafland in *De zekerheid van het geloof. Een onderzoek naar de geloofsbeschouwing van enige vertegenwoordigers van reformatie en nadere reformatie*, Amsterdam 19772 (Wageningen 1961), 150-156.

⁶⁷ '*Ascetica est Doctrina Theologica, seu pars Theologiae, quae continet methodum ac descriptionem Exercitiorum Pietatis*', *Ta Askètika*, 1. In het eerste hoofdstuk van dit boek wordt daarvan een nadere uitwerking gegeven, p. 11-30.

142 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

geweten gewond raakt, en voorts bij een zware verzoeking enzovoort, zoals de voorbeelden van Job, David en anderen laten zien.

III. De voortgang en het leven van het geloof bij het sterven heeft als bijzonderheid dat het, staande op de grens, als het ware op een punt tussen hemel en aarde, wanneer het weldra de kroon ontvangen zal, veelal geleid wordt door een zeer sterk gevoel van zekerheid en daardoor ook door een zeer grote blijdschap, liefde, verlangen [511] en uitzien naar God. Dit blijkt uit de sterfbedgetuigenissen die opgetekend staan in martelaarsgeschiedenissen, levensbeschrijvingen van heiligen, en voor een deel ook vermeld zijn door Perkins in zijn *Euthanasia*,⁶² met name ook door Samuel Ward, in zijn Engelstalige verhandeling over het leven van het geloof, en door anderen die wij noemen in het hoofdstuk over het wel-sterven in

onze Ascetiek.⁶³

De voortgang van het geloof bij baby's en jonge kinderen die zalig zullen worden, zoals dat van kiem tot plant, en vervolgens tot de vruchten opwast, kan nauwelijks beschreven worden. Voorzover wij echter enige trekken en lijnen van de kinderlijke gedachten uit hun bewegingen, woorden en daden in leven en sterven door ondervinding geleerd leken te kunnen vaststellen, hebben wij op basis daarvan enkele overwegingen en onderscheidingen getracht te vormen; deze hebben wij zonder verder commentaar vermeld in de disputationes *De statu electorum ante conversionem* en *De regeneratione*.⁶⁴

vertaling: C.A. de Niet

⁶² Een werk, oorspronkelijk in het Engels geschreven: *A Salve for a Sicke Man* (Breward, *The Work of William Perkins*, 625-626: London 15951). Hetzelfde werk kent een (Duitse?) editie onder de titel *Euthanasia* (Basel 1605).

⁶³ *Ta Askètika*, 561-610, m.n. 561-563.

⁶⁴ *Disp. Sel. II*, 402-432 resp. 432-468.

voortzetting gegeven.⁶⁸ De praktische theologie stelde zich ten doel om de theologie vruchtbaar maken voor de vragen van de praktijk en van het geestelijk leven.

Voetius brengt de praktijk van het geloof ter sprake omdat hij met zorg heeft vastgesteld dat daarover te weinig uniformiteit bestaat. Het is hem gebleken uit de werken van de dogmatische en de praktische schrijvers. Zijn verontrusting betreft ook de onzorgvuldigheid van deze, overigens onverdachte praktische schrijvers. Het kan een duidelijk verstaan van het geloof in de weg staan. Voetius wil in deze disputatie de weg banen 'tot een veiliger lectuur van de praktische schrijvers', door nieuwe onderscheidingen aan te brengen (p. 127). In het eerste deel van de disputatie worden de belangrijkste onderscheidingen genoemd (§§ 1-4). Aan de orde komen de betekenis van het woord 'geloof', het dood of levend geloof, de ontwikkeling in het geloof en de werking van het rechtvaardigend geloof. Het totaal van deze onderscheidingen vormt het raam voor de praktijk van het geloof, waarover het tweede deel van de disputatie handelt (§§ 5-8). Voetius rekent onder de praktijk die motieven en middelen, die het geloof opwekken en doen opwassen. Onder de praktijk rekent hij ook het zelfonderzoek (§ 7). Een en ander krijgt een systematische uitwerking in de methode of de procesgang van het geloof: de orde waarin het geloof zich doet kennen, vanaf het prille begin tot aan de fase van het sterven (§ 8). In het commentaar zullen we Voetius zoveel mogelijk op de voet volgen, omdat zodoende de hoofdzaken in de juiste volgorde aan bod kunnen komen.

2. Enkele onderscheidingen voor een juist verstaan van het geloof

2.1 Geloof is toestemming

Voetius begint zijn disputatie met een onderzoek naar de betekenis van het woord geloof. Het antwoord daarop was in zijn dagen niet eensluidend. Op grond van meerdere auteurs stelt hij vast dat geloof eigenlijk is: een overtuigd zijn van (*persuasio*) of het instemmen met (*assensus*) de waarheid. Geloven is eenvoudig 'erkennen dat wat gezegd wordt, waar is' (Augustinus). Voetius sluit zich hierbij aan, omdat het zichtbaar maakt dat het geloof een werking is van het redelijk vermogen. Weliswaar heeft ook de wil een functie in het geloof; het geloof kan zonder een voorafgaande daad van de wil niet eens gerealiseerd worden. Maar het is Voetius nu begonnen om een strikte en zuivere redenering,

⁶⁹ Vgl. W. van 't Spijker, 'Voetius practicus', in *Onbekende Voetius*, 244-245.

en dan moet het geloof in het verstand gelocaliseerd worden.⁶⁹ Een tegenovergestelde positie neemt Amesius in, die het geloof wel als een daad van de wil omschrijft.⁷⁰

De zeventiende-eeuwse theologen bouwden voort op de gedachte dat het geloof in één vermogen van de ziel zetelt; dus niet in meerdere vermogens tegelijk. De rooms-katholieke theologen stelden het geloof als een deugd van liefde voor en zetelend in het vermogen van de wil. De gereformeerde theologen legden nadruk op de instrumentele functie van het geloof; het geloof is ontvangend van aard en zetelt in de rede." Voetius is dan ook beducht voor de voluntaristische geloofsbeschouwing die hij onder andere bij Amesius kon aantreffen. Zijns inziens ontnemt men zichzelf de mogelijkheid om het geloof zuiver voor te stellen en daardoor kan men ook praktisch in moeilijkheden geraken. Geloof kan men dus alleen om extrinsieke redenen vertrouwen noemen;⁷¹ Z bijvoorbeeld in de polemieken met het rooms-katholieke theologen die de zekerheid van het geloof afwijzen.⁷² Maar in de pastorale begeleiding is het belangrijk om met meer onderscheid te werk te gaan.

2.2 De waarheid die geloofd wordt

Naast deze eigenlijke betekenis heeft geloof nog vele andere betekenissen. Geloof kan ook gebruikt worden voor de waarheid die geloofd moet worden.⁷³ De volgende stap die Voetius daarom doet is een onderzoek naar de te geloven waarheid. Het onderzoek blijkt synthetisch van opzet, dat wil zeggen, van de algemene waarheid steeds verder afdalend naar de waarheid van het bijzondere geloof. De waarheid in algemene zin kan worden verdeeld in een noodzakelijke en een contingente waarheid. Met noodzakelijke waarheid bedoelt Voetius: wat onfeilbaar waar is, en met

⁶⁹ Vertaling, p. 122v. Voetius sloot zich volgens Bavinck bij Calvijn aan, die het geloof omschreef als *notitia* en als *cognitio*. Voetius verstond daaronder geen *scientia*, maar 'een kennis van 's mensen praktisch verstand, die door den Heiligen Geest gewerkt was, en in de overtuiging (het overreed worden) bestond, dat Christus zijn zaligmaker was.' H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek IV*, Kampen 19304, 89.

⁷⁰ Vgl. Graafland, *De zekerheid van het geloof*, 138-150.

⁷¹ Zie daarvoor Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, IV 85-87. Steenblok schrijft dat het verstand, nader bepaald de rede, alleen vatbaar is om het bovenzinnelijke en geestelijke te grijpen, als zijn ontvangend subject, Gisbertus Voetius, 58.

⁷² Vgl. noot 27.

⁷³ Uit p. 118 van de vertaling blijkt, dat Voetius op de hoogte was van de omschrijving vertrouwen, o.a. uit *De fide* van Matthias Flacius Illyricus.

⁷⁴ Vgl. bijv. een van de teksten die Voetius noemt, Gal. 1:23: '[...] hij, die ons vroeger vervolgde, verkondigt nu het geloof, dat hij tevoren trachtte uit te roeien.' In dat geval is geloof een metonymische aanduiding voor haar object, vgl. de tweede categorie van de oneigenlijke betekenissen.

146 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF COMMENTAAR 147

contingente waarheid: wat op een feilbaar menselijk oordeel berust. Het is Voetius te doen om dat wat noodzakelijk waar is. Deze noodzakelijke waarheid kan opnieuw worden verdeeld, namelijk in de waarheid die nog binnen menselijk bereik ligt (*necessaria humana*), zoals de logica en de kennis uit empirisch onderzoek, en de waarheid die het menselijk bereik te boven gaat en dus van goddelijke oorsprong is (*necessaria divina*). In het geloof gaat het om de *necessaria divina*. Op het niveau van de goddelijk-noodzakelijke waarheid maakt Voetius nog een laatste verdeling, namelijk tussen tekenen en wonderen of de dogmata en het evangelie.

Het laatste wordt door Voetius tot het eigenlijke terrein van het bijzondere geloof (*fides specialis*) gerekend.

2.3 Het levend geloof

Het geloof geeft toestemming aan de (noodzakelijke) waarheid van het evangelie. Toch is daarmee nog niet alles gezegd. Voetius noemt nog een onderscheiding die zeker zo beslissend is voor het verstaan van het geloof. Dat is namelijk het onderscheid tussen de levende en de dode toestemming. Bij de dode toestemming is er alleen maar kennis (*nuda cognitio*); die kennis is niet werkzaam (*inefficax cognitio*) en verandert niet. De kennis van de waarheid is louter verstandelijk (*nuda notitia*). Men spreekt dan van een historisch geloof (*fides historica*).⁷⁵

Het gaat Voetius echter om de levende toestemming. Kenmerk daarvan is dat het een werkzame toestemming is. In de Schrift wordt gesproken van een geloof dat door de liefde werkzaam is. Hierdoor treedt het naar buiten en komt het openbaar. Deze levende toestemming wordt gewerkt door de Heilige Geest en is van een wezenlijk andere aard dan de dode toestemming. Dit geloof wordt in de wedergeboorte ingestort en maakt van de wedergeboorte deel uit (*novae creaturae pars*). Daarom is het geloof direct verbonden met de daden van hoop en liefde, zoals ook met alle andere delen en daden van de herschepping (p. 120).

Het geloof dat in de wedergeboorte wordt ingestort komt ook tot ontwikkeling en tot wasdom. Voetius noemt een viertal momenten die de ontwikkeling van het geloof markeren. In volgorde noemt hij de potentie, de dispositie, de habitus en de actus van het geloof. Het begin van het geloof legt Voetius in de potentie. Het is de wortel of het zaad van het geloof dat in de eerste wedergeboorte (in strikte zin) wordt

⁷⁵ Het historisch geloof kan worden onderscheiden in een onmiskenbaar dood en een geveinsd geloof; het geveinsd geloof bestaat in een grove of een subtielere vorm (vertaling, p. 119-120). Voetius verwijst hier naar de disputatie over de oprechtheid en geveinsdheid (vgl. noot 23).

ingedrukt en ingeplant. Het zaad is ook aanwezig in de kinderen die zalig zullen worden. Hieruit zullen 'te zijner tijd' de daden van het geloof gewekt worden. Voetius maakt het voorbehoud dat deze potentie in principe geen geloof genoemd kan worden. Het is een metonymische spreekwijze voor een deel van het geloof, in dit geval de oorzaak of het beginsel van het geloof.⁷⁶ Een problematisch punt is dat de potentie er kan zijn buiten het Woord om, zoals in het geval van de (jong gestorven) kinderen. Tegenstanders van Voetius hebben het daarom tot een mikpunt van kritiek gemaakt. Nader onderzoek naar de intenties van Voetius op dit punt zou zeker gewenst zijn, zoals door C. Graafland terecht is opgemerkt.”

Daarna volgt de dispositie—een habitus in ruime zin—die in de krachtvolle roeping wordt ingedrukt; dat is het moment van de dadelijke bekering. Deze dispositie is van de habitus—een habitus in strikte zin—onderscheiden, zoals het beginnende geloof van het geoefende geloof onderscheiden is. Het gaat om de bijbelse onderscheiding tussen de 'jonge kinderen in Christus' en de 'volmaakten'. Het bevestigde en volgroeide geloof is het geloof dat door de oefening en de beproeving versterkt is, en gemakkelijker en volkomener tot daden van geloof komt. Per uitzondering komt het wel voor dat de habitus aan het begin van de bekering geschonken wordt, zoals bijvoorbeeld bij de apostel Paulus. Volgens Voetius is er dan sprake van een extra-ordinaire gave.⁷⁸

2.4 Geloof 'per se' en geloof 'per accidens'⁷⁹

De laatste onderscheiding die Voetius ter sprake brengt, draagt in het bijzonder bij tot een beter begrip van zijn geloofsbeschouwing. Het gaat om de onderscheiding tussen het geloof 'per se' en het geloof 'per accidens'. Of anders gezegd, om het rechtvaardigend geloof, in onderscheid van alle andere daden van geloof. Met behulp van deze onder-

76 Hij verwijst naar een tweetal disputaties waarin deze zaak uitvoeriger aan de orde komt, handelend over de staat der uitverkorenen voor hun bekering, resp. over de wedergeboorte, vgl. noot 64.

77 Vgl. C. Graafland, 'Voetius als gereformeerd theoloog', in *Onbekende Voetius*, (1231) 29. Graafland reageert hier op een commentaar van W. van 't Spijker, in 'Gisbertus Voetius (1589-1676)', in T. Brienen e.a., *De Nadere Reformatie, Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers*, 's-Gravenhage 1986, (49-84) 62.

78 Schriftplaatsen zijn 1 Kor. 3:1-2 en Hebr. 5:14. Tot de extraordinaire gaven rekt Voetius ook de bijzondere geestesgaven zoals het spreken in tongen en de gave van de profetie (vertaling, p. 122).

76 Vertaling p. 116, volgens de derde hoofdgroep; de delen, momenten en daden van het geloof als geheel, op zichzelf bezien (per se), of als bijkomende eigenschap (per accidens).

148 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF COMMENTAAR 149

scheiding wil Voetius voorkomen dat zijn studenten 'daden van geloof met goede werken en zo de rechtvaardiging met de heiliging gaan verwarren, of het een voor het ander aanzien'. Het is een valkuil waarin velen terecht gekomen zijn. Voetius is van mening dat de dogmatische en praktische geschriften dit gevaar vergroten, omdat de onderscheiden geloofsdaden daarin steeds verschillend worden omschreven en verklaard.⁸⁰ Ongetwijfeld denkt hij hier ook aan Amesius, die de (accidentele) geloofsdaad van vertrouwen tot het wezen van het geloof rekende. Voetius is beducht voor een ontwikkeling waarbij het wezen van het geloof gelegd wordt in de afgeleide daden van het geloof. Een praktisch effect daarvan kan zijn dat de grond van het geloof gelegd wordt in de daden van de wedergeboren mens. Op die manier kan men 'zonder het zelf te beseffen terecht komen in iets wat grenst aan de dwalingen van socinianen en remonstranten' (p. 127). Om de kern in het oog te houden, moet er volgens Voetius een duidelijk onderscheid gemaakt worden.⁸¹

Voetius onderscheidt het geloof per se van de andere daden van het geloof, om daarmee aan te geven dat het geloof in strikte zin op de rechtvaardiging betrokken is. Daarin ligt de essentie van het geloof en daartoe is het geloof met name 'geordineerd' (p. 123). De andere daden van geloof moeten vanuit het wezen verstaan worden; ze zijn de 'afgeleiden' van het geloof dat rechtvaardigt. Het geloof per se is de rechtvaardigende, formele daad van het geloof (*actus fidei justificantis formalis*). Deze daad brengt de dadelijke en gevoelige vereniging met Christus (*actualis unionis & sensitivae*) tot stand. Geen enkele andere daad kan dat volgens Voetius doen. Van deze daad geldt dat hij enkelvoudig is (*simplex actus*), die men niet kan en mag verveelvoudigen (*multiplicari nec potest nec debet*): een daad namelijk van het redelijk vermogen.⁸² De daad die Voetius op het oog heeft is de daad van toestemming. De

⁸⁰ Vertaling, p. 127. Steenblok, *Gisbertus Voetius*, 65 vat de problematiek kort samen, door

te spreken van het geloof als instrument (tot rechtvaardigmaking) en het geloof als deugd (als beginsel van heiligmaking). Uit dezelfde geloofshebbelijkheid komen beide soorten daden op. Nu kan het zijn dat de daden van het geloof als deugd krachtiger zijn dan die van het getoof als instrument, vooral in de fase die voorafgaat aan het moment van de krachtige doorbreking van de complete daad van het geloof als instrument.

81 Vgl. Steenblok, Gisbertus Voetius, 58-65.

82 Bavinck stelt vast dat de meeste gereformeerde theologen na verloop van tijd een middenweg bewandelden. Zij zagen in het geloof niet een enkelvoudige habitus (*habitus unus et simplex*), maar een (door opstapeling) samengestelde habitus (*compositus et per aggregationem*), die dus niet meer door een werkzaamheid kon worden weergegeven, maar vele en tot verschillende vermogens behorende werkzaamheden in zich besloot. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek IV*, 89.

rechtvaardigende daad van het geloof geeft toestemming aan de (noodzakelijke) waarheid van het evangelie. Nader bepaald is dat de belofte van het evangelie (p. 123). De inhoud van deze geloofsdaad is 'dat Christus mijn Zaligmaker, en dat God mijn God in Christus is, en dat ook alle beloften van het evangelie op mij betrekking hebben'.⁸³ Hieruit blijkt dat toestemming van een toeëigenende aard is.

In de procesgang van het geloof beschrijft Voetius dat de toeëigenende daad van het geloof mogelijk gemaakt wordt door de overtuigende en inwinnende werking van de Heilige Geest, waardoor de belofte krachtig wordt toegepast. De belofte wordt pas aangenomen wanneer de gelovige weet dat de belofte, middels een beoordeling van zijn eigen geestelijk leven, inderdaad voor hem bestemd is en dus op hem van toepassing is. De totstandkoming van de eerste geloofsdaad wordt door Voetius nauwkeurig beschreven. Eerst doet de Heilige Geest Christus in de geest oplichten en stelt Hij hem de persoonlijk gerichte waarheid voor: 'Christus is uw Zaligmaker, en God is omwille van Christus uw God.' Dan vormt de geest zich een oordeel over de waarheid van dit belofte- woord. De kanttekening die Voetius hierbij plaatst, is dat de Heilige Geest alleen tot toestemmen aanzet wanneer het getuigenis van de Schrift erin meekomt. In de Schrift worden in het bijzonder de vermoeiden en de belasten tot Christus genodigd. Door de krachtige en inwinnende werking van de Heilige Geest komt de geest tot de overtuiging dat het beloftewoord bij de situatie van zijn geestelijk leven aansluit. De belofte geldt dus hem. Daaruit ontstaat een positieve wilsdaad om op te staan en Hem aan te grijpen. En zo grijpt de daad van het geloof Christus aan, al is het met vrees en beven, waardoor de wedergeboren mens met Hem verenigd en gerechtvaardigd wordt.⁸⁴ Hierop volgt ook het getuigenis van de Heilige Geest, waardoor de geest onmiskenbaar weet en gevoelt dat hij Christus in het geloof aangenomen heeft. Het is een direct effect van het geloof, waarop Voetius nader ingaat in het gedeelte dat gewijd is aan het onderzoek naar de kentekenen van het geloof.

Er is een aanvankelijke, allereerste of onvolkomen daad en een volkomen daad van toestemming. Daartussen is volgens Voetius alleen een gradueel verschil. Het toestemmen van eerste daad van het geloof gaat gepaard met vrees, is nog verward, onduidelijk (*confusus & obscurus*) en haast onwaarneembaar (*quasi insensibilis*). Ook is deze eerste daad meer verbonden met een verlangen naar geloof en dus veelmeer voort-

83 Vertaling, p. 123; er zijn ook andere omschrijvingen mogelijk, zoals het aannemen (*receptio*), aangrijpen (*apprehensio*) of toeëigenen (*applicatio*) van Christus, *ibid*.

84 Vgl. p. 139-140.

komend uit de wil. Zo verklaart Voetius de praktische schrijvers, die het verlangen naar genade en geloof een bewijs van genade en geloof noemen.⁸⁵ Voetius lijkt te veronderstellen dat de toestemming in het verlangen naar genade impliciet aanwezig is. Dat maakt het moeilijk deze eerste daad van het geloof (*talis assensus fidei*) een plaats te geven in de procesgang van het geloof. Gaat het om een eerste daad die uit het ingestorte geloof (dispositie) voortkomt, of gaan er aan de onvolkomen daad van het geloof nog andere daden vooraf? Met die vraag bevinden we ons in de buurt van de geloofsdaden 'per accidens' die met deze daad van het geloof nauw verbonden zijn.

Ten opzichte van de enkelvoudige daad van toestemmen onderscheidt Voetius de voorbereidende (*disponentes*) en de opvolgende (*consecutivus*) daden van geloof. Terwille van een heldere geloofsbeschouwing worden deze van de wezenlijke daad van het geloof onderscheiden, hoewel ze daaraan structureel verbonden zijn. De wezenlijke daad veronderstelt een voorbereidende daad van het geloof en de reflexieve daad veronderstelt de wezenlijke daad van het geloof.⁸⁶ Voetius spreekt eigenlijk van een driedelige geloofsdaad: de daad is voorbereidend, hij is de daad zelf en hij brengt gevolgen teweeg (p. 126).

Aan de daad van het geloof gaan structureel voorbereidende of disponerende daden vooraf. Dat kunnen zowel algemene als bijzondere daden zijn. De algemene daden—voorbereidende disposities genoemd—ontstaan onder de prediking van wet en evangelie. De wet heeft daarbij een overtuigende, en het evangelie heeft een inwinnende werking. Hierdoor ontstaan een algemene overtuiging van zonden en een algemeen of historisch geloof. Deze algemene werkingen hebben een preparatoire functie, al kunnen er geen conclusies aan verbonden worden. Voetius vergelijkt het met de hamer die verbrijzelt of de wind die de rotsen scheurt (p. 136). Hij lijkt daarmee de visie van Perkins en Amesius te vertolken, die in tegenstelling tot de meeste Nederlandse theologen wel van een (algemene) voorbereiding tot het geloof spraken.⁸⁷

⁸⁵ Voetius noemt hier geen auteursnamen. De uitspraak komt vrijwel letterlijk voor bij Perkins, in *A grain of Mustard Seed. Or the least measure of grace that is or can be effectual to salvation* (le dr. 1597), in Breward, *The Work of William Perkins*, (387-410) 398. Graafland veronderstelt dat de wil om te geloven bij Perkins nog wijst op een algemeen, onpersoonlijk geloof, *De zekerheid van het geloof*, 130-132. Voetius maakt onderscheid tussen het algemeen getoof dat nog onpersoonlijk is, en het (persoonlijke) toestemmen van de eerste geloofsdaad, hoewel nog voortkomend uit een verlangen van de wit.

⁸⁶ Vgl. boven, p. 138.

⁸⁷ Vgl. Perkins, *A golden chain (Armillæ Aurea)*, in Breward, *The work of William Perkins*. Cf. Graafland, *De zekerheid van het geloof*, 130-131.

Daarna volgen de bijzondere daden—voorbereidende daden genoemd—die kenmerkend zijn voor hen die zalig worden. De droefheid naar God, het verfoeien van de zonde en het verlangen naar de volkomen toestemming en ervaring van het geloof, zijn de zogenaamde wilsdaden die aan de toestemmende daad direkt voorafgaan. Omdat de persoonlijke toeëigening van de belofte nog ontbreekt, is er in de formele zin nog geen sprake van geloof.⁸⁸ Er is een (algemeen) geloof in de waarheid dat Christus de Zaligmaker is van allen die Hem aannemen.⁸⁹ Wel gaat dit gepaard met een rusteloos zoeken en verlangen naar de volkomen toestemming: 'Hij is en zal ook mijn Zaligmaker zijn indien ik Hem aanneem' (p.

126).

Na 'kolkingen' van droefheid naar God wordt dan ook de daad van het geloof tot stand gebracht.⁹⁰ De opvolgende daden (consecutivus) die daaruit volgen, zijn aan de natuur van het rechtvaardigend geloof nauw verwant. Het zijn de kenmerkende eigenschappen van het geloof. Voetius noemt als eerste de reflexieve zekerheid (reflexiva certitudo fidei) of de toestemming (assensus), waardoor wij als zeker aannemen dat Christus voor ons gestorven is, dat ons de zonden vergeven zijn en dat wij gerechtvaardigd zijn. Het veronderstelt dat het direkte en reflexieve geloof nauw op elkaar betrokken zijn. Het geweten en het geestelijk gevoel van iedere gelovige geven getuigenis van de aanwezigheid van dat geloof: 'Ik geloof in Christus', waaruit vanzelf de conclusie volgt dat Christus voor hen gestorven is. Evenzo moeten het vertrouwen en de vreugde als de begeleidende kenmerkende eigenschappen van het geloof worden opgevat.

2.5 Tussenbalans

Het levend en rechtvaardigmakend geloof staat niet op zichzelf, maar is opgenomen in een proces; er horen voorbereidende en opvolgende daden bij. De zwakte of de sterkte van het geloof kan in deze samenhang van de daden geen verandering brengen. Zo mag de samenvatting van het eerste deel van de disputatie luiden. Het middelpunt wordt bepaald door het wezenlijke van de zaak, de rechtvaardiging door het geloof. De andere daden zijn geloofsdaden vanwege de samenhang met deze centrale geloofsdaad; ze hebben dus een afgeleide betekenis. Ze zijn het

88 Vertaling, p. 126; tegelijk zijn het zekere tekenen van de rechtvaardiging, in strikte zin. Hiermee bedoelt Voetius de dadelijke rechtvaardigmaking, die aan het geloof voorafgaat.

89 Vgl. het zevende punt in de procesgang van het geloof, in de vertaling p. 138. 90 Vertaling, p. 139; punt 12 in de procesgang van het geloof.

152 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF COMMENTAAR 153

wezen niet en hebben op de rechtvaardiging ook geen werkzame invloed.⁹¹ De rechtvaardiging is alleen Gods werk. De Heilige Geest past de belofte persoonlijk toe en deze belofte wordt door de gelovige als de tweede oorzaak ontvangen en aangenomen. Zo is in Voetius' geloofsbeschouwing de belofte de grond van het geloof, terwijl daarin tegelijk de variëteit van het geloofsleven is verdisconteerd.

3. Praktijk en procesgang

3.1 Praxis fidei

Tot hiertoe werden de belangrijkste bouwstenen aangedragen voor het verstaan van het geloof. In het tweede deel van de disputatie gaat Voetius nader in op de zichtbare zijde van het geloofsleven (praxis). Hoe wordt het geloof opgewekt en welke hulpmiddelen staan ter beschikking bij de instandhouding en versterking van het geloof? Opnieuw blijkt de systematische opbouw van de disputatie. Voetius noemt eerst de motieven (motiva) die het geloof doen opwekken, daarna de middelen (media) die werkzaam zijn in de totstandkoming van de eerste geloofsdaad. Vervolgens noemt hij de middelen die het geloof versterken en in stand houden. In een aparte paragraaf behandelt Voetius ook het onderzoek naar de

kentekenen van het geloof (semiotici fidei).

Voetius onderzoekt dus eerst de motieven die het geloof doen opwekken. De motieven zijn de beweegredenen die van buitenaf inwerken op het gemoed van de mens. Een eerste motief is de noodzaak om te geloven. Het geloof is een gebod. Het is bovendien het enige middel om de zaligheid te kunnen ontvangen. Een ander motief is de voortreffelijkheid van het geloof, omdat het zoveel goeds teweegbrengt: God wordt daardoor geëerd en de zondaar ontvangt de zaligheid; er is blijdschap bij de engelen in de hemel en de naaste wordt door het voorbeeld van ons geloof aangespoord en voor Christus gewonnen. Zo zijn er nog verschillende andere motieven, door middel waarvan het geloof wordt opgewekt.

Bij de totstandkoming van de eerste geloofsdaad spreekt Voetius van middelen (media), die het gemoed van de mens van binnenuit werkzaam maken. Opmerkelijk genoeg noemt Voetius als middelen de voorbereidende disposities en daden, die in het voorgaande als accidentele daden

91 Het komt overeen met art. 24 uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis m.b.t. de goede werken; intussen komen ze niet in rekening om ons te rechtvaardigen, want het is door het geloof in Christus dat wij gerechtvaardigd worden, ook eer wij goede werken doen.

van het geloof omschreven werden. De bijzondere voorbereidende daden zijn volgens Voetius de meest werkzame middelen tot het geloof: de armoede van geest, de droefheid naar God, een heilzame wanhoop en het vurig verlangen naar genade. Deze daden zijn dus middellijkerwijs betrokken bij de totstandkoming van de eerste geloofsdaad. Dan zijn er ook middelen die erop gericht zijn om het geloof te versterken: de middelen van gebed en dankzegging, het lezen en de overdenking van Gods Woord, de beoefening van de praktijk van de godzaligheid en daarnaast nog vele andere middelen. Voetius brengt ermee tot uitdrukking dat heel het leven van de christen betrokken is bij de beoefening van het geloof: 'De praktijk van het geloof wordt opgewekt, vermeerderd, versterkt, herhaald en vernieuwd door de praktijk van bekering en godzaligheid' .92

In een aparte paragraaf stelt Voetius ook de semiotiek van het geloof aan de orde (semiotici fidei, § 7); het geeft aan hoe wij onszelf hebben te onderzoeken of wij in het geloof zijn. De beoefening van dit zelfonderzoek is volgens Voetius bijzonder nuttig en noodzakelijk. Hierin moet men veelvuldig (frequenter), welonderscheiden (distincte), zorgvuldig (accurate) en met nadruk (operose) onderwezen worden. Dit onderwijs behoeft niet tot de prediking beperkt te blijven; ook tijdens de colleges, op de catechisaties en in het lager en hoger onderwijs mag het een onderwerp van bespreking zijn. Omdat anderen hierover uitvoerig geschreven hebben, beperkt Voetius het zelfonderzoek in deze disputatie tot het onderzoek naar de kenmerken van het geloof.⁹³ Zelfonderzoek heeft echter meerdere functies. Daardoor vindt ook gewetensonderzoek plaats; hart en daden worden opengelegd voor God. Zo heeft het onderzoek ook een functie in de praktijk van de bekering.⁹⁴

Zoals gezegd gaat Voetius hier vooral in op het onderzoek naar de kentekenen van het geloof. De kentekenen zijn de signalen van het geloof 'omdat ze daarmee in onderlinge betrekking staan' (p. 132). Dat geldt zowel voor het zwakke als voor het levende geloof. De kentekenen die van het geloof zijn afgeleid, blijken opnieuw de accidentele daden van geloof te zijn: de voorbereidende en de opvolgende daden van het geloof. In het kader van de semiotiek worden ze opgesomd als kentekenen van het geloof. De kentekenen die door Voetius worden genoemd

92 Vertaling, p. 141; volgens het tiende punt bij de totstandkoming van de eerste geloofsdaad.

93 Voetius verwijst naar de disputatie *De simplicitate et hypocrisi*, vgl. noot 48, waar hij de desbetreffende auteurs noemt.

94 Zelfonderzoek of gewetensonderzoek is een middel niet alleen aan het begin maar ook in de loop van de bekering, Vgl. p. 141, II en III.

154 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF COMMENTAAR 155

betreffen de 'innerlijke bewegingen' over onze persoonlijke zonden en de 'innerlijke bewegingen' over Gods barmhartigheid. Een andere opsomming van kentekenen is ontleend aan de waarachtige bekering: de afsterving van de oude en de opstanding van de nieuwe mens.⁹⁵

Kan er aan de hand van het onderzoek naar de kentekenen een conclusie getrokken worden over de waarachtigheid van het geloof? Voetius geeft op die vraag geen direkt antwoord. De kentekenen zijn de signalen van het geloof. Deze kentekenen onderscheiden het ware geloof van het onwaarachtige geloof (p. 135). Uit de kentekenen kunnen ook conclusies getrokken worden ten aanzien van een daad die nog niet volledig bestaat.⁹⁶ Toch zijn de tekenen op zichzelf nog niet voldoende om zekerheid te verschaffen. Voetius is daarover heel duidelijk als het gaat over het zwakke geloof. De innerlijke bewegingen zijn volgens Voetius dan nog zo schaars (*tam rari*), onduidelijk (*obscuri*), ongevormd (*informes*) en onvolkomen (*incompleti*), dat ze niet worden opgemerkt of ervaren (*percipiatur*);⁹⁷ er kunnen geen tekenen aan ontleend worden die de zaak evident (*evidentia*) maken.⁹⁸ In het zwakke geloof is alleen een nabijkomende zekerheid (*adhaerentia*); de praktische schrijvers onderscheiden deze van de volkomen zekerheid (*evidentia*) van het geoefende geloof.

De zekerheid van het geloof is vooral een effect van het levende en krachtige geloof, zoals ook al duidelijk werd uit de beschrijving van de eerste geloofsdaad. Op de daad van het geloof volgt het getuigenis van de Heilige Geest, waardoor de geest onmiskenbaar weet en gevoelt dat hij Christus in het geloof aangenomen heeft. Het getuigenis van de Heilige Geest en het getuigenis van het eigen geweten zijn de kentekenen van het volkomen geloof. Dan wordt het geloof met een onuitsprekelijke blijdschap, vrede en vertroosting waargenomen. Een kenmerk van het levende geloof is dan ook dat het 'met kracht en volharding' Christus aanhangt (p. 134). De zekerheid van het geloof hangt dus direct samen met de oefening van het geloof. Naar de mate dat het geloof geoefend is, is het verzekerd.

3.2 De methode en procesgang van het geloof

Onder de methode en procesgang van het geloof verstaat Voetius de ordelijke beschrijving van de voortgang in het geloof, vanaf het allereer-

95 Vertaling, p. 135-136; vgl. Heidelbergse Catechismus, zondag 33.

96 Vertaling, p. 136v, problema 1.

97 Vgl. p. 124.

98 Vgl. p. 137, problema 3.

ste begin tot aan het sterven. Het meeste daarvan is nu aan de orde geweest. In dé weergave daarvan is de structuur van de drieledige geloofsdaad te herkennen, met in het centrum de formele geloofsdaad. Nieuw is wel de vergelijking die Voetius maakt met het natuurlijke leven. Zo wordt de voorbereiding vergeleken met het leven van de levende, maar nog ongeboren menselijke vrucht. De daad van het zaligmakend en rechtvaardigend geloof is dan het leven zelf, met de daarbij behorende begeleidende effecten en gevolgen. Daaronder rekent

Voetius de andere daden, die uit de daad van het geloof, vroeger of later, volgen.

De voortgaande ontwikkeling in het geloof die Voetius vervolgens nog beschrijft, kent drie stadia die tegelijk gekenmerkt worden door een toenemende zekerheid. Eerst is er de voortgang in de aanvang van de bekering. Het is de fase van de aanvechting en de bestrijding. Dan is er de voortgang in de loop van de bekering. Het geloof is geoefend en wordt nu minder gekweld door de aanvechting. Tenslotte is er de voortgang van het geloof in de fase van het sterven. Dan heeft het geloof als bijzondere eigenschap dat het, wanneer het weldra de kroon van overwinning ontvangen zal, veelal geleid wordt door een zeer sterk gevoel van zekerheid, en daardoor ook door een zeer grote blijdschap.⁹⁹

4. Evaluatie

Door de disputatie op de voet te volgen, konden we van nabij kennismaken met de methode van de praktische theologie. Voordat Voetius het eigenlijke onderwerp van de disputatie aan de orde stelt, geeft hij eerst een verklarende inleiding bij de aard van het geloof: het geloof naar zijn wezen en naar zijn werkingen. Onder de praktijk van het geloof verstaat Voetius al datgene wat bij de planting van het geloof, de vorming van de eerste geloofsdaad en de verdere versterking van het geloof betrokken is: de motieven, de middelen en het onderzoek naar de kentekenen van het geloof. De disputatie wordt besloten met een voorstelling van de methode of de procesgang van het geloof. De elementen die in de disputatie naar voren kwamen, zijn hierin systematisch verwerkt en geordend. Door middel van een korte evaluatie willen wij het commentaar op deze disputatie tot een afronding brengen.

Voetius komt tot een opmerkelijke verklaring van het geloof in het eerste deel van de disputatie. Hij brengt een strikte scheiding aan tussen
99 Vertaling, p. 142, III.

156 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF COMMENTAAR 157

het geloof naar zijn wezen en naar zijn werkingen. Het geloof ontvangt zijn wezen door de waarheid van het evangelie waaraan het toestemming geeft. Deze waarheid luidt niet dat Christus de Zaligmaker is van al degenen die onder de verkondiging van het evangelie leven. Zo stelde Arminius het voor. Voetius stelt het beslissend anders voor. 'Christus is de Zaligmaker', zo luidt de versie van Voetius, 'van allen die Hem aannemen zoals Hij in het evangelie voorgesteld wordt, en die Hem zich toeëigenen' (p. 126). Eerst is er de toeëigening van Christus door het geloof. Zo komt de zondaar in gemeenschap met Christus en ontvangt hij vergeving van zonden en vrede met God.

Dit toeëigenend geloof bestaat echter niet op zichzelf. Aan het geloof dat met Christus verbindt gaat een voorbereiding vooraf. De voorbereiding is nodig om het zaad van het evangelie te kunnen ontvangen. Het zaad van het evangelie wordt in de prediking gestrooid, maar alleen wanneer het in de goede aarde valt draagt het vrucht; anders wordt het vertreden, het verstikt of verdort. Deze voorbereidende daden zijn intussen ook de kenmerken of signalen van het geloof. Ze vloeien voort uit het geloof dat in de wedergeboorte is ingestort. De voorbereidende daden zijn middellijkerwijs ook betrokken bij de totstandkoming van de daad van het geloof. Deze geloofsdaad is een werk van de Heilige Geest als de eerste oorzaak, maar de gelovige is daaronder niet lijdelijk. De voorafgaande daden bewerken een heilzaam wanhopen aan zichzelf en een steeds sterker verlangen naar de genade.

De voorbereidende daden zijn van de wezenlijke daad van het geloof afgeleid. Dus ook de voorbereiding moet vanuit het wezen van het geloof verstaan worden. Dat geldt niet minder

van de opvolgende daad van het geloof, die uit de wezenlijke daad van het geloof voortvloeit. De reflexieve zekerheid waardoor ik weet en geloof dat ik Christus aangenomen heb, moet noodzakelijk volgen op het aannemen van Christus zelf. De reflexieve zekerheid wordt door Voetius vooral verbonden aan het geoefende geloof. Het aannemen van Christus in de eerste geloofsdaad is met vreze en beven, haast onwaarneembaar, duister en verward. Door de zwakheid van de daad kan de gelovige het nog nauwelijks voor geloof houden. Een gebrek aan zekerheid komt dan ook niet voort uit de onzekerheid van de waarheid van het evangelie, maar uit de ongeoefendheid van het geloof. De versterking van het geloof is een belangrijk thema in het tweede gedeelte van de disputatie. Het geloof dat zich gevormd heeft, wordt versterkt door de praktijk van de godzaligheid en door het onderzoek naar de kentekenen van het geloof. De voortgaande ontwikkeling van het geloof in de loop van de bekering doen het geloof in volle kracht, oprijzen." Het is een zekerheid waartoe een ieder kan geraken die inde weg van geloof en bekering zich begeeft.

100 Vertaling, p. 136: 'Deze tekenen zijn vergelijkbaar met het licht en de warmte die wijzen op de aanwezigheid en de opkomst van de zon in ons halfronnd.'

Structuuroverzicht

1. Homoniemen van het woord 'geloof'

In eigenlijke zin:

Strikt genomen - overtuigd zijn van en instemmen met een waarheid omwille van het gezag van degene die spreekt

Ruim genomen - elke overtuiging dat iets waar is

In oneigenlijke zin:

Als synecdoche of metonymia (5 soorten)

2. Onderscheidingen binnen het begrip 'geloof'

Geloof is

A. contingent: louter menselijk en feilbaar, of

B. noodzakelijk:

1. betreft de mens - dan is het redelijk denken, kennis, waarneming of ervaring

2. betreft God - dan gelooft het het getuigenis of de autoriteit van God. Dit kan zijn door geloof in

a. tekenen of wonderen

b. dogmata of het evangelie; dit laatste kan zijn

- dood of onwerkzaam (louter verstandelijk en historisch geloof); te onderscheiden in onmiskenbaar dood, en geveinsd geloof

- levend of rechtvaardigend; dit kan worden gezien als

* potentie - door de eerste wedergeboorte

* dispositie - ingegeven door de krachtvolle roeping

* habitus - het bevestigde en volgroeide geloof

* actus

3. Eigenschappen van de geloofsdaad

A. Er is één eigenlijke daad van het geloof: de vaste overtuiging dat Christus mijn Zaligmaker is. Deze daad kan worden onderscheiden naar (maar niet verdeeld in) verschillende aspecten en graden.

aspecten: als actio of passio, of
als op zichzelf staand dan wel in relatie tot degenen die strijd leveren.
graden: onvolkomen, onwaarneembaar of
volkomen, waarneembaar, uit verkiezing en bevel

B. De andere daden van het geloof zijn onderscheiden van de eigenlijke daad. Te verdelen in vooronderstelde daden;

- algemene (of: voorbereidende disposities), t.w.: acht slaan op en geloven in wonderen, overtuigd raken van zonden, enz.
- bijzondere, t.w.: droefheid naar God, verlangen naar de volkomen toestemming van het geloof, enz.

STRUCTUUROVERZICHT 159

opvolgende daden;

- tot stand gebrachte, d.w.z. de resultante van de daad van het geloof, die bestaat uit de reflexieve zekerheid van het geloof. De begeleidende kenmerkende eigenschappen hiervan zijn vertrouwen, vreugde, enz.
- bevolen, d.w.z. daden die het geloof niet in zichzelf werkt, maar in andere theologische deugden: hoop, liefde, volharding enz.

4. Graduele verschillen in het geloof

Het geloof kan naar graden worden verdeeld in

- sterk en zwak
- volwassen en kinderlijk
- volkomen en onvolkomen

5. Wording van het geloof

De motieven waarop bij het ontstaan, de bevordering oefening enz. van het geloof een rol spelen zijn:

- de noodzakelijkheid ervan tot zaligheid
- de voortreffelijkheid en waardigheid en derhalve de zeldzaamheid ervan t.o.v.: God, de gelovige zelf, de engelen en de naaste
- de gemakkelijkheid ervan (d.w.z. overvloed aan gelegenheden en middelen ertoe)
- de voorbeelden ervan in Schrift en traditie

6. Bevordering van het geloof

De middelen om het dadelijke geloof op te wekken zijn,
in algemene zin: de voorbereidende disposities (zie 3. B)
in strikte zin,

- bij het begin van de bekering:
 - * armoede van geest, vrees enz.
 - * droefheid naar God
 - * vurig verlangen naar de genade
- om het geloof in stand te houden: gebeden, dankzeggingen, beluisteren, lezen en overdenken van het Woord, enz.

7. Semiotiek van het geloof

Drieërlei kenmerken van geloof worden bekeken:

1. Kenmerken van het geloof als zodanig

- van de voorafgaande stadia: heilzame wanhoop, droefheid naar God en onuitsprekelijke verzuchtingen

- van de gevolgen: ijver voor de godzaligheid, strijd tussen vlees en geest, volharding

2. Kenmerken van een sterk en levend geloof in het bijzonder

- het getuigenis van de Heilige Geest

- het getuigenis van ons wedergeboren geweten; dit

160 DE PRAKTIJK VAN HET GELOOF

* dient zorgvuldig te worden onderscheiden van dat van andere geesten

* kan met zekerheid worden gekend; zij het -, jgghts door wie de Geest heeft

3. Kenmerken van de bijzondere bezegeling van Godswege

(primaire en meest algemene kentekenen): de Geest

* spreekt het duidelijkst na geestelijk noodweer

* maakt vol van dadendrang enz.

* doet niets buiten het Woord om

Er volgen vier nieuwe, alternatieve opsommingen van de genoemde kenmerken:

a) reiniging van hart, Geest der gebeden, het rust en vrede krijgen, volharding en de begeleidend kenmerken liefde, hoop, blijdschap en ootmoed;

b) kenmerken onderverdeeld in

- innerlijke bewegingen, betreffende vroegere, huidige of toekomstige zonden dan wel vroegere, huidige of toekomstige barmhartigheden van God;

- uitwendige daden, d.w.z. goede werken.

c) kentekenen gerangschikt naar aanleiding van het praktisch syllogisme

d) kentekenen zoals af te leiden uit het afsterven van de oude mens (erkennen en belijden van de zonde, droefheid naar God enz.), en

uit de levendmaking van de nieuwe mens (ijver, geestelijke krijgsdienst)

8. Proces van het geloof

De methode en procesgang van het geloof wordt gezien:

1. bij de aanvang van de dadelijke bekering; hier gaat het om

- disponerende bewegingen en daden (12 stuks; horen van de wet t.m. heilzame wanhoop), gevolgd door

- het leven zelf, gezien in relatie tot zijn

* effectief principe, nl. de Heilige Geest (morele en fysieke buiging en trekking leidt tot zekerheid)

* of zijn formeel principe, nl. de wedergeboren mens. De bekeerde mens ontvangt de goddelijke en geheime aanraking waardoor hij gaat geloven (onderscheiden in tien stappen)

2. bij de voortgang en het leven van het geloof; dit verschilt niet veel van wat onder 1. genoemd werd, zij het met minder grote onrust.

3. bij het sterven; hier vinden we vaak grotere zekerheid, blijdschap, liefde en verlangen.